

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

На правах рукопису

ГОЛУБЕНКО ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 37.091.12:364.048.6-051

**ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ
ПРАЦІВНИКІВ ДО ПАТРОНАЖНОЇ РОБОТИ
З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:
Карпенко Олена Георгіївна,
доктор педагогічних наук, професор

Київ – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	12
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПАТРОНАЖНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ	
1.1. Людина похилого віку як особлива соціально-демографічна група	12
1.2. Сутність та зміст патронажної роботи як одного із пріоритетних напрямів соціальної роботи з людьми похилого віку	30
1.3. Нормативно-правове забезпечення соціально-правового захисту людей похилого віку України як передумова здійснення патронажної роботи	53
1.4. Стан готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку	69
Висновки до першого розділу	97
РОЗДІЛ 2	
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПАТРОНАЖНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ	101
2.1. Характеристика соціально-педагогічних умов та їх вплив на формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку	101
2.2. Науково-методичне забезпечення підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку	118
2.3. Аналіз ефективності реалізації соціально-педагогічних умов та науково-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку	144
Висновки до другого розділу	172
ВИСНОВКИ	174
ДОДАТКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	201

ВСТУП

Актуальність дослідження. Важливою соціальною проблемою XXI століття на світовому рівні та в Україні є створення комфортних умов для людей похилого віку, щоб вони не так вразливо сприймали процес старіння. Значне збільшення частки населення людей літнього та старого віку впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства та спонукає освітню систему держави до визначення пріоритетних напрямів щодо соціальної роботи із зазначеною віковою категорією населення.

Україна за часткою населення у віці понад 60 років входить до тридцятки найстаріших держав, посідаючи наразі 25-26 місце у рейтингу країн світу за цим показником. Згідно з демографічним прогнозом України на період до 2050 р. (перегляду 2010 р.) визначають, що найвищі темпи зростання у контингенті населення людей похилого віку очікуються в 2015-2020 рр. та у першій половині 2040-х років, а найвищий рівень старіння може бути досягнутий у 2050-х роках.

З метою посилення уваги українського суспільства до процесу старіння населення та забезпечення гармонізації соціальних відносин між представниками різних поколінь актуальним постає питання підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Проблема старіння стала предметом дослідження в низці наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема висвітлені: філософські аспекти старіння, старості та довголіття у працях В. Андрущенка, В. Альперовича, І. Давидовського, О. Тополь, В. Фролькіса та ін.; соціальний супровід старіння – у працях О. Богомольця, І. Мечнікова та ін.; психологічні аспекти старіння відображені у дослідженнях Б. Ананьєва, М. Александрової, Л. Анциферової, О. Краснової, Х. Порсевої та ін.; правові та економічні аспекти забезпечення людей похилого віку – у працях Н. Болотіної, О. Мачульської, І. Сироти та ін.; питання трудової реабілітації, профілактики передчасного старіння, соціального самопочуття

та адаптації в новому соціумі розкрито у працях М. Єрмолаєвої, Т. Коленіченко, Р. Яцемірської та ін.; проблеми соціального самопочуття та поведінки людей похилого віку у суспільстві як психолого-педагогічне завдання здоров'язберігаючого напрямку, як особистісної і соціальної цінності розглядаються науковцями І. Беленькою, В. Чайковською та ін.; проблеми теоретичної та практичної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з різновіковими категоріями населення вивчають С. Архипова, О. Безпалько, В. Бех, Р. Вайнола, Л. Завацька, І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, І. Козубовська, Г. Лактіонова, Л. Міщик, І. Мигович, І. Пеша, Ж. Петрочко, В. Поліщук, В. Полтавець, С. Харченко та ін.

Проблеми старіння вивчаються авторами різносторонньо, проте комплексних досліджень щодо особливостей підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку в Україні наразі немає. Саме поняття «патронажна робота з людьми похилого віку» на сьогодні у педагогіці не сформульовано і не знайшло наукового теоретичного обґрунтування.

Аналіз низки наукових праць соціально-педагогічного, соціально-правового, психологічного й методичного спрямування, вивчення досвіду професійної підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах України, а також практичного досвіду соціальних працівників у сфері патронажної роботи з людьми похилого віку дозволили виявити певні *суперечності*:

- між актуальними вимогами професійної діяльності соціального працівника та реальним рівнем готовності фахівців до патронажної роботи з людьми похилого віку;
- між фаховою підготовкою конкурентоздатних соціальних працівників і реальним станом науково-методичного забезпечення та недостатньою розробленістю соціально-педагогічних умов професійної підготовки майбутніх фахівців;
- між готовністю студентів до патронажної роботи з людьми похилого віку та відсутністю системного теоретико-методологічного й науково-методичного забезпечення такого напрямку у сфері практичної соціальної роботи.

Актуальність зазначеної проблеми, необхідність її теоретичної розробки та практичного вирішення, а також необхідність розв'язання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: *«Формування готовності*

майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та є складовою комплексної наукової проблеми «Психолого-педагогічні засади професійної підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності».

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 8 від 07.04.2011 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 24.05.2011 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити соціально-педагогічні умови та спроектований зміст навчання і науково-методичне забезпечення процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Реалізація поставленої мети обумовила такі **завдання дослідження:**

1. Розкрити теоретико-методологічні засади проблеми патронажної роботи з людьми похилого віку в соціально-педагогічній науці та обґрунтувати необхідність реалізації даного напрямку в сучасних умовах України.

2. Здійснити аналіз та виявити особливості патронажної роботи з людьми похилого віку на засадах нормативно-правового забезпечення в Україні.

3. Визначити компоненти, критерії, показники та виявити рівні готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

4. Розробити та впровадити структурно-функціональну модель і виявити соціально-педагогічні умови формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

5. Експериментально перевірити ефективність соціально-педагогічних умов, спроектованого змісту навчання і науково-методичного забезпечення процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Об'єкт дослідження – готовність майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови, зміст, форми і методи формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Визначені об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження зумовили вибір **методів дослідження**: *теоретичні* – системний аналіз та узагальнення психологічної і соціально-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми з метою класифікації, систематизації та узагальнення основних положень щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку; метод проектування, що дозволив розробити структуру процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку та виявити соціально-педагогічні умови її реалізації; *емпіричні* – тестування, анкетування, інтерв'ювання та експертна оцінка з метою визначення критеріїв і рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний) дозволив визначити ефективність впровадження соціально-педагогічних умов та науково-методичного забезпечення процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку; з метою аналізу результатів діагностичних даних, обробки та графічної інтерпретації матеріалів дослідження використано *методи математичної статистики* (t-критерій Стюдента, ранжування, вибіркоче емпіричне середнє значення), порівняльний аналіз, побудова схем, таблиць, діаграм.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: аксіологічний підхід, у межах якого людина розглядається як найвища цінність суспільства та мета

суспільного розвитку (В. Андрущенко, І. Бех, М. Євтух, В. Кремень та ін.); ідеї філософського та педагогічного антропологізму про незмінну для усіх людей антропологічну природу, про розвиток особистості в онтогенезі (В. Бех, Л. Виготський, Л. Вовк, С. Рубінштейн, О. Тополь та ін.); особистісно-орієнтований підхід у вихованні (О. Балл, Л. Вольнова, О. Дубасенюк, А. Рижанова, В. Сластьонін, С. Ставицька та ін.); теоретичні та методичні аспекти вищої освіти (А. Алексюк, І. Зязюн, Н. Ничкало, С. Сисоєва, О. Шпак та ін.); наукові засади соціальної роботи та соціальної педагогіки щодо змісту і видів діяльності з різними категоріями людей (С. Архипова, А. Капська, О. Карпенко, Л. Міщик, І. Мигович, І. Пеша, В. Полтавець, В. Поліщук, Н. Чернуха та ін.); технологічне забезпечення підготовки фахівців соціальної сфери (Л. Алексєєва, О. Безпалько, Р. Вайнола, Л. Завацька, І. Зверева, І. Козубовська, Г. Лактіонова, Ю. Мацкевич, Ж. Петрочко, С. Харченко та ін.); науково-психологічні положення про сутність і закономірності розвитку людей похилого віку (Л. Анциферова, О. Краснова, О. Лідерс, Х. Порсева та ін.) та проблеми соціальної реабілітації й адаптації людей похилого віку (Л. Долинська, Т. Коленіченко, В. Чайковська та ін.).

Дослідження базується на нормативних документах, які регулюють окремі положення реалізації патронажної роботи з людьми похилого віку. Серед них: Конституція України (від 28.06.1996 р.), Закон України «Про соціальні послуги» (№ 966-IV від 19.06.2003 р.), Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» (№ 3721-XII від 16.12.1993 р.), Наказ Міністерства соціальної політики України «Державний стандарт догляду вдома» (№ 760 від 13.11.2013 р.) та ін.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що:

– *уперше* проведено науковий аналіз проблеми формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку; *розкрито* сутність і структуру готовності студентів до організації патронажної роботи з людьми похилого віку; *визначено* критерії (ціннісний, інформаційний, компетентнісний, діяльнісний), їхні показники та виявлено рівні готовності

(високий, середній, низький) майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку; *обґрунтовано* структурно-функціональну модель процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку; *виявлено і впроваджено* соціально-педагогічні умови процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку;

– *запропоновано* авторське трактування понять «патронаж», «патронажна робота з людьми похилого віку», «готовність до патронажної роботи з людьми похилого віку»; *уточнено* змістове наповнення навчально-виховного процесу, орієнтованого на формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку;

– *подальшого розвитку набули* зміст, форми та особливості застосування діяльнісного підходу в організації патронажної роботи з людьми похилого віку.

Практичне значення одержаних результатів: *розроблено і впроваджено* науково-методичне забезпечення – навчальний посібник «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку», методичний посібник «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку», методичні рекомендації «Метод практичних ситуацій у процесі роботи експериментальної студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку» та «Організація патронажної роботи з людьми похилого віку як складова практики студентів спеціальності «Соціальна робота» (освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» для студентів I-IV курсів); *впроваджено* авторський навчальний курс «Соціально-медичний патронаж» (IV курс) для студентів спеціальності «Соціальна робота», авторський модуль «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку» в структурі навчального курсу «Технології соціальної роботи» (III курс); *доповнено* зміст фахових дисциплін у контексті даного дослідження («Соціальна політика в Україні», II курс, «Соціальне партнерство», II курс, «Соціальна геронтологія», IV курс); *розроблено* авторські діагностичні методики, спрямовані на виявлення рівня готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку (анкета

«Визначення рівня мотиваційно-ціннісної готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку», опитувальник «Виявлення рівня професійної компетентності»); *розробленої впроваджено* в практику програму експериментальної студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку»; *апробовано* соціально-педагогічні умови процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з даною категорією населення.

Отримані результати дослідження можуть бути використані соціальними працівниками, спеціалістами служб соціального забезпечення, соціальними педагогами-практиками, які працюють у системі реалізації соціальної політики держави в роботі з людьми похилого віку.

Результати дослідження *упроваджено* в навчально-виховний процес Академії праці, соціальних відносин і туризму (довідка № 01/02-191 від 21.05.2013 р.), Університетського коледжу соціальних наук м. Ченстохова, Польща (від 22.04.2014 р.), Білоцерківського інституту економіки та управління ВМУРЛ «Україна» (довідка № 158/07 від 01.07.2014 р.), Запорізького національного університету (довідка № 01-15/240 від 11.09.2014 р.), Національного університету «Львівська політехніка» (довідка № 67-01-1608 від 01.10.2014 р.), Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка № 07-10/2551 від 06.11.2014 р.), Територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Святошинського району м. Києва (довідка № 321/1/24-01 від 19.09.2014 р.), Територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Оболонського району м. Києва (довідка № 435 від 26.09.2014 р.).

До участі в педагогічному експерименті було залучено 410 студентів (ЕГ – 200 осіб, КГ – 210 осіб) вищих навчальних закладів; 90 експертів (30 викладачів вищих навчальних закладів і 60 спеціалістів територіальних центрів соціального обслуговування, які працюють за даним напрямом).

Особистий внесок здобувача. У статті «Практична підготовка майбутніх

соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку», підготовленій в співавторстві з О. Карпенко, авторським є відображення процесу організації практичного навчання та створення умов для формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації знайшли відображення у доповідях і виступах на наукових, науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Соціальна робота на межі тисячоліть: концепції, технології, стратегії» (Київ, 2011), «Історичний досвід, стан і перспективи підготовки педагогічних і соціально-педагогічних кадрів до роботи з різними соціальними групами» (Чернівці, 2011), «Актуальні питання педагогіки і психології: проблеми, гіпотези, дослідження» (Одеса, 2012), «Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери» (Хмельницький, 2011, 2012), «Соціальна робота і сучасність: теорія і практика» (Київ, 2012), «Педагогіка та психологія: наука, освіта, інновації» (Львів, 2012), «Соціальна політика: концепції, технології, перспективи» (Київ, 2013, 2014), «Педагогіка та психологія: актуальні питання взаємодії науки та практики» (Харків, 2013), «Соціальна педагогіка: наука, професія, діяльність (здобутки двох десятиріч)» (Київ - Івано-Франківськ, 2013), «Актуальні питання сучасної педагогіки» (Острог, 2013), «Валеопедагогические проблемы здоровьєформирования подростков, молодежи, населения» (Єкатеринбург, 2013), «Новітні тенденції сучасної педагогіки та психології» (Київ, 2014), «Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні» (Львів, 2014); *всукраїнських* – «Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи» (Хмельницький, 2012), «Педагогіка та психологія: наука, освіта, інновації» (Львів, 2012), «Професійна підготовка фахівців соціально-педагогічної сфери в умовах інтеграції України до Європейського освітнього простору» (Ніжин, 2012); *всукраїнського круглого столу* – «Психолого-педагогічне забезпечення соціальної мобільності сучасної молоді: реалії та перспективи» (Київ, 2012); *загальноуніверситетських* – «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 2011- 2014).

Результати дисертаційної роботи обговорювалися на засіданнях кафедр соціальної педагогіки і теорії та технології соціальної роботи, щорічних звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2010–2014 рр.).

Публікації. Зміст і основні результати дисертаційного дослідження відображені у 33 наукових та науково-методичних працях. Серед них: 1 навчальний посібник, 1 методичний посібник, 2 методичні рекомендації, 12 статей у наукових фахових виданнях України (11 – одноосібних, 1 – у співавторстві), 2 статті – у зарубіжних виданнях, 1 стаття та 14 тез доповідей у наукових збірниках за результатами роботи конференцій.

Загальний обсяг авторського доробку становить 27 друкованих аркушів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, двох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 227 сторінок, із них – 179 сторінок основного тексту, 6 додатків на 21 сторінці. Робота вміщує 19 таблиць та 17 рисунків на 37 сторінках. Список використаних джерел налічує 294 найменування, із них – 11 іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПАТРОНАЖНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

1.1. Людина похилого віку як соціально-демографічний та соціально-психологічний феномен суспільства

Важливою соціальною проблемою сьогодення є процес старіння населення, який значною мірою залежить від рівня суспільно-економічного розвитку держави. Старіння є невід'ємним елементом розвитку особистості. В онтогенезі людини виділяються періоди дитинства, юності, зрілості та старості. Межа між періодом зрілості та початком старості майже неловима, що обумовлює розбіжності у визначенні віку, з якого починається старість.

Демографічне старіння стало глобальною тенденцією розвитку сучасної цивілізації. Ця демографічна ситуація обумовлює не лише формування нових потреб та здатностей літніх людей і відмову від уявлень про старість. Темп старіння людини залежить від способу її життя, становища у сім'ї, рівня життя, умов праці, соціально-психологічних чинників.

Основним показником демографічного старіння суспільства порівняння чисельності груп населення у віці до 19-ти років і більше 60-ти. Демографічна старість настає тоді, коли частина осіб, які належать до першої групи, складає 30%, а частина осіб, що відповідає другій групі перевищує 15% від загальної кількості людей у суспільстві [78, с.21].

Загалом, в Україні склалася досить тривожна тенденція зі зростанням кількості людей похилого віку. Україна за часткою населення у віці понад 60 років входить до тридцятки найстаріших держав світу, посідаючи наразі 25-26 місце (яке вона поділяє з Норвегією) у рейтингу країн світу за цим показником. Старіння

населення на середньо- і довгострокову перспективу (XXI століття) буде періодом триваючого старіння її населення. Як показують розрахунки, виконані за оновленою версією комплексного демографічного прогнозу України на період до 2050 р. (перегляду 2010 р.) [120], найвищі темпи зростання частки літніх людей в загальному контингенті населення очікуються в 2015-2020 та у першій половині 2040-х років, а найбільш високі рівні старіння будуть досягнуті у 2050-х роках [249, с. 11].

Це означає, що Україна є й залишатиметься однією з «найстаріших» країн світу, тому проблемі старіння населення приділяється значна увага відомими науковцями у соціальній сфері (А. Капська, Т. Коленіченко, Ю. Мацкевич, О. Холостова та ін.).

Зокрема відомий вітчизняний вчений О. Богомолець визначив процес старіння як закономірно і неминуче наростаючий в часі біологічний процес, який розвивається задовго до старості і супроводжується зменшенням адаптаційних можливостей організму та збільшенням вірогідності смерті [26].

О. Холостова зазначає, що постійне збільшення кількості людей похилого віку у всьому світі є соціально-демографічною тенденцією всіх розвинутих країн. Такий процес обумовлений двома причинами. По-перше, підвищення рівня і якості життя ведуть до збільшення середньої очікуваної тривалості життя людей, яка сьогодні в розвинутих країнах наблизилась до 80 років. По-друге, процес зниження народжуваності, зменшення числа дітей, народжених однією жінкою за весь її репродуктивний період, призводить до того, що рівень смертності в нашій країні перевищує рівень народжуваності [262, с. 24].

Таким чином, постає питання про розвиток соціальної роботи з людьми похилого віку, враховуючи соціально-демографічну ситуацію.

Окремі аспекти соціальної роботи з людьми похилого віку висвітлювали у своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як О. Безпалько [22], І. Зайнишев [84], І. Зверєва [94], А. Капська [103], Т. Коленіченко [118], Ю. Мацкевич [141], О. Тополь [243], Л. Тюття [245], О. Холостова [260], В. Шахрай [272] та ін.

Соціальні, психологічні та філософські аспекти людини похилого віку досліджено у працях М. Александрової [6], В. Альперовича [8], Л. Анциферової [14], Х. Порсевої [180] та ін.; фізіологічні аспекти процесу старіння та старості, особливості явища довголіття, потенційно можливі терміни людського життя досліджував І. Мечніков [146]; психологічні характеристики людей похилого віку, особливості способу життя, ставлення до оточуючих та до самих себе розглянуто у працях О. Толстих [242], Я. Стюарт-Гамільтона [233], Е. Россета [194] та ін.; особливості розвитку особистості в період похилого віку розглядаються О. Красновою [126], А. Лідерс [126]; структуру емоційних переживань розглядає М. Єрмолаєва [76]; на необхідності дослідження життєвого шляху людини, феномена довголіття наголошено в працях К. Абульханової-Славської [2], Б. Ананьєва [9], М. Савчина [197], В. Чайковської [266] та ін.

О. Безпалько [22] зазначає, що соціальна робота базується на трьох фундаментальних принципах: 1) вивчення індивіда в його соціальному середовищі; 2) розуміння психосоціального становлення та розвитку особистості як довічного процесу; 3) урахування соціокультурних чинників у формуванні та розвитку особистості.

Вітчизняний науковець А. Капська [100] розглядає напрями та завдання соціальної роботи з людьми похилого віку, а також проблеми самотності в цей період, аналізуючи соціальний захист людей похилого віку та напрями його здійснення.

Окремі науковці досліджували конкретні напрями соціальної роботи з людьми похилого віку. Так, Т. Коленіченко аналізує особливості адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища, розкриває психологічний портрет людини похилого віку; пропонує визначення поняття «людина похилого віку» та оптимальні форми і методи роботи, які соціальний працівник може використовувати у роботі з людьми похилого віку [118, с. 25].

Проблему старіння як соціальний феномен ХХ ст. розкрито І. Зайнишевим, який висвітлює складові елементи соціальної політики стосовно

людей похилого віку та описує діяльність і призначення закладів соціального обслуговування людей похилого віку [83, с. 90].

І. Зверева окреслила рівні, на яких здійснюється соціальна робота з людьми похилого віку та принципи цієї діяльності. Дослідниця стверджує, що головним у роботі з представниками даної вікової групи є залучення до «соціальної самодіяльності» і включення у реалізацію відповідних програм [94].

У дослідженнях О. Холостової [263] розкривається життєдіяльність людей похилого віку впродовж усього життя, описується похилий вік як соціальна проблема, аналізується ставлення до даної вікової групи в суспільстві, сім'ї та близькому оточенні; висвітлюються основні проблеми, з якими стикаються особи даного віку.

В. Шахрай [272, с. 231] стверджує, що люди похилого віку є соціальною спільнотою, яка має притаманні для неї особливості, переконання та досвід і бере участь у житті суспільства.

Цю думку підтверджує Л. Тюптя [245, с. 250], яка аналізує сприйняття людей похилого віку суспільством та стереотипи, які склались відносно них, розглядає підготовку людини до настання старості та прийняття нею статусу людини похилого віку.

В Україні поняття «людина похилого віку» стійко асоціюється з віком виходу на пенсію, який згідно із Законом України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 р. встановлено єдиний вік, як для чоловіків, так і для жінок, – 60 років [86].

Але традиційно «похилий вік» вважався хронологічною частиною життя, яка мала переважно негативне забарвлення щодо індивідуума, так і стосовно суспільства, особливо тоді, коли частина молодих людей здатних утримувати набагато старших «утриманців» неухильно зменшувалась.

Похилий вік – період звуження життєвих перспектив. За Л.Виготським [43] – це вік, коли неминуче йде перебудова потреб і прагнень, переоцінка цінностей і, таким чином, виявляється роль істинного ставлення людини до життя. Так,

Т. Коленіченко [118, с. 16] стверджує, що людина похилого віку –це особистість, яка пройшла певні періоди розвитку та знаходиться на завершальному етапі свого життя, в якій відбуваються зміни на фізіологічному, психологічному та соціальних рівнях, що призводить до акцентуації певних рис характеру. У подальшому нашому дослідженні ми будемо дотримуватися даної точки зору.

Цьому періоду О. Толстих [242, с. 189] дав таку характеристику: «Для нашої свідомості старість, чого гріха таїти, не має такого замилювання, як молодість, і ми пишаємося молодістю і оплакуємо старість ... і брехнею, і косметичними засобами намагаємося приховати прикмети старості».

Незважаючи на поширеність негативних уявлень про стан фізичних і розумових якостей в означеному віці, видатний фізіолог І. Мечніков зазначав: «...людина навіть в дуже похилому віці спроможна зберігати розумові здібності, незважаючи на значну фізичну немічність» [146, с. 32]. К. Роцак підкреслює, що людина похилого віку характеризується наявністю трьох груп потреб: першої (головної) – потреби в уникненні страждань, спасіння, стабільність; другої (середньої) – потреби в автономії, захисті, турботі про інших, потреба у владі; третьої групи (підпорядкованих потреб) відносяться потреби в любові, творчості, відштовхуванні, приниженні, самознищенні. Як зауважує психолог, перелічені вище потреби характерні для всіх вікових груп, але особливість їх прояву у похилому віці полягає у тому, що вони зміщені в деякому плані, а саме: ті потреби що, як правило, відіграють важливу роль у житті людини (потреби в любові, творчості) перебувають на найнижчому рівні актуальності у людей похилого віку. Крім того, потреба в уникненні страждань займає серед них домінантне положення [195, с. 514-515].

Для більш чіткого уявлення про людину похилого віку необхідно розрізняти такі поняття, як «старість» і «старіння», а саме: старіння – процес, який кожна людина проходить від моменту початку життя до її закінчення, а старість – щослідовно та закономірно наступаючий заключний період вікового індивідуального розвитку людини.

Слід зазначити, що старості властиві не тільки занепад фізичних сил, прогресуюче погіршення стану здоров'я й психологічні зміни, такі, як інтелектуальне і емоційне занурення у внутрішній світ, в переживання, пов'язані з осмисленням прожитого життя. М. Єрмолаєва [76] зазначає, що оскільки у цей період людина переходить в нову систему соціальних ролей, тобто в нову систему групових і міжособових відносин, старість слід характеризувати не скільки згасаючими здібностями, скільки якісно відмінною психічною організацією, позаяк розвиток людини є своєрідним ланцюгом якісних змін.

Заслуговує на увагу думка відомого українського геронтолога В. Фролькіса [258], який вважає, що навіть при розгляді старіння як найуніверсальнішого явища природи простежуються парадокси: кожний легко визначає різницю між молодою та старою людиною, але ніхто не може дати вичерпну наукову характеристику сутності старіння та механізмів його розвитку. Також російський геронтолог І. Давидовський [65] категорично заявляє, що жодних точних календарних дат настання старості взагалі не існує.

В. Блащак [25] зазначає, що з біологічної точки зору старіння пов'язується зі змінами, що відбуваються на всіх рівнях організації живої матерії – молекулярному, клітинному, системному; на рівні цілісного організму. В цьому контексті А. Бойко [27] вважає, що старіння може розглядатися як згубний процес, що настає в результаті наростаючої з віком руйнівної дії зовнішніх та внутрішніх факторів і призводить до недостатності функцій організму.

На думку О. Савчук [31], Т. Семігіної [31] для об'єктивного розуміння старіння, його слід розглядати як процес, що складається з трьох компонентів:

- біологічне старіння – зростання вразливості організму і підвищена ймовірність смерті;
- соціальне старіння – зміна поведінки, статусів, ролей;
- психологічне старіння – вибір способу адаптації до процесів старіння, нових стратегій подолання труднощів.

При цьому Е. Еріксон визначає основну задачу старіння – досягнення

цінності, усвідомлення і прийняття прожитого життя і людей, з якими вона тебе звела, як внутрішньо необхідної [75].

По-своєму бачить соціальну проблему старіння О. Холостова, яка наголошує, що вона виникла разом з розвитком суспільства і відображалася в тому, яку позицію займало суспільство по відношенню до похилих людей серед інших груп населення, які функції в суспільстві вони виконують [260, с. 55].

Отже, характеризуючи людей похилого віку, як соціально-демографічну категорію, необхідно брати до уваги вікові особливості та відмінності усередині цієї групи людей [58].

Без сумніву, соціальна робота з людьми похилого віку – багатопланова і багатоаспектна. Вона стосується таких сфер життєдіяльності, як здоров'я, фінанси, організація дозвілля, подолання криз, формування «Я-концепції», і тут вирішального значення для соціальних працівників набувають знання про психологічні особливості людей даного віку, їхні потреби та можливості [283].

Так, Т.Коленіченко зазначає, що, працюючи з людьми похилого віку соціальний працівник повинен брати до уваги психологічні особливості даної категорії клієнтів, історію соціального розвитку людини похилого віку. Автор доводить, що соціальна робота з даною віковою групою має свою специфіку та спрямована на: виявлення людей похилого віку, які потребують допомоги вдома чи в спеціальних закладах соціального обслуговування; аналіз соціального середовища, в якому вони знаходяться та мікрогрупи в яку вони входять; задоволення найважливіших фізіологічних потреб людей похилого віку; створення умов для прояву активності літньої людини, задоволення їхніх інтересів [117, с. 56].

Але, привертає увагу той факт, що проблеми особистісного розвитку у період похилого віку і старості мало вивчені вченими-психологами. Адже психосоціальний розвиток включає в себе розвиток особистості і особливості міжособистісних стосунків. Ці дві сфери взаємопов'язані і охоплюють, з одного боку зміни «Я-концепції», емоцій і почуттів, а з другого – формування соціальних навичок і моделей поведінки. Тому і досліджувати питання надзвичайно важко як з

методологічної, так і з практичної точки зору, особливо, якщо це торкається людини похилого віку. Хоча уже сьогодні науковці достеменно довели, що процес особистісного становлення у період зрілості і похилого віку не припиняється (Б. Ананьєв [9], О. Богомолець [26], К. Вісьневська-Рошковська [45], Е. Еріксон [75], А. Капська [103], Т. Коленіченко [115], В. Чайковська [266], К. Юнг [280] та ін.). Проте фактори, які сприяють цьому ще, на жаль, мало вивчені і потребують ретельного наукового аналізу та узагальнення.

Розгляд проблем періодизації похилого віку доцільно починати з категорії віку і аналізу періодизації дорослості, що допоможе нам у визначенні термінології та вікових критеріїв старості.

Вік людини, за Л. Виготським [43] — це етап розвитку людини, який характеризується специфічними для нього закономірностями формування організму і особистості. Це період, який відраховується від народження людини до того чи іншого моменту її життя. Розрізняється біологічний вік, що визначається станом обміну речовин і функцій організму, а також відповідністю цих процесів віковим нормам людської популяції; і календарний вік, що вимірюється часом, який пройшов від моменту народження. Будучи еталоном біологічного дозрівання організму, вік разом з тим є конкретним результатом і стадією соціально-психологічного розвитку особистості, визначаючи, тим самим, умови життя, навчання і виховання.

Аналізуючи межі періодизації дорослості, які розроблені вченими (Б. Ананьєв [9], Д. Бромлей [284] та ін.), ми виявили, що єдиних критеріїв для періодизації немає, що зайвий раз свідчить про недостатню розробленість проблеми вікової мінливості психічного розвитку у період старіння.

До речі, Т. Коленіченко аналізує основні періодизації старості і називає найбільш дотичні до предмету своєї роботи, а саме періодизацію старості розроблену М. Пряжниковим [185] та О. Хухлаєвою [264]. Зазначені науковці стверджують за Т. Коленіченко [116], що похилий, передпенсійний вік (приблизно з 55 років до виходу на пенсію; очікування, підготовка до пенсійного етапу); період

після виходу на пенсію (перші декілька років на пенсії, освоєння нового соціального статусу); період власне старості, період стабільної старості (через декілька років після виходу на пенсію і до моменту серйозного погіршення здоров'я); старість – довгожителство в умовах значного погіршення стану здоров'я; довгожителство – за відносно хорошого стану здоров'я, стабільне довгожителство.

Позиція відомого вітчизняного геронтолога В. Фролькіса стосовно вікової періодизації полягає в тому, що немає і не може бути єдиної «ідеальної норми» для всіх віків і етапів розвитку: спочатку організм як би «ще» не є нормальним, а після 20-25 років – він «вже» ненормальний [258]. Протилежна позиція І. Давидовського [65], який визначає верхню межу зрілості і початку старості у діапазоні 60-років.

Б. Ананьєв [9] у віковій періодизації життєвого циклу людини визначив: похилий вік (чоловіки 61-75 років; жінки 55-75 років); старість (75-90 років); довгожителі (від 90 років).

З демографічної точки зору вчені по-іншому визначають вікові періоди. Зокрема Б. Урланіс [244] в основу класифікації поклав участь індивідів у суспільно корисній праці. Він називає три періоди в онтогенетичному розвитку людини. Причому, у третьому, післяробочому, періоді він виділяє: людей похилого віку (55-64 роки); старих людей (65-74 роки); дуже старих (75-85 років); престарілих (85 років і більше).

Поряд з тим, фізіологи поділяють людей похилого віку на три групи і навіть називають їх таким чином: «молоді старі» (60-64 роки); «середні старі» (65-74 роки); «старі старі» (більше 74 років) [214].

У соціальній сфері пропонується наступний період старості: люди похилого віку (64-74 роки); старечий вік (75-90 років); довгожителі (від 90 років) [214, с. 150].

Порівняльний аналіз вікових меж похилого віку за віковими періодизаціями дозволяє зробити висновок, що більшість вчених дотримується думки, що похилий вік триває приблизно 10-15 років і знаходиться у межах від 60 до 75 років. Згідно рекомендацій ООН за 1980 р. особи 60 років і старші, розглядаються як люди

похилого віку. За даними ВООЗ віковими межами ранньої старості є 60-74 роки [201].

На думку Х. Порсевої такі різні погляди на періодизацію дорослості старості зокрема, зумовлені рядом причин. Так, більшість періодизацій складалось у різні історичні періоди, і їх авторами є вчені різних країн. А в кожній культурі, у кожний історичний період формувалося своє розуміння критеріїв старості, яке з плином часу змінювалося. При цьому над проблемою періодизації працювали вчені у контексті різних наук (антропології, педагогіки, психології, демографії), тому в основу періодизацій і закладались різні критерії, а звідси і такий широкий діапазон вікових меж. Це ще раз підкреслює необхідність розробки проблем геронтології і геронтопсихології, зокрема [180].

Ми дотримуємося поглядів Б. Ананьєва [9] щодо періодизації похилого віку і старості та будемо використовувати термін «людина похилого віку» для означення вікового періоду в межах від 55 років (жінки) і 61 (чоловіки) до 75 років. Похилий вік ми розглядаємо як стадію переходу від зрілості до старості.

Питання періодизацій похилого віку тісно пов'язані з проблемою визначення категорії віку загальної теорії старіння. Загалом зміст теорій старіння включає питання про причини і закономірності цього процесу, пошуки пояснення тих проявів, які спостерігаються в цьому періоді, і можливості їх прогнозування. При цьому різні дослідники виходять з біологічних, медичних, психологічних і соціальних положень. Багатоплановість процесу старіння не дозволила ще й досі створити єдину, загальну теорію, яка була б здатна науково обґрунтовано представити всі аспекти цього процесу у всьому його об'ємі. Кожна спроба пояснення у кращому випадку наближає нас до часткового розуміння окремих аспектів і феноменів [73].

З точки зору біологічних теорій на перше місце висуваються сомато-медичні аспекти старіння, які аналізують вікові зміни на рівні генетично запрограмованого старіння окремих клітин, що належать окремим органам людини. Вони не надають серйозного значення постійній взаємодії генетичного потенціалу з факторами

навколишнього середовища. Ця взаємодія розглядається і теоріями, зокрема теорією соматичної мутації, яка пов'язана з порушенням обміну речовин. У різній мірі надається значення дисфункції регулюючих систем поза окремими органами у процесі старіння, що складає предмет загальної геронтології.

На відміну від біологічних теорій старіння, теорії старіння у психології зорієнтовані на обґрунтування причин старіння. Зокрема науковці (Б. Ананьєв [9], Н. Пряжніков [185]) пояснюють психологічні аспекти старіння, зміни у поведінці і переживаннях їх зв'язок з сомато-психо-соціальними факторами, з якими пов'язана особливо хвора людина похилого віку. Таким чином, більшою чи меншою мірою, в потребі лікування й уваги до них.

Тому, виходячи з періодизації похилого віку та враховуючи психологічні теорії, проаналізуємо різні підходи науковців до сутності та особливостей соціально-психологічного портрету людини похилого віку.

У сучасній науковій літературі можна знайти чимало праць, які описують психологічний портрет людини похилого віку (І. Кон [121], К. Вісьневська-Рошковська [45], Р. Яцемірська [283], та ін.). Дане питання розглядається з різних точок зору. Так, значно менше досліджень присвячено особистісному і професійному становленню індивідів у період похилого віку і старості. Вчені більше уваги звертають на дослідження основних аспектів становлення особистості у дитячому віці, окремі дослідники розглядають цей процес у зрілому віці (все більшої популярності набуває порівняно молода галузь психології – акмеологія), а похилий вік і старість, на жаль, незаслужено залишаються поза увагою науковців. Хоча на думку окремих науковців (Б. Ананьєв [9], Л. Анциферова [14], О. Богомолець [26], О. Краснова [126], О. Хухлаєва [264]) розвиток особистості у старості не припиняється, так само як і продовжується її особистісне становлення. З точки зору С. Піняєвої [170] дану проблему доцільно розглядати через призму саме психологічної характеристики людини похилого віку, оскільки на кожній віковій стадії особистісний і професійний розвиток мають свої особливості, визначаються своїм змістом і динамікою. Зокрема автори

підкреслюють, що період зрілості характеризується продовженням формування особистісних психологічних і соціально-психологічних якостей і проявом активності у плані професійної діяльності [170].

Зазначені характеристики частково можна застосувати і для людей похилого віку. Тому ми вважаємо за доцільне звернутися до роботи Х. Порсевої [180, с. 30], яка аналізувала періодизацію Е.Еріксона. Вона вважає, що розвиток особистості проходить протягом всього її життя. Цей процес регулюється у відповідності з епігенетичним принципом дозрівання, тобто особистість розвивається поступово, а суспільство влаштовано так, що розвиток соціальних можливостей людини приймається позитивно. У своїх працях Е. Еріксон виокремив вісім психосоціальних стадій і остання із них (від 65 років і до смерті), позначена ним як пізня зрілість. Це той період, коли людина частіше аналізує своє життя, зважає свої досягнення та невдачі.

Майже у всіх культурах цей період відзначається як початок старості, коли доводиться пристосовуватись до того, що зменшується фізична сила і погіршується здоров'я, до самотнього життя і до більш скромного матеріального становища, до смерті близьких людей, а також до встановлення відносин з людьми свого віку. У цей час фокус уваги людини переходить від турбот про майбутнє до минулого досвіду [180].

На думку Е. Еріксона [75], ця стадія зрілості характеризується не стільки новою психосоціальною кризою, скільки підведенням підсумку, інтеграцією і оцінкою всіх минулих стадій розвитку «Его».

Почуття інтеграції «Его», як вже зазначалося, витікає із можливості оглянути все своє минуле життя і твердо сказати собі: «Я задоволений». Вчений говорить, що Его-інтеграція – «це почуття завершеності на кульмінаційному періоді життєвого циклу; проявляється в усвідомленні того, що реалізована головна справа життя, у тому числі робота, досягнення» [75, с. 66].

На протилежному полюсі знаходяться люди, які ставляться до свого життя як до певного чергування нереалізованих можливостей і помилок. Нестача чи

відсутність інтеграції проявляється у цих людей у скритому страху перед смертю, відчуттям постійної стурбованості тим, що може статися. При цьому вони жалкують про те, що життя не можна прожити знову, і здійснюють заперечення власних недоліків і дефектів шляхом проектування їх на зовнішній світ. Торкаючись випадків важкої психопатології, науковці вважають (Л. Виготський [43], Е. Еріксон [75]), що почуття втрати і жалість можуть привести стару людину до депресії, іпохондрії, сильної озлобленості і параної.

Поряд з тим Х. Порсева, спираючись на дослідження Е. Еріксона, підкреслює, що основним для формування здорової особистості на цій стадії розвитку (пізня зрілість) є формування почуття Его-інтеграції, якщо ж це не відбувається, то розвивається почуття відчаю, непотрібності. У такій ситуації психосоціальна якість, яка набувається внаслідок вирішення конфлікту «інтеграція – відчай» позначається Е. Еріксоном як мудрість [180, с. 31].

Тому основними критеріями Его-інтеграції є: задоволеність своїм життям, що витікає з можливості продовження професійної діяльності або знаходження у собі нових можливостей і втілення їх у життя (самореалізація і самоактуалізація); висока соціальна активність людей похилого віку; зацікавленість не лише у достойному своєму житті, а й у житті оточуючих людей; прагнення допомогти їм.

Як зазначає Х. Порсева [180, с. 27] загалом психічний склад людини похилого віку константний і зберігає свої основні характеристики протягом усього вікового періоду. У праці Є. Авербуха психологічний портрет старої людини зображений досить переконливо: «У людей похилого віку занижені самопочуття, самовідчуття, самооцінка, посилюється почуття малоцінності, невпевненості у собі, незадоволеності собою. Настрій, як правило, понижений, переважають різні тривожні побоювання: самотності, смерті. Люди похилого віку робляться похмурими, роздратованими, мізантропами, песимістами. Здатність радіти знижується, від життя вони нічого хорошого уже не очікують. Інтерес до зовнішнього світу, до нового знижується. Певною мірою вони стають егоїстичними, егоцентричними, більш інтровертованими (зверненими на себе, на

свої внутрішні переживання) [3]. Проте автор зазначає, що подібні зміни не є характерними для усіх старих людей, тим більше для людей похилого віку, і це, звичайно, вірно.

Тому, ми вважаємо за потрібне звернутися до класифікації типів старості розроблених І. Коном [121]: перший тип – активна, творча старість, коли людина відійшовши від професійної праці, продовжує брати участь у суспільних справах, у вихованні молоді, тобто такі люди живуть повнокровним життям, не відчуючи якоїсь втрати; другий тип також відзначається хорошою соціальною і психологічною пристосованістю, але енергія цих пенсіонерів спрямована, в основному, на влаштування власного життя – матеріального благополуччя, відпочинку, розваг і самоосвіти, на що раніше їм не вистачало часу; третій тип, у якому переважають жінки, засвідчує, що головне продовження своєї діяльності вони знаходять у сім'ї. Оскільки домашня робота невичерпна, їм немає часу сумувати, але задоволеність життям у них зазвичай нижча, ніж у представників перших двох типів; четвертий тип – це люди, смислом життя яких стала робота до покращання здоров'я, що не тільки стимулює різні форми їхньої активності, й посилює певне моральне задоволення. Проте, даний тип (частіше чоловіки) схильні перебільшувати значення своїх дійсних і надуманих хвороб, їх свідомість і самосвідомість відрізняється підвищеною тривожністю [121].

Загалом ці чотири типи старості, на думку Х. Порсєвої [180], І. Коном [121] вважаються психологічно благополучними, але водночас серед них є і агресивні типи розвитку. До них можна віднести агресивних людей похилого віку, які не задоволені навколишнім світом, які критикують всіх, лише не себе, вони полюбляють всіх повчати і тероризують оточуючих постійними претензіями. Інший варіант негативного прояву старості та похилого віку – розчарування у собі і у власному житті, тому вони є самотніми і засмученими невдачами, що робить їх глибоко нещасними.

Можна провести паралелі між типологією старості І. Кона і типологією психологічних установок людей похилого віку Г. Форда, психологічною

характеристикою даної вікової категорії Є. Авербухом і теорією Е. Еріксона.

Проте процес старіння може протікати і по-іншому, що яскраво описано Є. Авербухом [3]. На думку автора, такі люди не отримують задоволення від свого подальшого існування, вважають, що вони не потрібні ні собі, ні суспільству (у них не сформовано почуття Его-інтеграції). Такий тип людей похилого віку — це замкнуті у своєму внутрішньому світі, на своїх хворобах і невдачах, чекають смерті і одночасно бояться її. Їм притаманні перші психологічні установки, описані Г. Фордом, тобто регресія, втеча від себе і оточуючих, прагнення уникати проблем, які виникли, невідповідність поведінки, суперечливість висловлювань тощо. Змістовна характеристика людей похилого віку такого типу дана І.Коном, який аналізує агресивні типи розвитку [180].

Слід зазначити, що цей період визначається особливостями професійного становлення, оскільки це має велике значення для розвитку особистості похилого віку. Відомо, що формування особистості відбувається саме у діяльності. У цей період можливе продовження професійної і творчої діяльності, що виражається в аналізі й узагальненні свого професійного досвіду і передачі його наступному поколінню. На думку С. Піняєвої [170] у розвитку професіонала настає фаза наставництва, поява учнів, послідовників, що робить життя наповненим, осмисленим і перспективним.

Таким чином, проаналізувавши типи старості, людей похилого віку умовно можна поділити на дві категорії: перша категорія (оптимісти) — це люди похилого віку, які у постпрофесійний період залишаються активними у всіх сферах життєдіяльності, завдяки чому відбувається активна її соціальна адаптація; друга категорія (песимісти) — це люди похилого віку, які не здатні самостійно адаптуватися до нових умов життя у зв'язку із зміною соціального статусу.

Л. Анциферова [14] зазначає, що досить переконливо обґрунтовує зміни особистості у похилому віці у своїх працях Г. Томе, який вважає, що похилий вік і старість не можна розглядати як патологію, чи такий період, коли усі життєві і соціальні функції спадають, оскільки зміни, які відбуваються під час переходу від

зрілості до похилого віку не завдають шкоди соціальній адаптації індивіда у суспільстві, чи його психічній продуктивності.

Дане положення підтверджено у численних дослідженнях, перш за все у боннському геронтологічному лонгітюдному дослідженні [14, с. 190]. Аналіз отриманих даних дає можливість стверджувати, що сила і спрямованість активності, настрою, процесів збудження є практично незмінними у похилому віці.

Водночас, автором відзначено великий вплив соціальних факторів на зміни особистості у цьому віковому періоді. До речі, підкреслено, що не сам факт збільшення календарного віку, а пов'язана з ним висока можливість захворювань і зміни соціального оточення, сприяють можливим змінам особистості людини. Автором розкрито зв'язок між загальним станом здоров'я і тим, як сприймалися форми погіршення ситуації: «особи, стан яких був оцінений як благополучний, реагували позитивно на труднощі по роботі, у господарській чи домашній сфері швидше активно і конструктивно, а особи зі значним погіршенням здоров'я, навпаки, чекали вирішення їх проблем більше ззовні, особливо зі сторони членів їх сімей» [14, с. 191].

Проте, як підкреслює Х. Порсева, при скороченні соціальних контактів людей похилого віку, погіршується їх стан здоров'я, що призводить і до особистісних змін. Саме тут можна простежити взаємозалежність між задоволенням базової потреби людей похилого віку – у спілкуванні [56], як потреби у соціальних контактах і загальною їх активністю, задоволеністю життям, подальшим особистісним розвитком [180].

Повнота самоздійснення в останній період життя людини залежить від її можливості ставити цілі, які адекватні її внутрішнім прагненням (самовизначення), від творчості і соціальної активності індивіда. Ці положення підтверджують і поглиблюють розуміння терміну «Его-інтеграція», запропонованого Е. Еріксоном [75].

Дослідники одностайні у думці, що визначення життєвих цілей, можливість людини похилого віку їх адекватно оцінити – це одна із головних умов збереження

психічного здоров'я особистості на даному віковому етапі.

Проте, розуміння похилого віку і старості, як кінцевого періоду самореалізації, самозавершення, а отже і самоздійснення, підкреслення великого значення соціального фактору для здорової старості, психологічний портрет людини похилого віку є важливим як з історичної точки зору, так і з позицій подальшого розвитку такої науки як геронтопсихологія.

З точки зору соціальної роботи Л. Тюптя [246, с. 484] зазначає, що у соціальній роботі з людьми похилого віку повинні вирішуватися наступні завдання:

- попередження причин, які породжують проблеми літніх людей;
- сприяння практичній реалізації прав і законних інтересів, забезпечення можливостей самореалізації і самовиявлення людей похилого віку і попередження соціальної ізоляції, відсторонення від активного життя;
- додержання рівності і врахування можливостей літніх людей при отриманні соціальної допомоги і послуг;
- диференціація підходів до розв'язання проблем різних категорій людей похилого віку на основі врахування факторів, які впливають на їхній стан;
- виявлення індивідуальних потреб людей похилого віку в соціальній допомозі і обслуговуванні;
- адресність при наданні соціальних послуг з пріоритетом сприяння людям похилого віку в ситуаціях, які загрожують їхньому здоров'ю і життю;
- використання нових технологій соціальної роботи, яка спрямована на задоволення потреб людей похилого віку;
- забезпечення інформованості престарілих громадян про можливості отримання соціальної допомоги і послуг.

На думку А. Капської [100, с. 317-318], враховуючи наявність різних підходів до класифікації віку людини і чисельність вікових типологій, соціальний працівник повинен досить часто спиратися на власний професіоналізм, виходячи з конкретної мети і завдань соціальної роботи. Крім того, у руслі індивідуальної соціальної роботи з клієнтом з врахуванням вікового підходу йому повинна надаватися

конкретна допомога у розв'язанні завдань (проблем), які перед ним стоять.

Враховуючи особливості даної категорії населення, основними напрямками соціальної роботи з людьми похилого віку є: виявлення осіб, які потребують соціального піклування вдома й у спеціальних установах; створення умов для прояву активності людей похилого віку в мікросоціумі й задоволення їхніх інтересів; роз'яснювальна робота серед близьких і різних людей похилого віку [100, с. 323].

В. Бех, М. Лукашевич, О. Туленков [24, с. 121] зазначають, що на сьогоднішній день соціальна робота відноситься до одного з видів діяльності людини, специфіка якої полягає у тому, що вона націлена на надання соціальної допомоги іншим людям, які не можуть самостійно вирішити свої життєві проблеми.

Тому, як підкреслює А. Капська [100, с. 323, с. 325-326], стратегічним завданням соціальної роботи, здатної «втрутитися» у біосоціологію старості, є подолання синдрому передчасного (патологічного, прискореного) старіння, що характеризується раннім розвитком вікових змін чи більш яскравим їхнім проявом у той чи інший віковий період. Базуючись на принципах (незалежності, участі, відходу, реалізації внутрішнього потенціалу, гідності), які були виділені на п'ятдесятій сесії Генеральної Асамблеї ООН у березні 1995 р., для підготовки і проведення Міжнародного року літніх людей (1999 р.), вікових особливостей людини, виділяються три групи завдань кожного віку: природно-культурні, соціокультурні, соціально-психологічні, які лежать в основі практичної діяльності соціального працівника.

Ю. Мацкевич [141, с. 25-26] влучно підкреслила, що соціальна група пенсіонерів за віком потребує особливої специфіки підходів до професійної підготовки спеціалістів, з точки зору їх професійно-психологічної та професійно-педагогічної підготовки для роботи з людьми похилого віку. При цьому враховується, що головними функціями спеціаліста, який працює з людьми похилого віку є не тільки функції управління (аналіз, планування, організація, стимулювання, інформування, контроль, регулювання, оцінка), а й функції

соціально-педагогічної роботи, які найбільшою мірою дозволяють виправдати появу нового типу спеціаліста, який володіє потребою та готовністю вирішувати соціальні проблеми людей похилого віку – виконувати функції організатора, посередника, координатора. Діяльність спеціаліста з соціально-педагогічної роботи з людьми похилого віку виступає як специфічна професійна діяльність. Специфіка обумовлюється саме об'єктом соціально-педагогічної роботи – людьми похилого віку. Розглянувши різні точки зору на соціально-демографічний, соціально-психологічний феномен людей похилого віку, ми вважаємо, що підготовка соціальних працівників до роботи з даною категорією населення повинна бути спрямована на конкурентоздатність вказаного напрямку соціальної роботи, зокрема, патронажної роботи з людьми похилого віку.

Отже, аналіз проведених вище досліджень дозволив нам зупинитись на соціальних, психологічних, демографічних, біологічних, особистісних характеристик людей похилого віку. Точне і повне знання особливостей впливу соціально-психологічних і біологічних чинників на процес старіння дасть змогу соціальним працівникам змінити умови, спосіб життя людей похилого віку таким чином, щоб сприяти соціальній адаптації їх до нових умов середовища, використовуючи ефективні напрями соціальної роботи, зокрема, патронажної роботи з людьми похилого віку, здійснюючи стримуючий вплив на процес їх старіння.

1.2. Сутність і зміст патронажної роботи з людьми похилого віку як одного із пріоритетних напрямів соціальної роботи

Соціальна робота сьогодні є одним із діючих інструментів реалізації соціальної політики держави, забезпечення суспільної стабілізації та безпеки. Її значення не обмежується кризовими явищами або іншими тимчасовими причинами, а має закономірний, стійкий характер. Активна модернізація суспільства, яка продовжується у світі, супроводжується прискоренням соціокультурного розвитку,

ускладненням життєвого середовища людей, характеризується політичним динамізмом, зміною людських цінностей. Як зазначає А. Капська [103], що у таких умовах ускладнюється соціалізація поколінь, розширюється й диференціюється соціокультурний простір. Людина в цих умовах є основним суб'єктом і першоосновою соціального розвитку, в якому вона повинна самореалізовуватися, використавши свій власний потенціал, обравши для цього найбільш адекватні засоби. Саме ці обставини диктують необхідність соціальної роботи і забезпечують якісне функціонування соціальної роботи як професії.

Після того, як у практику і в навчальні заклади була введена спеціальність «Соціальна робота» (наказ Держосвіти СРСР від 7 серпня 1991 р. № 376), посилювався активний інтерес соціологів, філософів, педагогів і психологів, правознавців і медиків до проблем соціальної роботи, соціального захисту, соціальних послуг і підтримки соціальних груп і громад, які цього потребують [249, с. 28].

Соціальна робота в Україні – це той фах, котрий набуває на разі розвитку, поширення, відповідає актуальному суспільному замовленню. Протягом останнього десятиріччя соціальна робота в нашій країні ствердилася як професійна діяльність, яка пов'язана з розв'язанням різноманітних психосоціальних і деяких соціально-економічних проблем; як навчальна дисципліна при фаховій підготовці соціальних працівників; як важлива галузь знань, яка базується на праксеологічних засадах [129, с. 10].

Визначальною рисою соціальної роботи є те, що вона захищає/представляє інтереси людей, які мають нерівні потенційні можливості порівняно з іншими через хвороби, вади, бідність, кризові ситуації, в яких вони опинилися. Унікальність соціальної роботи полягає у намаганні запропонувати спеціалізовані послуги, які враховують як психічний, так і соціальний аспекти існування індивіда [39, с. 10, с. 11].

На сьогоднішній день найбільш повно висвітлено «Стандарти соціальної роботи і програми підготовки фахівців соціальної сфери в Україні» в Державному галузевому стандарті спеціальності «Соціальна робота» від 10.10.2005 р. [66].

Як зазначає О. Холостова, організація соціальної роботи з людьми похилого віку складається з трьох компонентів: селекції, оптимізації та компенсації. При цьому під «селекцією» О. Холостова розуміє пошук основних або стратегічних важливих елементів життєдіяльності людини похилого віку, які були втрачені у зв'язку із віком. Оптимізація полягає в тому, що кожна людина похилого віку при сприятливій кваліфікованого фахівця соціальної сфери знаходила для себе нові резервні можливості, оптимізувала своє життя як в якісному, так і в кількісному відношеннях. Компенсація проявляється у створенні додаткових джерел, які компенсують вікову обмеженість у соціальній адаптації, у використанні нових сучасних технік та технологій [261, с. 42].

На нашу думку широке включення людей похилого віку у життя суспільства дозволило б молодому поколінню звільнитися від страху перед старістю та бачити в ній природну фазу свого майбутнього життя. Тому на одне із перших місць необхідно поставити вибір нової стратегії соціальної роботи з людьми похилого віку [261, с. 45, с. 57].

Наявна система соціальної роботи з людьми похилого віку не в змозі в повному обсязі вирішити всі їх проблеми. Найбільш гострою проблемою при цьому є обмеження життєдіяльності людей похилого віку.

Для її вирішення першочергового значення набуває в Україні вдосконалення соціальної роботи, зокрема, патронажної роботи як одного із її пріоритетних напрямів, що включає соціальну адаптацію та соціальну допомогу людям похилого віку.

Проведений нами аналіз соціальної, психолого-педагогічної літератури свідчить про неоднозначність підходів до розгляду питання стосовно форм та методів соціальної роботи з людьми похилого віку. Тому є необхідність організації соціальної допомоги, соціального захисту, сприяння соціальній адаптації до нових умов життя, зокрема патронажної роботи для тих, хто залишився вдома і потребує сторонньої допомоги. Важливим завданням патронажної роботи є адаптація людей похилого віку до свого нового соціального статусу.

Г. Айзенк визначає адаптацію наступним чином. По-перше, це стан, у якому потреби індивіда, з одного боку, та вимоги середовища – з іншого, повністю задовольняються, тобто стан гармонії між індивідом і природним або соціальним середовищем. По-друге, що процес, засобами якого цей гармонійний стан досягається. Важливо, що стан адаптації можна описати тільки в загальних теоретичних поняттях тому що на практиці досяжна тільки відносна адаптація в сенсі оптимального задоволення індивідуальних потреб і непорушених стосунків із середовищем [287].

Процес адаптації індивіда можна умовно розділити на три етапи:

- 1) орієнтаційний етап, спрямований на ознайомлення адаптантів із соціальним середовищем;
- 2) оціночний етап, на якому відбувається диференціація соціального досвіду та способу життя на взаємоприйнятний та взаємовідхилений відбір можливих у нових умовах форм та способів діяльності згідно з установками та ціннісними орієнтаціями, що раніше склалися у адаптанта;
- 3) етап сумісності, на якому суб'єкт досягає стану адаптованості [288].

Як зазначає Л. Філіпс [289], адаптованість виражається двома типами відповідей на дію середовища. Перший передбачає прийняття соціальних норм і ефективне пристосування до тих соціальних очікувань, з якими зустрічається кожний відповідно до своїх віку та статі. У другому адаптація не зводиться просто до прийняття соціальних норм: вона означає гнучкість та ефективність при зустрічі з новими і потенційно небезпечними умовами, а також здатність надавати подіям бажаний для себе напрям. У цьому сенсі адаптація означає, що людина успішно користується умовами, які склалися для втілення своєї мети та очікувань. Адаптивній поведінці притаманно успішне прийняття рішень, ініціатива, визначення власного майбутнього.

У соціальній адаптації виділяють дві форми: активна – коли сама людина намагається впливати на середовище з метою його зміни і включення себе в це змінене середовище через зміну якихось цінностей, форм взаємодії і діяльності та пасивна – коли суб'єкт не прагне змінювати соціальне середовище, а поступово включається в нього [288, с. 9-11].

Отже, соціальна адаптація людей похилого віку – це соціально-педагогічна, соціально-психологічна допомога людям похилого віку, які не спроможні в багатьох

ситуаціях самостійно адаптуватися в суспільстві. Соціальний працівник допомагає відновити і повернути людині похилого віку здатність до процесу адаптації, поступово соціалізуючи її, навчаючи і приводячи в норму розбалансовані фізичні, психічні й особистісні можливості.

Відомо, що соціальна робота з людьми похилого віку в Україні почала розвиватися з початку 90-х років ХХ століття, коли наше суспільство зіткнулося з проблемами становлення нових соціально-економічних відносин.

Ядром системи соціальної роботи є сама особистість, яка розглядається як певна система потреб. Оскільки задовольнити будь-яку потребу людини неможливо без її безпосередньої участі, то вона автоматично стає агентом або учасником процесу соціальної роботи. Звідси, безперечно, впливає місце та роль кризової людини у системі соціального забезпечення як джерела її саморуху. Її провідна функція полягає у тому, що вона як елемент, індивідуалізує функціонування системи соціальної роботи шляхом здійснення програми особистого індивідуального розвитку [24, с. 219]. Система соціальної роботи з людьми похилого віку враховує всі вищезазначені аспекти.

Існують різні форми соціальної роботи з людьми похилого віку, а саме: напівстаціонарна (відділення денного і нічного перебування, медико-соціальні відділення), стаціонарна (пансіонати, будинки-інтернати, геронтологічні пансіонати), нестаціонарна (вдома).

Аналіз праць у галузі філософії (В. Андрущенко), психології (І. Бех) і педагогіки (А. Капська), дозволив нам окреслити одну із основних форм соціальної роботи з людьми похилого віку, зокрема патронажної роботи як одного із пріоритетних напрямів соціальної роботи з людьми похилого віку. Саме патронаж дає можливість мобілізувати людину на подолання проблем в природних умовах і який може продовжуватися достатньо тривалий час.

Усі європейські країни очікує безпрецедентне зростання витрат на формальні і неформальні види соціальної допомоги, а також збільшення обсягу їх використання, у зв'язку із зростанням кількості залежних від такої допомоги людей похилого віку,

які страждають тривалим хронічними захворюваннями. Підвищення в майбутньому фінансового тягара послуг з надання допомоги людям похилого віку вимагає оптимального використання ресурсів і таких умов надання допомоги, які б враховували і задовольняли потреби, як окремих осіб, так і спільнот. Прогнозоване скорочення обсягу пропозиції неформальних видів допомоги зажадає інвестицій у програми самопомоги вдома і заходи з підтримки осіб, забезпечуючи догляд в домашніх умовах. Прогнозоване збільшення обсягу використання допомоги та догляду в стаціонарних установах соціального обслуговування може бути частково проінвестовано у надання допомоги вдома [286].

Таким чином, патронаж, а з ним і патронажна робота на порозі XXI століття набуває нового відтінку. Сьогодні проблема патронажної роботи актуалізується на всіх рівнях людського буття. Актуальність визначається тим, що в останні роки спостерігається зростання кількості людей похилого віку, які не здатні до самообслуговування. Все це потребує здійснення науково-обґрунтованого прогнозування проведення патронажної роботи з людьми похилого віку.

Так, у ряді наукових праць українських (Л. Завацької [80], А. Капської [100], О. Карпенко [105], І. Козубовської [113], І. Миговича [147], Л.Тюпті [245] та ін.) та зарубіжних вчених (Л. Алексєєвої [4], В. Курбатова [216], О. Холостової [262] та ін.) порушується питання патронажу.

Ґрунтовне дослідження проблеми патронажу, характеристика його змісту, форм, методів, організації висвітлено у працях Л. Алексєєвої, а окремі питання організації патронажу людей похилого віку висвітлено у працях О. Холостової.

У зв'язку з постійними трансформаціями в українському суспільстві постає потреба розкрити зміст сутності патронажної роботи з людьми похилого віку, яка раніше ще не порушувалась. При цьому, надзвичайно важливим завданням стало вивчення педагогічної термінології в її історичному розвитку. Ми вважали за доцільне спочатку зосередити увагу на еволюції понять «патронат» і «патронаж», які виникли ще за часів Римської імперії.

Аналізуючи історичні аспекти терміну «патронаж» (patronage) прослідковується ідентичність з поняттям «патронат» (patronatus), які мають своє походження від аналогічних французьких слів, які трактуються в цілому як заступництво, піклування [4, с. 3].

Так, в латинській мові слово «patronus» означало «захисник, поборник, правозаступник, адвокат, покровитель» [97]. Як доводить Т. Єфремова [79], що пізніше розвинулося поняття патронату як процесуального представництва, захисту, охорони, тобто форми залежності, при якій заможні римські громадяни брали на себе патронат над землеробами (часто навіть над цілими поселеннями), тобто надавали їм все необхідне для обробки землі, захищали від збирачів податків і набігів розбійників. Зв'язок опікуна та його підопічного (відповідником у античному праві є поняття «клієнта») був двостороннім: вдячністю за опіку були підтримка та лобювання політичних інтересів патрона.

Перша організація патронату була заснована у Філадельфії 7 лютого 1776 року Річардом Уїстером, а в Європі цей напрямок було започатковано в Данії 24 квітня 1797 року [250, с. 13].

Слід зазначити і роль Міжнародного Комітету Червоного Хреста у наданні маломобільному населенню, зокрема, людям похилого віку, соціальної допомоги, яке вперше виникло у 1863 році в Женеві (Швейцарія) та засновником якого вважається Анрі Дюнан [113].

У дореволюційній Росії термін «патронат» був пов'язаний з виконанням визначених функцій з боку суспільства або конкретних осіб (піклувальників) по відношенню до нещасних та страждучих. Так, Л. Алексєєва [4, с. 4] описує, що існував «тюремний патронат», метою якого було надання допомоги тим, хто звільнявся із в'язниць. Його основним завданням було матеріальна та моральна підтримка людини, яка звільнилася із в'язниці. Окрім того, патронат передбачав такі форми допомоги, як утримання дітей-сиріт в притулках, пошук сімей, які погоджуються взяти на виховання сиріт, оформлення усиновлення та в подальшому опіки прийомної сім'ї над дитиною.

Поряд з тим, питання про організацію патронажного піклування психічно хворих починає першим порушувати М. Баженов на I з'їзді психіатрів, який проходив 4-11 вересня в 1911 році [199, с. 65].

Як зазначає Н. Болотіна подібна практика починає також розвиватися і в Україні. Історія створення *патронажної служби* в Україні пов'язана з іменем відомого вченого і видатного хірурга М.І. Пирогова, який у 1854 році заснував Хрестовоздвиженську громаду. Це перший у світі організований загін сестер милосердя, які під час Кримської війни зберегли тисячі життів воїнів. Частина настанов з документу «Про основні засади та правила Хрестовоздвиженської громади сестер милосердя» залишається актуальною для слухачів курсів медичних сестер і патронажних сестер і нині [28].

Використовуючи досвід зарубіжних країн, за часи існування СРСР під патронажем розумілася робота лікувально-профілактичних закладів, основною метою яких було проведення на дому оздоровчих та профілактичних заходів, впровадження правил особистої гігієни та покращення санітарно-гігієнічних умов. Патронажна робота здійснювалася лікарями, медичними патронажними сестрами, працівниками Червоного Хреста тощо.

Розглянувши та з'ясувавши різні аспекти походження терміну «патронаж», ми звертаємось до стану дослідженості зазначеної проблеми у наукових джерелах. Так, при вивченні праць відомих вітчизняних [100; 179; 211; 212; 232] та зарубіжних науковців [4; 30; 209] ми виявили значну різноманітність визначення поняття «патронаж». У шеститомному «Словнику української мови» слово «патронаж» тлумачиться як «організоване медичне обслуговування певних контингентів осіб в домашніх умовах» [212, с. 97]. За тлумачним словником С. Ожегова та М. Шведової термін «патронаж» походить від французького «patronage» – заступництво, піклування й означає «регулярне надання лікувально-профілактичної допомоги вдома новонародженим та деяким категоріям хворих» [161, с. 496].

В іншому тлумачному словнику Т. Єфремової «патронаж» – це організована система медичного обслуговування хворих і дітей раннього віку в домашніх умовах

(у СРСР)» [79]. У Великому російському юридичному словнику, зазначається, що патронаж – це форма піклування, яка встановлюється над повнолітнім дієздатним громадянином, який у зв'язку зі станом здоров'я нездатний до самообслуговування [30]. В українських спеціальних юридичних довідниках тлумачення цього поняття наявне у 6-томній «Юридичній енциклопедії», де зазначено, що патронаж – це різновид піклування.

На відміну від вищевказаного у Законі України «Про соціальні послуги» (№966-IV від 19.06.2003 р.), патронаж визначається як індивідуальний періодичний догляд за людьми похилого віку, дітьми, інвалідами (в т.ч. дітьми-інвалідами), хворими на хронічні та гострі захворювання, невиліковно хворими та іншими особами з особливими потребами (особи з вадами фізичного та психічного розвитку, психічними розладами, іншими стійкими порушеннями функцій організму), які потребують сторонньої допомоги [90].

А. Капська під патронажем розуміє соціальну роботу, яка спрямована на забезпечення соціальної опіки й допомоги соціально незахищеним верствам населення з метою подолання життєвих труднощів, збереження та утвердження їхнього соціального статусу [211, с. 144].

На думку Л. Алексеєвої, патронаж – це одна із форм соціального обслуговування населення, у яких бракує ресурсів для задоволення своїх, навіть елементарних, потреб і які, маючи складні життєво важливі проблеми, не здатні вирішувати їх самостійно. Він включає кілька функціональних компонентів – профілактику, підтримку й допомогу, соціальний захист [4, с. 5]. Поряд з тим, Л. Мардахасєв визначає «патронаж» як надання медико-соціальної допомоги самотнім та престарілим хворим; форму профілактичної роботи, яка полягає в обстеженні умов праці та побуту осіб, які перебувають на обліку; проведення на дому оздоровчих (іноді лікувальних) заходів [209, с.194].

Подібний зміст терміна наведено у понятійно-термінологічному словнику з соціальної роботи І. Козубовської та І. Миговича: патронаж – це вид соціального обслуговування, переважно на дому, індивідуальних клієнтів і груп ризику, який

полягає в постійному соціальному нагляді, регулярному відвідуванні їх житла соціальними (іншими) працівниками, наданні їм економічної, матеріально-побутової, лікувально-профілактичної допомоги тощо [179].

Здійснений нами аналіз різних підходів до визначення терміну «патронаж», дозволив представити їх у таблиці (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Категоріальний зміст патронажу

Характеристика категорії «патронаж»	Джерела наукових досліджень
Соціальна робота, яка спрямована на забезпечення соціальної опіки й допомоги соціально незахищеним верствам населення з метою подолання життєвих труднощів, збереження та утвердження їхнього соціального статусу.	Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред. А.Й Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової. — К. : УДЦССМ, 2000. Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи / За ред. Козубовської І.І., Мигович І.І. Ужгород: УжНУ, Видавництво «Мистецька лінія», 2001. – 152 с.
Організоване медичне обслуговування певних контингентів осіб в домашніх умовах та надання медико-соціальної допомоги самотнім та престарілим хворим; форму профілактичної роботи, яка полягає в обстеженні умов праці та побуту осіб, які перебувають на обліку; проведення на дому оздоровчих (іноді лікувальних) заходів.	Словник української мови. / Під ред. А. В. Лагутіна, К. В. Ленець. – К.: Наукова думка, 1975. – Т. 6. – 832 с. Словарь по социальной педагогике: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / авт.-сост. Л.В. Мардахаев. – М.: Изд. центр «Академия», 2002. – 368 с.

Продовж. табл. 1.1

Одна із форм соціального обслуговування населення, у яких бракує ресурсів для задоволення своїх, навіть елементарних, потреб і які, маючи складні життєво важливі проблеми, не здатні вирішувати їх самостійно. Він включає кілька	Створення та функціонування прийомних сімей : навч. посіб. для державних службовців / О. О. Яременко (кер. авт. кол.), Н. М. Комарова, Л. С. Волинець, І. В. Пеша. – К. : Укр. ін-т соц. досліджень, 2000. – 128 с.
--	---

<p>функціональних компонентів – профілактику, підтримку й допомогу, соціальний захист.</p>	<p>Адресный социальный патронаж семьи и детей: науч.-метод. пособ. / под. ред. Л.С. Алексеевой.— М.:Гос. НИИ семьи и воспитания, 2000.— 160 с.</p> <p>Холостова Е.И. Социальная работа с пожилыми людьми : учеб.пособ. — 2-е изд. Е.И. Холостова. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003. — 296 с.</p> <p>Юрків Я.І. Соціально-педагогічний патронаж сімей з розумово відсталими дітьми: дис. ... канд. наук:13.00.05 / Юрків Ярослава Ігорівна. — 2009. — 318 с.</p>
<p>Система організованого обслуговування громадян у домашніх умовах за проханням дієздатного громадянина, який за станом фізичного здоров'я не може самостійно здійснювати та захищати свої права.</p>	<p>Юридична енциклопедія в 6-ти тт. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2002.</p> <p>Пиляева В. В. Цивильное право. Энциклопедический словарь. – М. : ЗАО «Изд-во «Экономика», 2003. – 622 с.</p>
<p>Система соціально-педагогічної допомоги і підтримки людини, що спрямована на попередження ускладнень, рецидивних проявів у процесі активної роботи людини по самовдосконаленню, подоланню соціально-педагогічних проблем, а також на укріплення і подальший розвиток у неї навичок соціально-педагогічної роботи над собою.</p>	<p>Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога : навч. посіб. для ВНЗ / Л. М. Завацька. – К. : Вид. дім «Слово», 2008. – 240 с.</p>

Аналіз вищенаведених точок зору на поняття «патронаж» дозволив нам узагальнити та визначити, що *патронаж* – це один із напрямів соціальної роботи, який здійснюється вдома соціальним працівником з метою відновлення та підтримання життєвого потенціалу і повернення клієнта у соціальне середовище.

Патронаж по своїй суті є довготривалим спостереженням за соціальними умовами життя людини похилого віку, яка перебуває у складних життєвих

ситуаціях. Водночас зміст патронажу передбачає: по-перше, що це один із видів соціального обслуговування; по-друге – це надання соціальних послуг; по-третє, здійснення соціального нагляду (протягом певного часу); по-четверте, надання соціальної допомоги відповідно до потреб людини похилого віку.

Таким чином, на нашу думку, патронаж варто розглядати як різновид соціальної роботи, спрямованої на охорону і підтримку фізичного та психічного здоров'я клієнтів, а з іншого боку – це вид діяльності, спрямованої на досягнення «соціального благополуччя» і значне поліпшення якості їхнього життя є однією з найважливіших і в той же час найскладніших технологій професійної діяльності соціальних працівників.

Окрім того, патронаж вміщує такі складові:профілактику – дії, які спрямовані не лише на задоволення потреб і вирішення проблем клієнта й зняття факторів ризику;підтримку і допомогу – основні завдання при взаємодії з клієнтом, які спрямовані на збереження та стабілізацію життєвого потенціалу людини похилого віку;соціальний захист – виконання профілактичних і підтримуючих послуг від імені клієнта, в інтересах клієнта [4, с. 5].

Метою патронажу є створення умов для подолання кризової ситуації, у якій опинилася людина похилого віку. Тому патронаж повинен бути орієнтований не на пасивне використання наданих послуг, а на активне засвоєння та запровадження знань і навичок, отриманих в процесі патронажної роботи, і які цілеспрямовано формуються. Інтенсивність патронажної роботи визначається ступенем соціальної запущеності та некомпетентності клієнта [163].

Враховуючи функції, які виконує патронаж, нами окреслено його види (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Види патронажу

Вид патронажу	Мета здійснення патронажу	Складові патронажу
Соціальний патронаж	соціально-педагогічна допомога; соціальна реабілітація	попередження ускладнень, рецидивних проявів у процесі активної роботи людини із самовдосконалення,

		подолання особистісних проблем; закріплення і подальший розвиток у неї навичок соціально-педагогічної роботи над собою.
Соціально-економічний патронаж	допомога у вирішенні житлово-побутових проблем	допомога в отриманні різних виплат; залучення спонсорів до надання матеріальної та натуральної допомоги; сприяння щодо додержання побутових умов, відповідних санітарно-гігієнічних норм.
Соціально-психологічний патронаж	допомога у вирішенні психологічних проблем	психодіагностика; психокорекція; психотерапія; сімейне та індивідуальне консультування.
Соціально-педагогічний патронаж	попередження ускладнень, рецидивних проявів в процесі активної роботи людини над собою з самоудосконалення; подолання соціально-педагогічних проблем; зміцнення і подальший розвиток навичок соціально-педагогічної роботи над собою і оточенням; виявлення труднощів	психолого-педагогічна діагностика; психолого-педагогічна корекція; допомога в оформленні документів у спеціалізовані установи; розробка і розповсюдження інформаційно-довідкових матеріалів профілактичного характеру (брошур, буклетів, інформаційних листівок і т.і.).

Продовж. табл. 1.2

Соціально-медичний патронаж	допомога в отриманні спеціалізованих медичних послуг	медичні консультації; оформлення клопотання й направлень до установ охорони здоров'я
Соціально-правовий патронаж	допомога в отриманні юридичних послуг	юридичні консультації; оформлення документів; представництво інтересів особистості в судах

Аналізуючи вищезазначене, можна стверджувати, що патронаж, враховуючи його види, включає організацію та координацію багатoproфільної діяльності разом з іншими фахівцями (психологами, педагогами, юристами) для вирішення проблем, пов'язаних з наслідками старіння населення. Тому стратегія соціальної роботи, яка враховує процеси соціально-демографічного старіння населення, заперечує думку про те, що люди похилого віку нібито є для суспільства тягарем [100, с. 324].

Стосовно цього А.Капська зазначає, що процес демографічного старіння вимагає перегляду основ організації діючих соціальних служб у напрямках соціального захисту й опіки старих людей, а практична соціальна робота з літніми і старими людьми полягає у тому, щоб зробити роки життя людини в цьому віці гідними й благополучними. Тому виникає необхідність у патронажній роботі, яка спрямована на соціальну адаптацію людей даної вікової категорії. У процесі здійснення патронажу особлива увага приділяється початковому етапу роботи з людиною похилого віку. Соціальний працівник з першого дня відвідування людини похилого віку повинен створити відчуття безпеки; він дає початок процесам, які у подальшому допоможуть клієнту подолати тривогу, усвідомити причини втручання і прийняти допомогу від інших.

Це дозволяє додати, що патронаж – це своєрідна система (комплекс) надання кваліфікованої допомоги людям, яка включає в себе мультидисциплінарну діяльність соціального працівника та його взаємодію з фахівцями різних галузей.

Майбутній соціальний працівник повинен не просто впливати на людину похилого віку специфічними засобами, а і взаємодіяти, співпрацювати з нею та підключати різних фахівців для вирішення складних життєвих ситуацій. Здійснювана взаємодія буде більш різносторонньою і широкою, ніж при нормативній моделі в рамках «проблема – лікування». Адже мета фахівця соціальної роботи з людьми похилого віку полягає не в тому, щоб вказувати, що і як робити, як слід чинити, а для побудови у своїй подальшій роботі суб'єкт-суб'єктних відносин.

Взаємодія – універсальна форма розвитку, обопільної зміни явищ, як у природі, так і в суспільстві. Л. Мардахаєв [209, с. 59] зазначає, що взаємодія відображає широке коло процесів навколишньої дійсності, за допомогою яких реалізуються причинно-наслідкові зв'язки, відбувається обмін між взаємодіючими сторонами, їх взаємна зміна.

Внутрішньою умовою виникнення контакту між соціальним працівником і людиною похилого віку у процесі здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку є прояв щирої, справжньої поваги один до одного, емпатійність і толерантність. Зовнішнім проявом контакту є поведінка суб'єктів, які вступають у взаємодію.

Тому можна вважати, що контакт – це умова і наслідок продуманої взаємодії його суб'єктів, що підвищує ефективність цього процесу і його результат. На думку психолога Я. Коломинського [119] в умовах контакту найбільш повно проявляються всі особистісні властивості суб'єктів взаємодії, сам факт його встановлення приносить їм інтелектуальне та емоційне задоволення. Відповідно внутрішньому механізму контакту є емоційне та інтелектуальне співпереживання, мислення.

Водночас емоційне співпереживання, як механізм контакту, забезпечує взаєморозуміння і спільність, узгодженість взаємодії між соціальним працівником і людиною похилого віку.

Інший механізм контакту сторін, які взаємодіють, представляє собою свідоме сприйняття і мислення, яке визначає включення обох сторін в одну і ту ж активну діяльність при розгляді певної проблеми і спрямоване на вирішення конкретних завдань. Цей механізм так званого інтелектуального сприйняття обумовлює спільність інтелектуальної діяльності — людини похилого віку та соціального працівника.

Отже, *соціальна взаємодія* – це процес впливу соціальних працівників, клієнтів та інших соціальних груп один на одного в процесі реалізації соціальних інтересів і потреб [131].

На підставі цих положень ми визначили основні характеристики взаємодії:

- Активність є основною характеристикою обох сторін у процесі будь-якої взаємодії. При активній позиції клієнта, який звернувся за допомогою, результативність взаємодії буде вищою.

- Усвідомленість і цілепокладання – це суттєві характеристики у взаємодії людей. Вони визначають також і форми цієї взаємодії. До них відносяться: співробітництво, суперництво, протистояння, конфлікт.

Метою взаємодії соціального працівника та людини похилого віку, на наш погляд, має бути рівноправне співробітництво, спрямоване на самопізнання людини похилого віку, самокерування своїми зовнішніми і внутрішніми кордонами, необхідність їх перетворень, а також можливостей їх ефективного використання.

Таким чином, розглянувши дані характеристики взаємодії можна зробити висновок, що при наявності всіх цих якостей у соціального працівника, а саме, усвідомленість, цілепокладання, активність, зацікавленість, налагодження контакту, емпатійність і толерантність, інтелектуальне і емоційне задоволення, виникає взаєморозуміння і спільність, узгодженість взаємодії, при зверненні за допомогою людини похилого віку.

Проблемою соціальної взаємодії між клієнтом і фахівцем займалися такі науковці, як С. Гончаренко [63], А. Капська [103], О. Карпенко [104], Б. Купріянов [132], Н. Лук'янова [136], Л. Міщик [152], М. Фірсов [252], Н. Щукіна [278] та ін.

Так, у своїх дослідженнях Б. Купріянов [132, с. 37] виявив необхідність актуалізації внутрішніх ресурсів клієнта соціальної служби. Сформулював завдання перед фахівцями соціальної сфери: підтримувати активну життєву позицію клієнта соціальної служби, сприяти в розвитку його здібностей, соціального досвіду самопомоги. Тому можна підкреслити важливість одного з принципів в соціальній роботі: опора фахівця на власні сили клієнта.

Підхід М. Фірсова [252, с. 173] привернув нашу увагу тим, що у професійній соціальній взаємодії він виділяє специфічні риси, однією з яких є характер відносин між соціальним працівником і людиною похилого віку. На думку М.Фірсова в процесі соціальної роботи повинні виділятися суб'єкт – суб'єктні відносини, причому допомога повинна бути орієнтована, насамперед, на активізацію потенціалу самозахисту людини похилого віку і носити лише допоміжний характер.

О. Холостова [261, с. 56], розглядаючи специфіку соціальної взаємодії між соціальним працівником і людиною похилого віку, підкреслює необхідність активної позиції людини похилого віку і вважає неприпустимим вирішення соціальним працівником проблем клієнтів, не знімаючи з них і, одночасно, покладаючи на себе відповідальність за наслідки їхньої поведінки.

Помітну роль у вирішенні проблем клієнта відіграють соціальні служби. Н. Щукіна [278, с. 39] виявила, що у центрі уваги соціального працівника на першому місці стоїть не клієнт соціальної служби, а, в кращому разі, напрямки роботи, види послуг. Соціальні працівники залишаються орієнтованими на пасивні форми роботи з людиною похилого віку, а саме на очікуванні допомоги у вирішенні проблем клієнта від держави.

На противагу попереднім твердженням, І. Осіпова [163, с. 143] пропонує певний алгоритм взаємодії соціального працівника з клієнтом:

1. Спілкування з клієнтом, уміння слухати й чути, аналізувати, не приймати сторону клієнта, не дати втягнути себе у конфлікт, бути об'єктивним, незалежним арбітром.

2. Формування мотивації клієнта на отримання допомоги й згоди на співробітництво з соціальним працівником і соціальною службою.

3. Розробка спільного плану дій по виходу із кризової ситуації.

4. Контроль за виконанням угоди.

5. Передача повноти відповідальності за розвиток ситуації клієнтові.

6. Закріплення позитивних навичок виходу із кризи.

7. Підведення підсумків роботи.

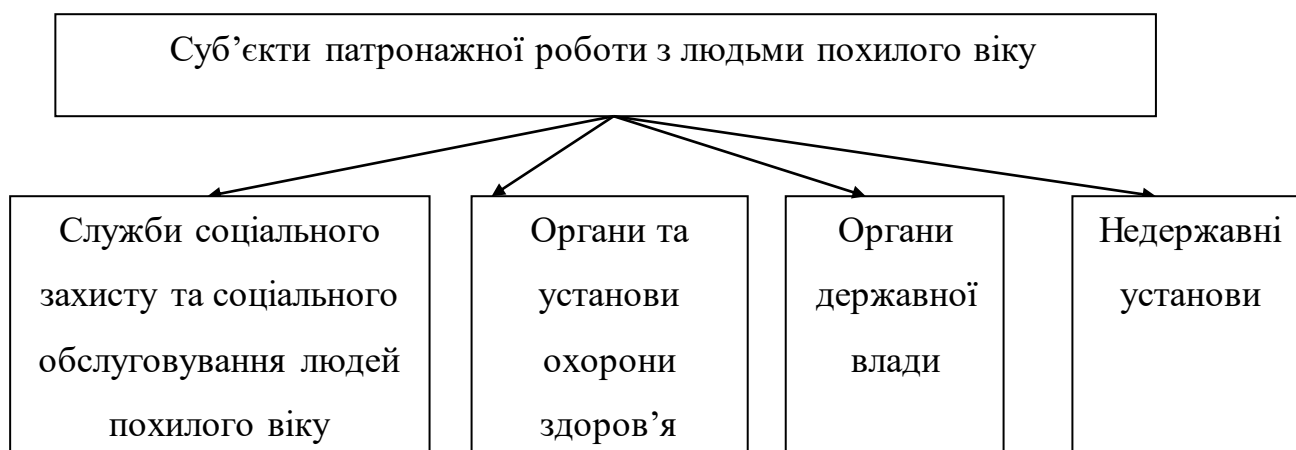
8. Обговорення питань, що стосуються подальших відносин клієнта й фахівця соціальної служби.

9. Прощання з клієнтом.

Із наявних сьогодні типів взаємодії, на наш погляд, найбільш ефективним буде взаємодія, побудована на системі суб'єкт – суб'єктних зв'язків, в основі якої лежить визнання прав кожної сторони на самовизначення, на момент співпраці на противагу

конфронтації та застосування примусу. Незалежність, автономність особи, в основі якої лежить відчуття суб'єктної волі, передбачає можливість самостійного вибору, взяття на себе відповідальності.

Налагоджуючи з людьми похилого віку взаємодію, треба чітко уявляти, які проблеми існують та які шляхи їх вирішення. У системі патронажної роботи з людьми похилого віку важливим є комплексне вирішення проблеми клієнта у взаємодії з різними соціальними інститутами (рис.1.1):

Рис. 1.1. Суб'єкти патронажної роботи з людьми похилого віку у міждисциплінарному зв'язку

Служби соціального захисту та соціального обслуговування людей похилого віку забезпечують людям похилого віку отримання соціальних послуг, здійснюють нагляд за додержанням вимог законодавства щодо виплат пенсій, соціальним захистом незахищених верств населення, призначенням соціальної допомоги. У статті 3 Конституції України (від 28.06.1996 р.) наголошено, що здоров'я людини є однією з найвищих соціальних цінностей, забезпечення якої – один з головних обов'язків держави. Через мережу органів та установ охорони здоров'я держава створює умови для ефективного і доступного для людей похилого віку медичного обслуговування. За допомогою органів державної влади приймаються відповідні закони, постанови, положення та здійснюється контроль за їх виконанням.

Недержавний сектор об'єднує установи, які за формою власності не відносяться до державних, наприклад, громадські асоціації, благодійні та релігійні організації та приймають активну участь у соціальній адаптації вразливих верств населення[122].

Таким чином, враховуючи вищезазначене, ми можемо зробити висновок, що для повноцінного й всебічного вирішення проблем людей похилого віку за допомогою патронажу та здійснення патронажної роботи необхідно використати потенціал різних структур: соціальних служб, організацій і установ охорони здоров'я, органів державної влади, недержавних організацій, що визначають міжвідомчий та міждисциплінарний підхід при вирішенні проблем.

Отже, *патронажна робота з людьми похилого віку* – це напрям реалізації професійної діяльності соціального працівника, який спрямований на соціальне забезпечення людей похилого віку певним видом послуг та пільг і спирається на законодавчо встановлені державою соціальні гарантії із соціального обслуговування даної категорії населення. Виходячи із цього, нами виокремлено основні функції, які здійснюються під час патронажної роботи з людьми похилого віку, це: оцінка і вивчення ситуації; вплив ситуації на клієнта; організація соціальної підтримки та допомоги; контроль.

Можна погодитись з думкою Л. Алексєєвої [4, с. 6] про те, що процес здійснення патронажної роботи складається з кількох етапів, впродовж яких необхідно забезпечити взаємодію всіх зацікавлених сторін (міждисциплінарну взаємодію), виходячи із системи патронажної роботи з людьми похилого віку, а саме:

1. Етап відбору клієнтів.
2. Етап збору початкових відомостей про клієнтів, оскільки для здійснення патронажу необхідно одержати інформацію різноманітного характеру (психологічного, медичного, педагогічного, криміногенного й іншого) із всіх можливих джерел.
3. Етап обговорення фахівцями отриманих результатів, що представляють різні відомства й служби, накопиченої інформації про клієнтів, що стосується причин кризової ситуації й шляхів виходу з неї.
4. Етап розробки міжвідомчих програм патронажної роботи з людьми похилого віку. На підставі рекомендацій міжвідомчого соціального консилиуму вносяться пропозиції у міжвідомчу програму патронажної роботи з людиною похилого віку відповідно до профілю своєї діяльності.
5. Етап реалізації міжвідомчих патронажних програм.
6. Етап підведення підсумків і визначення подальших перспектив.

Фахівці, які здійснюють патронажну роботу з людьми похилого віку, фіксують всі етапи роботи у спеціальних облікових картках [55].

Л. Алексєєва [4, с. 7], без сумніву, зазначає, що процедура патронажу включає низку конкретних дій:

а) вивчення ситуації соціального і психологічного стану клієнта при використанні засобів, що знижують рівень тривоги і надають емоціональну підтримку;

б) надання конкретної (за необхідності – оперативної і екстреної) допомоги;

в) надання послуг профілактичного спрямування, що мають на меті не лише задоволення потреб клієнтів, а й стабілізацію сприятливих тенденцій і закріплення успіхів, зменшення або вилучення факторів ризику;

г) об'єднання зусиль суб'єктів патронажу, їх включення у вирішення проблем клієнтів залежно від характеру цих проблем, забезпечення комплексного підходу в цьому процесі.

Дещо інше визначення стадій процесу патронажу, пропонується О. Пановим:

1. Постановка соціального діагнозу – виявлення та оцінка сімейної ситуації як кризової, важкої або небезпечної, збір первинних даних, аналіз інформації для розробки патронажної програми.

2. Втручання патронажної служби і за її допомоги – інших соціальних служб у важку ситуацію.

3. Робота зі зміни мотивації клієнтів і найближчого оточення.

4. Проблемний аналіз – спільна робота із клієнтом до визначення причин його неблагополуччя, характеру проблем і їх впливу на життєдіяльність, а також до виявлення ресурсів і систем зв'язків, здатних брати участь у підтримці клієнта.

5. Розгляд всього діапазону можливих рішень, способів їх досягнення і вибір найбільш ефективних, складання договору формального чи неформального характеру, що визначає відповідальність і обов'язки сторін, строки роботи, час і місце зустрічі та інші моменти, які мають значення для успішної реалізації патронажної програми.

6. Соціальна терапія – безпосереднє виконання дій, спрямованих на досягнення запланованих перетворень з урахуванням різних обставин і обов'язків учасників.

7. Оцінка ефективності спільних дій і при необхідності звернення до інших, більш адекватних засобів досягнення поставлених цілей.

8. Допомога клієнту в прийнятті рішення про доцільність використання постійної системи підтримки, інших шляхів і засобів при виникненні непередбаченої ситуації [166, с. 85].

Безперечно, це ще не ідеальна модель процесу функціонування патронажної служби. Для успішного здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку

необхідно будувати свою діяльність враховуючи всі можливі етапи і напрями роботи з людьми похилого віку.

Під час здійснення патронажної роботи використовується як традиційні форми роботи (бесіди, тренінги), так і спеціальні (індивідуальна підтримка, захист прав та інтересів, посередництво, кураторство).

Індивідуальна психологічна (психосоціальна) підтримка – це, по суті, ядро, основа патронажу та форма прояву всебічної уваги до людини похилого віку. Підтримка проявляється у вигляді прямих дій, а саме наданні конкретних послуг та допомоги людині похилого віку. Мета такої підтримки – це створення для цього необхідних умов, а саме: атмосфери доброзичливості, довіри, повного психосоціального залучення у співпрацю.

Захист прав та інтересів людей похилого віку в патронажній роботі, з одного боку – це один із прямих функціональних обов'язків соціальних працівників, які здійснюють патронажну роботу з людьми похилого віку, а з іншого – це одна із форм соціальної роботи.

Захист прав та інтересів даної категорії клієнтів включає в себе:

1. Дотримання по відношенню до людини похилого віку принципу соціальної справедливості, забезпечення необхідним соціальним захистом.
2. Охорона прав людини похилого віку на індивідуальність.
3. Захист прав свободи та автономії особистості.

У процесі патронажної роботи соціальних працівників з людьми похилого віку часто виступає посередництво. Посередництво – це не тільки виконання соціальним працівником взаємопов'язаних функцій та координація зусиль різних установ і відомств для організації додаткових патронажних дій, але і контроль за якістю їх виконання іншими особами чи службами.

Кураторство з елементами нагляду і контролю при патронажній роботі спрямоване на зміну традиційних установок системи правосуддя і пошуку альтернативних підходів (як то взяття на поруки, піклування, часткового нагляду).

Люди похилого віку, які потребують організації та здійснення патронажної роботи, є немотивованими чи слабо мотивованими до роботи як з соціальними працівниками, так і над собою. Небажання бути об'єктом чиеїсь допомоги –

нормальне і зрозуміле явище при відмові від наявності відповідних проблем. Але при такій упередженості людина похилого віку ніколи не стане союзником патронажного працівника, а значить успіх всього патронажного процесу достатньо сумнівний.

Тому фахівцям необхідно усвідомлювати важливість настрою людини похилого віку на співпрацю, використовувати різні прийоми для того, щоб змінити мотивацію зазначеної категорії населення. Особливої уваги набуває уміння слухати і в той же час збирати об'єктивну інформацію та визначати труднощі, які є результатом суб'єктивних переживань.

Отже, одним із головним у патронажній роботі з людьми похилого віку є уміння встановлювати контакти із самими некомунікабельними людьми похилого віку. Соціальні працівники повинні опанувати мистецтвом спілкування з людиною похилого віку, тому що в іншому випадку виникають різні міжособистісні непорозуміння і, навіть, відкрита обопільна ворожість [14].

Як свідчать емпіричні дослідження, патронажна робота увібрала в себе методи та прийоми, які використовуються соціальними працівниками, психологами, психотерапевтами, педагогами та іншими фахівцями, що стикаються з проблемами людей похилого віку, їхнім соціальним станом.

Проблеми соціальної захищеності людей похилого віку стають особливо актуальними в сучасних умовах. Тому ми вважаємо, що діяльність соціальних служб і окремих фахівців з соціального обслуговування людей похилого віку необхідно удосконалювати, підвищувати їх професійний рівень з метою подолання соціальних проблем людей похилого віку.

Підводячи підсумок вищесказаного, процес кардинальної зміни, як в політичній, економічній, так і соціальній сферах вимагає створення принципово нової системи соціальної обслуговування та забезпечення впровадження патронажної роботи з людьми похилого віку, а наразі і соціальної адаптації, соціального піклування та допомоги тим, хто її потребує, найбільш уважного підтримання і турботи з боку тих, хто обрав професію соціального працівника.

Тому, у наступному параграфі ми звертаємось до розгляду нормативно-правової системи соціального обслуговування людей похилого віку при здійсненні патронажної роботи та вдосконалення системи підготовки майбутніх соціальних працівників, враховуючи специфіку патронажної роботи з людьми похилого віку.

1.3. Нормативно-правове забезпечення соціально-правового захисту людей похилого віку України як передумова здійснення патронажної роботи

Трансформація соціально-економічних відносин і політичних умов життєдіяльності українського суспільства потребувала нової соціальної політики держави, а у зв'язку з цим нових видів професійної діяльності і якості підготовки кваліфікованих кадрів, які забезпечують її реалізацію.

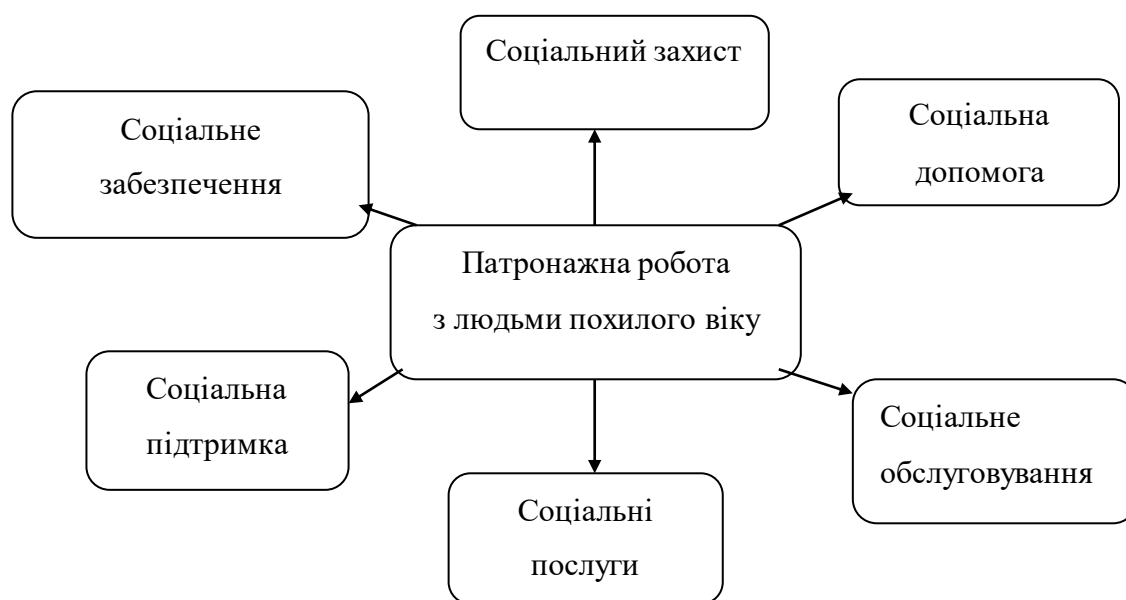
Однією зі складних проблем, які потребують невідкладного вирішення в процесі розбудови демократичної і правової державності України, є забезпечення соціальних гарантій громадянам похилого віку та створення умов для покращення життя даної категорії населення. На шляху термінового вирішення цього завдання стоять різні за складністю і масштабом перешкоди. Одна із них – реалізація правових положень, зафіксовано у Конституції України та в законодавчих і нормативно-правових актах з питань здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку відповідно до потреб часу.

Науковим дослідженням з питань патронажу і вдосконалення практичної діяльності держави щодо нормативно-правового забезпечення в цьому напрямку присвятили свої розробки багато науковців, зокрема: Н. Болотіна [28], О. Вакуленко [229], О. Карпенко [104], І. Ковчина [110], І. Мигович [147], Т. Семигіна [200], І. Сирота [202], Т. Шаповалова [253] та ін..

Відаючи належне напрацюванням вітчизняних і зарубіжних вчених з проблеми здійснення патронажу і патронажної роботи загалом, яка досліджується вперше, як один із напрямів соціальної роботи, все ж таки існує потреба у її

подальшому вивченні. Це зумовлено недостатнім рівнем розробки теоретичних підходів до визначення сутності патронажної роботи, наявністю дискусійних питань, які пов'язані з побудовою логіко-структурної схеми дій, механізму та нормативно-правового забезпечення проведення патронажної роботи з людьми похилого віку.

Схематично співвідношення між соціальним захистом, соціальним забезпеченням, соціальною допомогою та соціальною підтримкою можна зобразити таким чином (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Нормативно-правове підґрунтя патронажної роботи з людьми похилого віку

На сучасному етапі дуже широко висвітлюється проблема соціального обслуговування та соціального захисту населення в Україні, а особливо забезпечення гідних умов існування людям похилого віку. Вирішенню зазначеної проблеми, яка є досить болючим питанням для нашої країни, привертає увагу різних вчених – педагогів, психологів, соціологів, економістів, політиків.

Згідно Закону України «Про соціальні послуги» (№ 966-IV від 19.06.2003 р.) *соціальне обслуговування* – це система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам

населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності [90].

З приводу питання соціального захисту населення і забезпечення життєдіяльності людей похилого віку І. Сирота зазначає, що одним із важливих факторів, під впливом яких значною мірою зростає необхідність соціального захисту, його роль і значення в житті людей, є різке зниження рівня забезпеченості економічно залежної частини населення, зокрема людей похилого віку. Втрата основного і єдиного джерела засобу існування, яким є заробітна плата, ставить людину у важке матеріальне становище, несе з собою злидні та бідність [202].

Поняття «соціальний захист» є одним із найбільш дискусійних питань у плані застосування права соціального забезпечення. Дослідженням даної проблеми займалися за різних часів такі вчені, як: В. Бабкін [19], І. Ковчина [110], О. Мачульська [142], К. Мельник [143], В. Понікаров [178], П. Пилипенко [181], І. Сирота [202], Б. Сташків [219], Б. Стичинський [231], О. Чутчева [255], В. Шайхатдінов [269], Т. Шаповалова [253] та ін.

Як зазначає Л. Топчій поширеною є думка, що виникнення терміну «соціальний захист» пов'язане із прийняттям закону у США про соціальний захист (Social Securityact) в 1935 р. Його автор, президент США Франклін Рузвельт, назвав новий закон «наріжним каменем у системі, яка будується зараз, але у жодному разі не завершується» [244,с. 56]. Однак, є й інші точки зору щодо появи цього поняття. Поряд з тим, що цей термін уперше вжито у США, концепція системи соціального захисту була втілена в новозеландському законодавстві у 1938 році [244, с. 105].

В Україні поняття «соціальний захист» почало широко вживатися лише на етапі переходу до ринкових відносин, хоча в тій чи іншій формі соціальний захист завжди був притаманний українському суспільству. Формуванню сучасних систем соціального захисту у світі сприяло усвідомлення необхідності створення соціальних амортизаторів ринкових ризиків. Багато людей ще й нині не сприймають термін «соціальний захист» щодо населення в цілому, вважаючи, що він стосується лише найбільш нужденіших, тобто незахищених верств населення. При чому все

частіше соціальний захист передбачає комплекс заходів, спрямованих на створення безпечного соціального середовища людини.

Так, у ст. 46 Конституції України (від 28.06.1996 р.) зазначено, що громадяни мають право на соціальний захист, який включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також: у старості та інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також: бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними [122].

На сьогоднішній день, чимало вчених пропонують ряд підходів щодо визначення терміна «соціальний захист». Так, у термінологічно-понятійному словнику за редакцією М.Головатого подано два підходи до визначення соціального захисту як:

1) системи принципів, методів, законодавче встановлених державою соціальних гарантій, заходів і закладів, які забезпечують оптимальні умови життя, задоволення потреб населення. Соціальний захист гарантує допомогу на випадок настання соціальних ризиків, яких може зазнати будь-який громадянин упродовж життя: хвороба, інвалідність, травматизм, старість, втрата годувальника, безробіття, міграція та ін. Окрім того, соціальний захист охоплює соціальне забезпечення, соціальне страхування і соціальну допомогу (підтримку), сукупність дій, спрямованих на надання допомоги під час життєвих криз (у цьому значенні також вживають термін «соціальне забезпечення»);

2) певні види колективного забезпечення, мета яких – підтримання добробуту людей, а також безпосередня допомога особам, які потрапили у складні життєві ситуації та запровадження превентивних механізмів, спрямованих на запобігання виникненню таких ситуацій [53]. Зазначимо, що згідно Закону України «Про соціальні послуги» (№ 966-IV від 19.06.2003 р.) складні життєві обставини визначаються як обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте життя та брати участь у суспільному житті [53; 90].

Тлумачення поняття «соціальний захист» за М. Головатим цілком прийнятне, оскільки на думку І.Ковчиної соціальний захист виступає однією із головних умов реальності правового статусу особистості в державі [110, с. 21].

Звичайно, «соціальний захист» – це термін, який активно вживали у радянські часи і яких охоплює соціальне забезпечення, а також часткове регулювання трудових відносин та інших сфер [200, с. 126].

Поряд з тим, Т. Семигіна зазначає, що термін «соціальний захист» означає сукупність соціальних і юридичних гарантій, метою яких є забезпечення державою для кожного члена суспільства реалізації його основних соціально-економічних прав, передовсім права на рівень життя, необхідний для нормального відтворення та розвитку особистості [200, с. 121].

В. Шайхатдінов розглядає поняття «соціальний захист» дещо ширше і вказує, що воно охоплює діяльність держави й органів місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємств, орієнтованих на створення сприятливого для людини навколишнього середовища, охорони материнства і дитинства, надання допомоги родині, охорони здоров'я громадян, професійній підготовці громадян, забезпечення зайнятості населення, охороні праці, регулювання заробітної плати і доходів населення, забезпечення громадян житлом, регулювання права власності громадян, матеріального обслуговування і забезпечення непрацевдатних та інших нужденних, що потребують соціальної підтримки громадян. В такому разі соціальний захист є практичною діяльністю щодо реалізації основних напрямків соціальної політики [270, с. 5].

Окремі вчені (О. Мачульська, Ж. Горбачова) розрізняють соціальний захист у широкому та вузькому сенсі. Так, у широкому сенсі розуміють діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості, на виявлення і нейтралізацію негативних факторів, що впливають на особистість, на створення умов для самовизначення і утвердження в житті. У вузькому сенсі – як сукупність законодавчо закріплених економічних і правових гарантій, що забезпечують дотримання найважливіших соціальних прав громадян і досягнення соціально прийняттого рівня життя [142, с.3].

До речі, цілком виправдано, що термін «соціальний захист» І. Сирота відносить до функцій держави і означає комплекс заходів матеріальної підтримки непрацевдатних, найменш захищених громадян [202, с. 10].

Дещо значно глибше розглядає це поняття О. Чутчева, яка зазначає, що соціальний захист як самостійний правовий інститут, поєднує відособлену групу юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, які характеризують прагнення суспільства захистити своїх членів від загрози неможливості задоволення потреб, визнаних основними і важливими з метою забезпечення стійкого розвитку усього суспільства [269, с. 7].

Розмаїття позицій стосовно терміну «соціальний захист» викликане, по-перше, певною новизною цієї категорії для вітчизняної науки і практики, по-друге, актуальністю питань, пов'язаних із соціальним захистом людей похилого віку з організацією патронажної роботи.

Підкреслюємо, що права людини знайшли відображення в міжнародних актах – деклараціях, конвенціях, рекомендаціях [69; 73; 186; 188]. Загальна декларація прав людини була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. і стала першим в історії міжнародних відносин актом, у якому було наведене широке коло прав і свобод людини у найрізноманітніших сферах суспільного життя [186].

Закріплені даною Декларацією норми мають дотримуватись і поважати всі без винятку, держави, які ратифікували її. У Декларації містяться положення, що виражають основні ідеї міжнародного права соціального забезпечення, його принципи розвитку. Так, передусім соціальні права визнаються за всіма людьми, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового або іншого становища [81]. У ст. 22 Загальної декларації прав людини підкреслено, що кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримки її гідності і для вільного розвитку її особи прав в економічній, соціальній і культурній галузях, що забезпечуються завдяки

національних зусиль і міжнародного співробітництва і відповідно до структури й ресурсів кожної держави [81].

Зокрема Європейська соціальна хартія згідно ст. 23 «Право осіб похилого віку на соціальний захист» визначає: забезпечення особам похилого віку можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства (забезпечення функціонування і розвитку мережі закладів соціального захисту та медичного обслуговування людей похилого віку; розробка державних програм спеціалізованого медичного обслуговування та санаторно-курортного лікування людей похилого віку; встановлення державою пільг та інших заходів соціальної підтримки, спрямованих на збереження активного способу життя людей похилого віку); надання особам похилого віку можливості вільно обирати спосіб життя і незалежно жити у знайомому для них оточенні так довго, як вони забажають і зможуть (конституційні та/або законодавчі гарантії незмінності способу життя людей похилого віку у разі здійснення соціально-економічних реформ, законодавчі гарантії соціальних та трудових прав людей похилого віку, розробка державних програм соціального захисту та медичного обслуговування людей похилого віку); забезпечення особам похилого віку, які проживають у будинках для престарілих, гарантій надання належної допомоги із повагою до їхнього особистого життя і гарантій участі у прийнятті рішень, що стосуються умов їх життя (забезпечення функціонування та розвиток мережі соціальних закладів для людей похилого віку всіх форм власності, визначення державою стандартів роботи соціальних закладів для людей похилого віку) [73, с. 37].

Загальність соціального захисту носить абсолютний характер і не може бути обмеженим національним законодавством, тобто нормативними актами не можна позбавляти соціального захисту окремих категорій громадян.

Право на соціальне забезпечення і соціальний захист людина має за умови появи обставин, які визначені законодавчо. Це стосується основних із них: безробіття, хвороба, інвалідність, вдовство, старість, материнство, дитинство [231, с. 340].

До нормативно-правових актів, які регулюють законодавчі норми соціального забезпечення і соціального захисту в Україні, відносяться Конституція України (від 28.06.1996 р.) [122], Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (№ 1058-IV від 09.07.2003 р.) [85], Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» (№ 3721-XII від 16.12.1993 р.) [88], Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (№ 875-XII від 21.03.1991 р.) [87], Закон України «Про соціальні послуги» (№ 966-IV від 19.06.2003 р.) [87], Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (№ 3551-XII від 22.10.1993 р.) [92] тощо.

На думку ряду науковців [105; 142; 202; 269] на сучасному етапі, виникає тісна взаємодія вітчизняного та міжнародного права у вирішенні проблем, що виникають у людей похилого віку.

Так, О.Карпенко вказує, що найважливішим напрямком соціальної роботи сьогодні має бути підтримка і допомога найбільш «слабким» категоріям населення, насамперед, в отриманні ними соціальних гарантій, що визначаються державними нормативними документами [105, с. 23].

Сьогодні державну політику України у соціальній сфері з людьми похилого віку формують конкретні Закони України, Укази та Розпорядження Президента України, Постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України. Президент України здійснює правове регулювання засад соціальної політики, виступає як гарант додержання Конституції України, прав та свобод її громадян [122].

Із прийняттям у 1996 році Конституції України, яка визначила Україну як соціальну державу [122], фактично розпочався процес становлення національної системи соціального захисту та соціального забезпечення громадян.

Цей етап відзначився ухваленням низки актів, які відображають різні концепції та підходи для визначення найбільш актуальних питань державної політики у сфері соціального захисту та соціального забезпечення. Відповідно до

загальних конституційних засад, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають спрямованість діяльності держави. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [122].

Разом з тим питання про те, чи забезпечують окремі форми соціального захисту, зокрема, пільги та компенсаційні виплати, зміст прав та свобод людини, залишається наразі дискусійним, оскільки в ряді випадків вони не виступають гарантією забезпечення достатнього життєвого рівня і не є засобом підтримки в складних життєвих ситуаціях та не підтверджують визнання певних заслуг перед державою. Інколи вони просто надають привілейоване становище певним категоріям громадян, тим самим ставлячи інших осіб з ними в нерівне становище [193].

Конкретизуючи конституційні механізми забезпечення соціальних та економічних прав громадян, можна зробити висновок, що існуюча система пільг і соціальних гарантій, перш за все, орієнтована на підвищення соціального захисту окремих соціальних груп, а не на надання мінімального необхідного забезпечення найбільш соціально незахищеним верствам населення, а саме людям похилого віку [189; 190; 191].

Аналіз конкретних документів і актів дозволяє стверджувати, що становлення і розвиток українського законодавства у сфері соціального захисту та соціального забезпечення людей похилого віку умовно можна розділити на декілька хронологічних періодів, кожному з яких притаманні особливі характеристики й тенденції. Ці періоди відрізняються використанням різних підходів до системи соціального захисту та соціального забезпечення.

Так, на початку 90-х років ХХ століття відбувалося зародження системи соціального захисту і соціального забезпечення громадян незалежної України. Прийняті в цей період акти законодавства здебільшого мали на меті встановлення державних соціальних гарантій щодо чинних в той час пільгових, а також найбільш соціально незахищених категорій населення, а саме людей похилого віку: Закон

України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»(№ 3721-ХІІ від 16.12.1993 р.) гарантує кожному ветерану праці та громадянину похилого віку належний рівень життя, задоволення різноманітних життєвих потреб, подання різних видів допомоги [88], Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (№ 3551-ХІІ від 22.10.1993) встановив спеціальний соціальний захист для осіб, які мають трудові заслуги або є громадянами похилого віку, ветеранів війни [88]. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (№ 2017-ІІІ від 05.10.2000 р.), який гарантує соціальні права і державні соціальні гарантії та механізми їх реалізації громадянам, визначеними Конституцією України.

Для активізації соціальної політики і соціального захисту населення Указом Президента України від 25 липня 1997 року було створено Міністерство праці та соціальної політики України. Пізніше Указом Президента України № 1085/2010 від 09.12.2010 року «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» міністерство було реорганізовано в Міністерство соціальної політики України [248].

З 2003 року спостерігається системна діяльність державних інституцій у сфері наближення законодавства України до європейських соціальних стандартів. Основним моментом у цій діяльності стало прийняття Закону України «Про соціальні послуги» (№ 966-ІV від 19.06.2003 р.) [90], який відобразив тенденцію переорієнтації державної політики у сфері соціального захисту та соціального забезпечення з призначенням пільг та здійснення соціальних виплат на організацію надання соціальних послуг [204].

Зазначений Закон України визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Ми зробили спроби окреслити види соціальних послуг, які надаються при здійсненні патронажної роботи з людьми похилого віку згідно з Законом України «Про соціальні послуги» (табл. 1.3).

Здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку

Види соціальних послуг	Надання соціальних послуг
Соціально-побутові послуги	забезпечення продуктами харчування, транспортними послугами; здійснення соціально-побутового патронажу тощо.
Психологічні послуги	надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем; застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації.
Соціально-педагогічні послуги	виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб людей похилого віку; організація індивідуального та корекційного процесів, дозвілля, оздоровчої, художньої діяльності тощо; залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій.
Соціально-медичні послуги	збереження, підтримка та охорона здоров'я людини похилого віку; здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів.

Продовж. табл. 1.3

Соціально-економічні послуги	задоволення матеріальних інтересів і потреб людей похилого віку; допомога у вигляді одноразових компенсацій.
Юридичні послуги	надання консультацій з питань чинного законодавства; здійснення захисту прав та інтересів людей похилого віку; сприяння оформленню правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів людини похилого віку.
Інформаційні послуги	надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги).

Отже, надання соціальних послуг державними та комунальними суб'єктами в обсягах, визначених державними стандартами соціального обслуговування, реалізуються: для одиноких старих людей; для тих, хто проживає у родині, де мінімальний дохід нижче встановленого мінімального рівня (1,5 мінімальних пенсії); для старих людей, що мають родичів, які проживають окремо [90].

Але, зауважимо, що, розглядаючи законодавчо-нормативні документи в рамках нашого дослідження, було виявлено відсутність в них поняття «патронаж» стосовно людей похилого віку, хоча для інших вразливих верств населення цей термін зафіксований. Зокрема, у Законі України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (№ 878-VI від 15.01.2009 р.), Законі України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» (№380-IV від 20.02.2003 р.).

Прийняття Закону України «Про соціальні послуги» (№ 966-IV від 19.06.2003 р.) сприяло процесу вдосконалення діючої системи соціального захисту та соціального обслуговування громадян і стало передумовою для здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку. У рамках нашого дослідження пропонується визначення поняття «патронаж» прийняти на законодавчому рівні стосовно даної категорії населення.

З метою наближення соціальних послуг до людей похилого віку Міністерством соціального захисту населення України 1 квітня 1997 року було прийнято Типове Положення (взірцеве) «Про територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян і про відділення соціальної допомоги вдома» [240].

Згідно із законодавством та відповідно до Типового положення (взірцеве) «Про територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян» та створенням відділення соціальної допомоги вдома, затвердженого наказом Міністерства соціального захисту населення України [240], відділення приймає на обслуговування одиноких непрацездатних громадян

(пенсіонерів), які частково або повністю втратили здатність до самообслуговування і за висновками медичного закладу потребують соціально-побутового обслуговування та догляду в домашніх умовах. На нашу думку, це дозволило наблизити здійснення патронажної роботи до людей похилого віку.

З метою приведення Типового положення до норм чинного законодавства Міністерством соціальної політики було розроблено нову редакцію Типового положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) та перелік соціальних послуг, умови та порядок їх надання в структурних підрозділах територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) (Постанова Кабінету Міністрів України № 1417 від 29.12.2009 р. «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» [241].

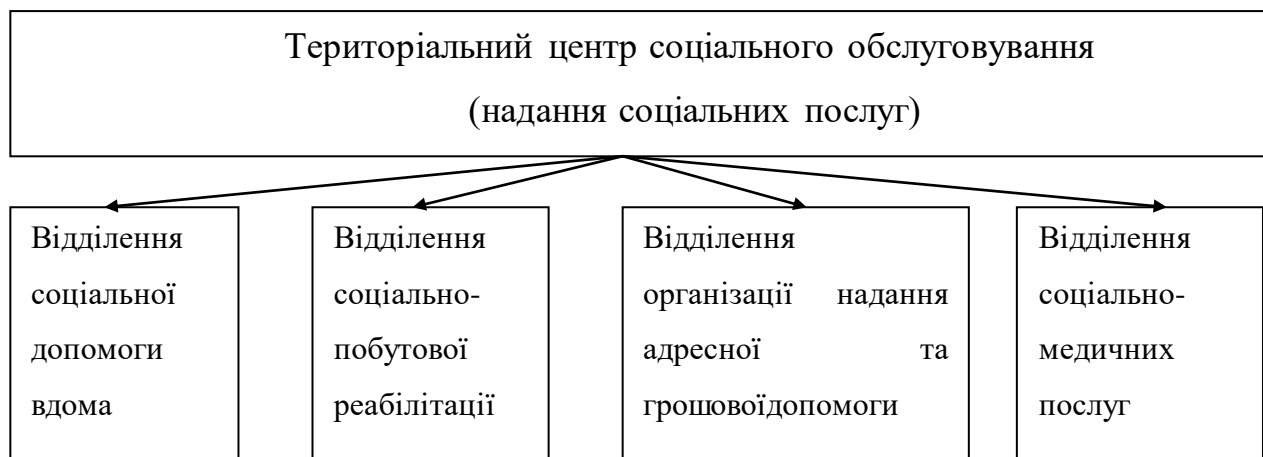
З метою успішного вирішення проблеми соціальної адаптації людей похилого віку Постанова Кабінету Міністрів України № 1417 від 29.12.2009 р. «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» визначила такі основні завдання територіального центру: виявлення громадян, що потребують обслуговування, формування електронної бази даних таких громадян; визначення (оцінювання) їх індивідуальних потреб у соціальному обслуговуванні; забезпечення якісного соціального обслуговування; установлення зв'язків з підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності, фізичними особами, родичами громадян, яких обслуговують територіальні центри, з метою сприяння в здійсненні соціального обслуговування громадян [241].

У територіальну центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг) утворюються такі структурні підрозділи:

- 1) відділення (не менш як два різного спрямування): соціальної допомоги вдома; соціально-побутової адаптації; соціально-медичних послуг; стаціонарне для постійного або тимчасового проживання; організації надання адресної натуральної та грошової допомоги;

2) інші підрозділи, діяльність яких спрямована на здійснення соціального обслуговування самотніх непрацездатних громадян (рис.1.3).

Рис. 1.3. Структура територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг)

Відповідно до Типових штатних нормативів чисельності працівників територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) (затверджених наказом Міністерства праці та соціальної політики України «Про затвердження Типових штатних нормативів чисельності працівників територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) (№134 від 10.06.2010 р.) кількість працівників відділення соціальної допомоги вдома встановлюється відповідно до кількості одиноких осіб, що перебувають на надомному обслуговуванні у відділенні.

Враховуючи попередній аналіз поняття «соціальний захист», простежуються кардинальні зміни у соціальній політиці, що проявилися у багатьох країнах світу після Другої світової війни, а також розумінням керівництва країн необхідності систематизувати діяльність інститутів соціальної сфери.

Цілком зрозуміло, що в будь-якій країні є люди похилого віку, які потребують підвищеної уваги з боку суспільства та держави. Практика розвинених країн свідчить, що захист соціально вразливого населення завжди має бути пріоритетним напрямом соціальної політики держави [193, с. 44].

Так, Н.Болотіна зазначає, що з метою ефективного забезпечення реалізації права людей похилого віку на соціальний захист, зокрема для надання особам похилого віку можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства, шляхом: забезпечення достатніх ресурсів, які дозволяли б їм жити на задовільному рівні і брати активну участь у суспільному, соціальному і культурному житті; забезпечення інформації про послуги і програми, які існують для осіб похилого віку, а також про можливості їхнього використання такими особами; забезпечення житла, пристосованого до їхніх потреб і стану здоров'я, або шляхом надання належної допомоги для реконструкції їхнього житла; забезпечення медичного обслуговування та послуг, яких вимагає їхній стан здоров'я [28, с. 28].

Варто привернути увагу до того, що сьогодні в Україні створено систему законодавства, орієнтовану на соціальний захист людей похилого віку і спрямовану на підтримку громадян похилого віку, повернення їх до самостійного і повноцінного життя завдяки актуалізації патронажної роботи.

Значну увагу Уряд України приділяє посиленню соціального захисту людей похилого віку з числа ветеранів війни та дітей війни, життєзабезпечення яких підтримується системою пільг та компенсацій. Зокрема, завдяки системі Законів України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»(№ 875-ХІІ від 21.03.1991 р.), «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (№ 3551-ХІІ від 22.10.1993 р.), «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»(№ 3721-ХІІ від 16.12.1993 р.), «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років» (№ 1684-ІІІ від 20.04.2000 р.), низка урядових постанов і розпоряджень встановила гарантовані державою пільги та визначила механізми їх реалізації щодо організації медичного, соціально-побутового обслуговування, пенсійного та матеріального забезпечення осіб похилого віку. Але і досі не порушується питання щодо становлення та розвитку патронажної роботи з людьми похилого віку.

Як ми зазначили, що початком становлення та розвитку патронажної роботи з людьми похилого віку в системі соціального захисту населення є розвинена мережа

територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян. У ст. 46 Конституції України (від 28.06.1996 р.) зазначено, що «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у разі старості» [122]. Таке право є підставою для здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.

Важливим фактором у системній роботі з людьми похилого віку є те, що територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян став спеціальною державною або комунальною установою і надає послуги пенсіонерам, інвалідам, одиноким непрацездатним громадянам та іншим соціально незахищеним громадянам вдома в умовах стаціонарного, тимчасового та денного перебування, які спрямовані на підтримання їхньої життєдіяльності та соціальної активності [31].

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку в Україні на теоретичному та законодавчому рівні закріплена, хоча ще і не досить переконливо, оскільки у нормативно-законодавчих актах не введено терміну «соціальний патронаж людей похилого віку» і не закріплено механізми його реалізації.

Але не можна не помітити, що останнім часом в Україні визначено напрями реформування системи соціальних послуг і передбачається створення широкої мережі служб та закладів, які мають можливість надавати якісні послуги, залучення до надання соціальних послуг недержавних організацій, наближення соціальних послуг до клієнтів, децентралізація процесів управління, фінансування, реорганізація наявних інституційних установ та створення альтернативних послуг, розширення можливостей щодо вибору послуг та участі у цьому процесі, підвищення результативності надання соціальних послуг шляхом впровадження технологій покращення якості таких послуг. На нашу думку, це є досить широким

блоком, який може сприяти становленню та розвитку патронажної роботи з людьми похилого віку і вирішенню даного питання на законодавчому рівні.

Зокрема одним із важливих кроків у вирішенні цих завдань є професійна підготовка фахівці соціальної сфери щодо оволодіння професійними знаннями та навичками щодо патронажної роботи з людьми похилого віку. Саме це питання буде розглянуто у наступному розділі нашого дослідження.

1.4. Стан готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку

Вивчення стану підготовки майбутніх соціальних працівників до здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку потребує попереднього розгляду поняття *«готовність до професійної діяльності»*.

Терміни «підготовка» і «готовність» тісно пов'язані, взаємозалежні й взаємообумовлені. Це пояснюється тим, що підготовка до професії є не що інше, як формування готовності до неї, а система установок на працю, стійка орієнтація на виконання професійних завдань, загальна готовність до праці з людьми похилого віку є результатом професійної підготовки.

Сформувавши важливу причинно-наслідкову залежність понять «професійна підготовка» і «професійна готовність», дозволило нам визначити ряд важливих аспектів, пов'язаних із сутнісною й змістовою характеристикою готовності до професійної діяльності.

Так, вивчення філософської, психолого-педагогічної літератури за даною проблемою дозволяє стверджувати, що поняття «готовності до діяльності» не має однозначного трактування.

Нами встановлено, що проблема готовності фахівців до професійної діяльності веде свій відлік з кінця XIX – початку XX ст. Одним з перших, який її вивчав можна назвати Д. Узнадзе [247], який трактує готовність як настанову. У 70-

х роках ХХ ст. проблему готовності розглядали М. Д'яченко [71], К. Дурай-Новакова [70], В. Сластьонін [207] та ін.; у 90-х роках ХХ ст. у зв'язку зі становленням та розвитком соціальної роботи в Україні почали досліджувати такі науковці, як О. Безпалько [22], А. Капська [103], О. Карпенко [106], І. Козубовська [112], Л. Міщик [152], І. Мигович [148], В. Полтавець [176], Т. Семигіна [200], С. Харченко [259] та ін.

У загальному аспекті готовність до якої-небудь діяльності визначається як можливість, схильність суб'єкта здійснювати діяльність на досить високому рівні.

Як зазначає у своїй монографії О. Карпенко, «проблеми професійної підготовки сучасного фахівця соціальної сфери, визначення змісту і форм завжди мали актуальний характер. Їх актуальність, без сумніву, з часом лише зростає, оскільки ситуація суспільного розвитку, що швидко змінюється, сприяє появі нових вимог до цієї категорії працівників, а, отже, і різних аспектів їхньої професійної підготовки» [107, с. 162].

Але, спочатку, розглянемо сутність поняття «готовність». В сучасній літературі проблемі готовності до виконання фахової діяльності присвячено чималу кількість досліджень.

На думку О. Карпенко готовність не можна розглядати окремо від особистості, категорія «готовність» має розглядатися як єдність двох взаємообумовлених, взаємопов'язаних компонентів: готовність до діяльності і готовність особистості до розвитку та саморозвитку (самоудосконалення, самокорекції, самокерівництва) [107, с.165].

Переконливою є думка А. Анохіна, який доводить, що у процесі формування готовності до соціальної роботи є два аспекти: власне дидактичний, пов'язаний з оволодінням професійних знань, умінь, навичок способів оволодіння навчально-професійною діяльністю у спеціально створених умовах вищої школи, і соціально-професійний, в якому «на фоні психологічної свободи і внутрішньої активізації відбувалося б формування готовності студента до взаємодії з реальними труднощами міжособистісних і професійних відносин [13, с. 6].

Водночас Н. Яковлева трактує «готовність» як інтегральну якість особистості, яку вона характеризує як інтегрування методологічних, теоретичних, методичних і практичних завдань та умінь, професійно-творчих мотивів і професійно наукових інтересів [282].

Хоча нам більше імпонує позиція Н. Шмельової стосовно поняття «готовність», яка дає таке пояснення: «готовність» може бути інтерпретована як цілісне утворення, «ядром» якого виступає морально-психологічна, змістовно-інформаційна і операційно-діяльнісна готовність, будучи одночасно одним із показників у професійно-особистісному розвитку студента і спеціаліста» [275, с. 86], якої ми будемо дотримуватися у подальшому нашому дослідженні.

Дещо в ширшому, і більш конкретному аспекті розглядає готовність соціального працівника в кількох варіантах А. Ляшенко:

- 1) як формування психофізіологічної установки суб'єкта, особистості;
- 2) як сформованість мотиваційної установки на соціальну реальність;
- 3) як професійно сформовані якості у вищому чи середньому спеціальному закладі;
- 4) як здатність до самовдосконалення у професії [139].

Незважаючи на певні розбіжності у позиціях авторів (тут не йдеться про кардинальне протистояння), можна говорити про готовність як про певний психічний стан, «передстартову активізацію» людини. Така теза видається нам особливо актуальною, якщо екстраполювати її на таку складну, персоніфіковану, адресну та «енергозатратну» роботу, як соціальна.

Як зазначають дослідники [13; 70; 107; 139; 195], під готовністю до того чи іншого виду діяльності треба розуміти цілеспрямований прояв особистості, що включає її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, уміння та настанови. Готовність в такому разі досягається в процесі моральної, психологічної, професійної та фізичної підготовки, вона є результатом всебічного особистісного розвитку з урахуванням вимог, зумовлених особливостями професійної діяльності.

Прикладом такого підходу є структурна організація професійної готовності, запропонована В. Сластьоніним [206]. Автор визначив різновиди професійної готовності:

- психологічну готовність, тобто сформовану (з різним ступенем) спрямованість на діяльність, установку на роботу;
- науково-теоретичну готовність, тобто наявність необхідного обсягу педагогічних, психологічних, соціальних знань, що вимагаються для компетентної професійної діяльності;
- практичну готовність, тобто наявність сформованих на необхідному рівні професійних умінь і навичок;
- психофізіологічну готовність, тобто наявність відповідних передумов для оволодіння професійною діяльністю, сформованість професійно значущих особистісних якостей;
- фізичну готовність, тобто відповідність стану здоров'я й фізичного розвитку вимогам професійної діяльності й професійної працездатності.

Складним завданням вивчення готовності до діяльності є виявлення її основних компонентів, інакше кажучи, її структури.

К. Платонов [172] відповідно до висунутої ним концепції про підструктури особистості, у структурі готовності виявляє три взаємозалежних сторони: моральну готовність, психологічну і професійну. Якості, що визначають моральну готовність, автор відносить до соціально-зазначеної сторони особистості, психологічну – до сторони, що поєднує індивідуальні особливості психічних процесів, професійну – до досвіду особистості. Така характеристика структури свідчить про багатогранність готовності як результату підготовки.

Р. Санжаєва [198] вважає, що готовність до професійної діяльності має складну динамічну структуру і включає наступні компоненти: мотиваційний (відповідальність за виконання завдань, емпатійність); орієнтаційний (знання й уявлення про особливості й умови діяльності, її вимогам до особистості); операційний (володіння засобами й прийомами діяльності, необхідними знаннями, навичками, уміннями, процесами аналізу синтезу, порівняння, узагальнення та ін.); вольовий (самоконтроль, самообілізація, уміння управляти діями, з яких складається виконання обов'язків); оціночний (самооцінка своєї підготовленості та відповідності процесу рішення професійних завдань оптимальним зразкам). У ході

нашого дисертаційного дослідження ми будемо спиратися на дану точку зору стосовно поняття «готовність».

Достатньо переконливо перегукуються визначення К. Дурай-Новакової [70], яка визначає складові професійної готовності:

1. Мотиваційна (професійно значущі потреби, інтереси й мотиви діяльності).
2. Орієнтаційно-пізнавальна (знання й уявлення про зміст професії, вимогах професійних ролей, способах рішення професійних завдань).
3. Емоційно-вольова (почуття відповідальності за результат діяльності, самоконтроль, уміння управляти діями, з яких складається виконання професійних обов'язків).
4. Операційно-діюча (мобілізація й актуалізація професійних знань, умінь, навичок і професійно значимих властивостей особистості, адаптація до вимог, професійних ролей і до умов професійної діяльності).
5. Установчо-поведінкова («настрій» на сумлінну роботу).

Інтерес для нашого дослідження представляє сучасна професійна діяльність фахівця з вищою освітою, що складається з наступних складових:

1. Опис всіх видів функціональних обов'язків фахівця. Ця складова розробляється на основі всебічного й глибокого аналізу конкретної професійної діяльності.
2. Інформація випереджального характеру, що може знадобитися фахівцеві у перспективі.
3. Гуманітарно-особистісна й світоглядна складова. Сукупність перерахованих вище складових забезпечує здатність фахівця вирішувати реальні проблеми, виконувати професійні функції.

Відомо, що до числа таких функцій прийнято відносити діагностичну, інформаційну, конструктивно-проектувальну, організаторську, комунікативну, прогностичну, дослідницьку та оцінну. У соціальній роботі до числа таких функцій відносять: *аналітико-гностичну; діагностичну; організаторську; прогностичну; запобіжно-профілактичну; соціально-психологічну та активаційну; комунікативну; охоронно-захисну та дієво-практичну; соціоінтегративну; евристичну* [35; 70; 83; 106; 139; 152; 169].

Зазначені функції обумовлюють наявність складових професійної діяльності майбутнього соціального працівника при здійсненні патронажної роботи з людьми похилого віку (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Складові професійної діяльності майбутнього соціального працівника при здійсненні патронажної роботи з людьми похилого віку

Отже, нами визначено готовність до патронажної роботи з людьми похилого віку як соціально-психологічний та професійний прояв студентами зв'язку професійної спрямованості з іншими важливими властивостями особистості (світоглядом, життєвими настановами і духовними цінностями, морально-вольовою та емоційною сферами), що передбачає сформованість моральних цінностей, інтелектуальних якостей, знань, умінь і навичок до здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.

Все вищезазначене дозволяє нам стверджувати, що *система підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку* повинна враховувати наступні особливості: готовність є фундаментальною умовою успішного здійснення патронажної роботи з людьми похило віку; готовність дозволяє модифікувати дії у випадку появи труднощів, що надзвичайно важливо для успішного вирішення складних ситуацій; готовність детермінує упорядкування процесу патронажної роботи; готовність персоніфікує процес професійної підготовки; готовність забезпечує позитивний ефект підготовленості студентів; професійна готовність – це конкретизація процесу самовираження, самореалізації студента; готовність сприяє професійній ідентифікації та самовизначенню в професії; готовність виступає інтегральним показником ефективності роботи вищого навчального закладу.

Для виявлення шляхів удосконалення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку необхідно визначити показники готовності, які застосовуються до конкретної професійної діяльності. Це дозволить додати більш чітку спрямованість всьому процесу підготовки фахівця соціальної роботи до патронажної роботи з людьми похилого

віку. При цьому показники готовності фахівця мають визначати, по-перше, готовність студентів до патронажної роботи з людьми похилого віку, яка постійно змінюється (забезпечення подвійного випередження поточного соціального замовлення); по-друге, критерії оцінки готовності майбутнього фахівця повинні відбивати специфіку патронажної роботи з людьми похилого віку; по-третє, показники готовності повинні відображати не тільки результат професійної підготовки, але й весь процес становлення фахівця на різних етапах безперервного професійного утворення.

Емпіричні дослідження засвідчують, що майбутній соціальний працівник повинен знати:

- діюче законодавство, а саме: відповідні нормативні та інструктивні документи, рішення органів місцевої влади, постанови, накази і розпорядження Міністерства соціальної політики, положення про територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг) (п. 1.3);
- встановлений порядок організації соціальної допомоги вдома (патронажна робота), порядок оформлення документів на обслуговування людей похилого віку вдома (здійснення патронажної роботи), правила надання соціальних послуг, свої посадові обов'язки, відповідальність за порушення діючого законодавства (п. 1.2., 1.3);
- соціальні інститути, які задіяні у процесі організації та здійсненні патронажної роботи з людьми похилого віку [241].

Тому нового розвитку набуває функціональний підхід до аналізу професійної діяльності і готовності до неї, що дозволяє визначити «готовність» як умову успішного виконання діяльності, як вибіркочу «прогнозуючу активність», що настроює організм, особистість в цілому на майбутню діяльність [137, с. 166].

Виходячи з вищезазначеного, на першому діагностичному етапі, ми вважаємо, що структура готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи містить у собі чотири компонента:

1. *Мотиваційно-ціннісний компонент*: світогляд і спрямованість особистості, що виражають потреби, інтереси, ідеали, прагнення, моральні якості особистості, що відповідають обраній професійної діяльності.
2. *Когнітивно-орієнтаційний компонент*: узагальнені знання й уявлення студентів про особливості й умови майбутньої професійної діяльності, її вимогам до особистості.
3. *Змістово-професійний компонент*: певний рівень професійних знань, умінь та навичок, наявність когнітивних, комунікативних, конструктивних та організаційних умінь (загальні дисципліни, спеціальні дисципліни, студія).
4. *Практично-діяльнісний компонент*: етапи практичної діяльності щодо формування готовності у студентів до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Визначені нами компоненти, відображають основні складові готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку. Розглядаючи готовність майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку з позиції системного та цілісного підходу, ми аналізуємо її окремі компоненти лише у дослідницьких цілях.

Предметно-інструментальна основа необхідна для даного виду діяльності, яка органічно пов'язана з базовими професійними знаннями, уміннями та соціально-психологічними особливостями людей похилого віку як особливої соціально-демографічної групи населення. Загальні вимоги до освіти майбутнього соціального працівника зазначені у Державному галузевому стандарті спеціальності «Соціальна робота» [66]. При цьому ми звертаємо увагу на спеціальні знання, до яких відносимо такі: знання про особливості людей похилого віку як специфічної соціально-демографічної групи; сутності та специфіки патронажної роботи з людьми похилого віку: форм і методів патронажної роботи з людьми похилого віку; знання про нормативно-правові документи, які регулюють діяльність соціальних інститутів при здійсненні патронажної роботи; соціальну політику держави у соціальному захисті людей похилого віку (соціальна політика в Україні, соціально-медичний патронаж, соціальна геронтологія та ін.).

Отже, у нашому дослідженні формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку представлена сукупністю чотирьох вищезазначених компонентів. Відповідно до них нами було сформульовано чотири критерії до визначених структурних компонентів: ціннісний критерій, інформаційний критерій, компетентнісний критерій та діяльнісний критерій. Визначені критерії характеризуються сукупністю показників (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

**Критерії та показники готовності студентів до патронажної роботи
з людьми похилого віку**

Критерії готовності	Показники готовності
--------------------------------	-----------------------------

Ціннісний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зацікавленість у пошуках інноваційних форм роботи з людьми похилого віку. 2. Наполегливість та ініціативність. 3. Потреба у налагодженні спілкування з людьми похилого віку. 4. Прагнення до співпраці та допомоги.
Інформаційний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Знання про технології соціальної роботи з людьми похилого віку. 2. Знання про організацію міждисциплінарної роботи з людьми похилого віку. 3. Знання про нормативно-правове забезпечення щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку. 4. Знання про отримання соціальної допомоги людьми похилого віку.
Компетентнісний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Знання змісту та особливостей патронажної роботи з людьми похилого віку. 2. Знання механізмів організації патронажної роботи з людьми похилого віку. 3. Знання методів і прийомів патронажної роботи з людьми похилого віку. 4. Знання про проблеми людей похилого віку.
Діяльнісний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Здатність до креативності та її прояв у патронажній роботі з людьми похилого віку. 2. Здатність до оволодіння різними видами патронажної роботи з людьми похилого віку (соціально-педагогічний, соціально-медичний, соціально-психологічний, соціально-економічний, соціально-правовий). 3. Здатність до вирішення проблем при виникненні нестандартної ситуації у процесі здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку. 4. Здатність до оволодіння різними формами патронажної роботи з людьми похилого віку.

На основі визначених компонентів, критеріїв і показників нами було виявлено три рівні готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку: низький (початковий), середній (репродуктивний), високий (конструктивний).

Ми розробили характеристику рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку шляхом встановлення конкретних ознак, які характеризують прояв їх основних критеріїв. Основою для визначення рівнів та обґрунтування показників до критеріїв стали результати досліджень А. Анохіна [13], В. Бочарової [35], Р. Вайноли [37], А. Капської [103], О. Карпенко [107], І. Козубовської [112], М. Лукашевича [137], В. Сластьоніна [206].

Низький рівень готовності виступає як початковий. Студент на цьому рівні не займає усвідомленої позиції спеціаліста щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку; їх знання з навчальних предметів мають ізольований характер, а уміння здійснювати патронажну роботу з людьми похилого віку розвинуті недостатньо. Вони здійснюють окремі спроби самостійно розвинути необхідні уміння та особистісні якості, але не спостерігається системність в їх роботі.

Середній рівень (репродуктивний) характеризує емоційно-ціннісне ставлення студентів до проблем професійного самовдосконалення; студенти розуміють зв'язок самовдосконалення з успіхом у майбутній професії, хоча не завжди вміють чітко сформулювати відповідну мету; знання з навчальних дисциплін у них систематизовані, але міжпредметні зв'язки вони не завжди розуміють. Вони знають свій рівень готовності до професійної діяльності, зокрема до патронажної роботи з людьми похилого віку. Такі студенти прагнуть навчитися аналізувати й оцінювати свою діяльність щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку та її результати; займають соціально виражену позицію, володіють уміннями супроводжувати людину похилого віку, яка опинилася у складних життєвих обставинах і потребує здійснення патронажної роботи, при цьому необхідною умовою виступає переконлива мотивація. Даний рівень відзначається достатньою мотиваційно-ціннісною готовністю до патронажної роботи з людьми похилого віку, але практично-діяльнісна готовність залишається недостатньо реалізованою.

Високий рівень (конструктивний) характеризується повною реалізацією у студентів мотиваційно-ціннісної, когнітивно-орієнтаційної, змістово-операційної та практично-діяльнісної готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку; вони мають яскраво виражений інтерес до проблем професійного самовдосконалення; відбувається остаточне самовизначення студента, зокрема щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку. Вони розуміють необхідність керуватися у професійній діяльності соціально значущими цілями, уміють чітко формулювати мету, прагнуть досягти її оптимальним способом; їхні знання мають цілісний характер; розуміють міжпредметні зв'язки у науці, уміють раціонально поєднувати різні джерела інформації, критично осмислювати різні підходи до вирішення складних проблем, які виникають у людей похилого віку; студенти намагаються постійно аналізувати свою діяльність, її результати й ставити завдання щодо її вдосконалення. Даний рівень передбачає науково-пошукову та аналітико-узагальнюючу готовність до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Осмислення проблеми готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку, обґрунтування інструментарію для її діагностики й оцінювання, аналіз критеріїв, показників і рівнів, визначення факторів впливу на їхні характеристики дозволили провести констатувальний етап дослідно-експериментальної роботи, хід і результати якої висвітлені далі.

Готовність майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку досліджувалася нами у процесі педагогічного експерименту, який проходив у два етапи: констатувальний і формувальний. У процесі організації та проведення експерименту, опрацюванні його результатів ми використовували позиції й узагальнення, висвітлені в працях С. Гончаренка [63], А. Капської [103], О. Карпенко [107], А. Мудрик [153], А. Наследова [158], Х. Порсевої [180], С. Сисоєвої [203], В. Сластьоніна [206].

Метою констатувального етапу дослідження було виявлення рівня готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Експериментальне дослідження здійснювалось впродовж 2009-2014 років на базі Академії праці, соціальних відносин і туризму, Університетського коледжу соціальних наук м. Ченстохова, Польща, Білоцерківського інституту економіки та управління «Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», Запорізького національного університету, Національного університету «Львівська політехніка», Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Усього в експерименті брали участь 410 студентів напряму підготовки «Соціальна робота» означених ВУЗів I-IV курсів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр». При цьому експериментальна група (ЕГ) становила 200 респондентів, контрольна група (КГ) – 210 та 90 експертів: 60 спеціалістів соціальних закладів, 30 викладачів ВНЗ.

Констатувальний етап умовно було розділено на 3 стадії:

- перша – підготовча, на якій було обґрунтовано компоненти, критерії, показники та рівні готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку (2009 р.);

- друга – пілотажне дослідження, в результаті якого розроблено, апробовано та вдосконалено інструментарій для вивчення та аналізу якісного рівня готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку (2010 р.);

- третя – виявлення рівня готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за розробленими критеріями і показниками (2013-2014 рр.).

З метою проведення комплексної діагностики ми використали матеріали досліджень таких авторів, як О. Безпалько [22], Р. Вайнола [37], А. Капська [103], О. Карпенко [107], Н. Крилова [130], Л. Міщик [152], Ж. Петрочко [169], М. Рокича [182], які в окремих випадках було адаптовано з огляду на проблему нашого дослідження. При цьому, було розроблено спеціальні тести, анкети, опитувальники, проведені диспути зі студентами, а також здійснено метод експертного оцінювання.

Для забезпечення змістової валідності розробленого нами діагностичного інструментарію проводилося структуроване й напівструктуроване інтерв'ю з експертами, – спеціалістами з соціальної роботи з метою виявлення найбільш важливих характеристик досліджуваного явища (Додаток А). Зовнішня валідність оцінювалася в ході проведення «пілотажного» дослідження-опитування невеликої кількості представників генеральної сукупності, під час відбору яких не обов'язково використовувати критерії випадкового відбору [203, с. 289]. На цьому етапі наша мета полягала у тестуванні розробленого інструментарію, а не в отриманні результатів, які могли б бути узагальненими на генеральну сукупність. Їм пропонувалося не просто мовчки заповнити анкету, опитувальник і тест, а висловити враження від запитань, асоціації, що виникають, пояснити причини вибору тієї чи іншої відповіді, запитати про всі незрозумілі моменти. Висловлювання респондентів, записані на диктофон, були проаналізовані з метою корегування завдань.

Важливим показником готовності ціннісного критерію є зацікавленість у пошуках ефективних форм роботи з людьми похилого віку. Патронажна робота як одна із пріоритетних напрямів соціальної роботи підпорядковується своїм професійно-етичним цінностям, принципам та стандартам, прийнятими у світовому суспільстві.

З метою діагностики за ціннісним критерієм було підготовлено авторську анкету «Визначення рівня мотиваційно-ціннісної готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку (Додаток Б), яка включає 5 блоків, що характеризують моральний, соціально-психологічний, організаційний, управлінський та інформаційно-пізнавальний аспекти готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку. Студентам було запропоновано оцінити вказані твердження кожного із заданих аспектів за 5-бальною шкалою (5, 4, 3, 2, 1), позначаючи цифрою «5» аспект, який найбільш вагомий особисто для кожного із студентів.

Це дозволило нам визначити рівні готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за показниками ціннісного критерію (табл. 1.5). Усі необхідні статистичні характеристики (середня арифметична величина, стандартне відхилення, мінімум, максимум, розмах, дисперсія, ексцес і його стандартна похибка, асиметрія і її стандартна похибка) по кожному показнику вираховувалися за допомогою програми SPSS.

Також нами були визначені середні значення показників ціннісного критерію в експериментальних і контрольних групах, які подані у Додатку Ж.1 та графічно відображених у Додатку Ж.2.

Як свідчать дані Додатку Ж.1, Ж.2 на констатувальному етапі дослідження контрольна та експериментальна групи мають однакові середні значення по всім показникам за ціннісним критерієм.

Таблиця 1.5

Розподіл респондентів за рівнями готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку за ціннісним критерієм (в абсолютному значенні та у %) констатувальний етап

Критерій	Показники	Контрольна група (210 ос.)						Експериментальна група (200 ос.)					
		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
		%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть
Ціннісний	Абсолютна к-сть і %												
	Зацікавленість у пошуках інноваційних форм роботи з людьми похилого віку	30,0	63	63,3	133	6,7	14	30,0	60	63,0	126	7,0	14

Продовж. табл.1.5

	Наполегли-	6,2	13	67,	141	26,7	56	6,5	13	67,	13	26,	53
--	------------	-----	----	-----	-----	------	----	-----	----	-----	----	-----	----

вiстьта iнiцiативнiсть			1						0	4	5	
Потреба у налагодженнi спiлкування з людьми похилого вiку	20,0	44	79, 0	166	-	-	20,5	41	78, 5	15 9	-	-
Прагнення до спiвпрацi та допомоги	41,4	87	52, 3	110	6,2	13	41,5	83	52, 5	10 5	6,0	12
Середнє статистичне значення	24,3	51	65, 7	138	10,0	21	24,5	49	65, 5	13 1	10, 0	20

Аналізуючи дані табл. 1.5 за ціннісним критерієм, домінуючим рівнем готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за ціннісним критерієм виявлено середній (репродуктивний): ЕГ – 65,5%; КГ – 65,7 %, натомість низький (початковий рівень) складає в ЕГ – 24,5% та в КГ – 24,3%. Найменш чисельний є високий рівень (конструктивний): ЕГ – 10,0%, КГ – 10,0 %.

Для забезпечення емпіричної валідності одне й те ж саме явище вимірюється за допомогою трьох альтернативних анкет: авторської і вже розроблених та адаптованих до умов нашого дослідження [203, с. 290]. Так, за допомогою методики М. Рокича [182] ми проаналізували ціннісні орієнтації студентів методом прямого ранжування цінностей. Студентам було запропоновано два списки цінностей – термінальних та інструментальних (по 18 цінностей в кожному), записаних у довільному порядку. Порівняльний аналіз показує, що верхню диспозицію в структурі термінальних цінностей посідають професіоналізм і компетентність соціального працівника. Важливим є те, що опитані студенти виділяють в якості головної освітньої цінності загальнолюдські – любов, добро, справедливість, що характеризує гуманістичну і професійно-педагогічну спрямованість, яка є основою

готовності студентів. Недостатньо високо оцінюються такі важливі якості особистості соціального працівника як самовдосконалення. Однак студенти визнають духовний розвиток і роботу над собою настільки важливою, що відводять їм четверте рангове місце. Такі цінності, як суспільне визнання, авторитет професії соціального працівника та матеріальний достаток не входять до числа престижних і посідають останні місця в ієрархії цінностей професії у всіх опитаних.

Дані другого блоку цінностей за багатьох пунктів корелюють з першим. Так, високо оцінюються освіченість, раціоналізм, терпіння. Середню позицію структури цінностей-засобів професійної діяльності представляють такі важливі якості соціального працівника, як широта поглядів (вміння зрозуміти іншого), відповідальність (почуття обов'язку, уміння дотримуватись свого слова), вихованість та інтелігентність – той образ дій, якому віддають перевагу в процесі здійснення професійної діяльності. Достатньо високо оцінюють студенти вимогливість до себе та оточуючих. Серед інструментальних цінностей останню диспозицію посідає самоконтроль.

Значущість цінностей професійної діяльності та їх поширеність у студентському середовищі аналізувалася у взаємозв'язку з дослідженням мотивів обрання студентами майбутньої професії, адже успішність і якість навчальної діяльності залежить значною мірою від мотиваційної сфери. Для перевірки мотивації студентам було запропоновано заповнити тест-опитувальник «Професійна мотивація» за А. Криловим [130]. Також був проведений диспут зі студентами спеціальності «Соціальна робота» I курсу на тему «Що я знаю про патронаж та людей похилого віку». Аналізуючи зміст диспуту, ми спиралися на судження студентів, що містили характеристику мотиву вибору професії, а також рівень усвідомлення власних особистісних якостей, які сприяють, на їхню думку, успішній майбутній професійній діяльності соціального працівника, зокрема, патронажної роботи з людьми похилого віку.

Для виявлення рівня готовності за показниками інформаційного критерію були використані експертні оцінки (Додаток А) зроблені експертами (викладачами та

практикуючими спеціалістами). Для більшої об'єктивності такої оцінки кожний результат оцінювався незалежними експертами, а одержані результати усереднювалися шляхом знаходження середнього арифметичного значення. Результати оцінювання експертами показників готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку представлені в додатку Е.

Аналізуючи результати експертної оцінки, ми враховували, насамперед, ранг кожного положення опитувальника, виходячи з того, що 4 ранг – найвищий за своїм місцем. За першим «Мотиваційно-ціннісним компонентом», перші три місця за рангами зайняли: 4 – «зацікавленість у пошуках інноваційних форм роботи з людьми похилого віку»; 3 – «потреба у налагодженні спілкування з людьми похилого віку»; 2 – «прагнення до співпраці та допомоги». А останнє місце зайняв показник – «наполегливість та ініціативність».

На основі аналізу загальних результатів оцінювання за другим «Когнітивно-орієнтаційним компонентом» виявлено такі тенденції за показниками: «знання про нормативно-правове забезпечення щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку» – 4-й ранг, «знання про організацію міждисциплінарної роботи з людьми похилого віку» – 3-й ранг, «знання про отримання соціальної допомоги людьми похилого віку» – 2-й ранг, «знання про технології соціальної роботи з людьми похилого віку» – 1-й ранг. Цікавим є той факт, що групою експертів такий показник, як «знання про нормативно-правове забезпечення щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку» був оцінений майже однаково, що свідчить про необхідність отримання знань про нормативно-правове забезпечення щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.

На основі аналізу загальних результатів оцінювання за третім «Змістово-професійним компонентом» виявлено такі тенденції за показниками: «знання змісту та особливостей патронажної роботи з людьми похилого віку» та «знання механізмів організації патронажної роботи з людьми похилого віку» – 4-й ранг, «знання про проблеми людей похилого віку» – 3-й ранг, «знання методів і прийомів

патронажної роботи з людьми похилого віку» – 1-й ранг. Цікавим є той факт, що групою експертів такий показник, як «знання змісту та особливостей патронажної роботи з людьми похилого віку», був оцінений майже однаково, що свідчить про необхідність отримання знань, умінь та навичок щодо патронажної роботи з людьми похилого віку.

За четвертим «Практично-діяльним компонентом» результати загального оцінювання показників методики викладачами-експертами та практикуючими спеціалістами виглядають таким чином: показник «здатність до оволодіння різними видами патронажної роботи з людьми похилого віку (соціально-педагогічний, соціально-медичний, соціально-психологічний, соціально-економічний, соціально-правовий)» має 4-й ранг, «здатність до креативності та її прояв у патронажній роботі з людьми похилого віку» – 3-й ранг, а «здатність до оволодіння різними формами патронажної роботи з людьми похилого віку» – 2-й ранг. Проте, ми не передбачали, що «здатність до вирішення проблем при виникненні нестандартної ситуації у процесі здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку» займатиме останнє місце. Отже, це підтверджує необхідність визначення необхідних умов щодо формування умінь та навичок вирішення проблем при виникненні нестандартної ситуації у процесі здійснення патронажної роботи як показника готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Таким чином, порівняльний аналіз оцінювання показників структури готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку викладачами-експертами та практикуючими спеціалістами засвідчує необхідність нашого подальшого дослідження зазначеної проблеми.

Відомо, що практичне розв'язання професійних завдань потребує прояву певних знань, умінь і навичок. Тому максимального успіху в патронажній роботі майбутній соціальний працівник досягне тоді, коли оволодіє відповідними професійними вміннями, прийомами та способами їх реалізації і розвитку. Діагностика знань, умінь та навичок проводилася за допомогою опитувальника «Виявлення рівня професійної компетентності» (Додаток В), адаптованого нами до

нових умов на базі анкети О. Карпенко [107, с. 354]. За допомогою цього опитувальника ми визначали рівні готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за показниками інформаційного та компетентнісного критеріїв.

Статистичні характеристики показників опитувальника в експериментальних і контрольних групах на констатувальному етапі педагогічного експерименту, отримані за допомогою програми SPSS.

Як засвідчують результати математичної обробки даних анкети, середні значення відповідей на питання опитувальника «Виявлення рівня професійної компетентності» в експериментальних і контрольних групах відрізняються незначно, на рівні сотих значень (0,03) (Додаток Ж.3, Додаток Ж.5).

За допомогою цих середніх значень ми можемо обрахувати значення кожного з критеріїв, загальне значення самих критеріїв та графічно відображених у Додатках Ж.4, Ж.6. Виявлення рівня готовності за показниками інформаційного та компетентнісного критеріїв проводилося відповідно описаної вище методики, результати якої висвітлено у таблицях 1.6, 1.7.

Таблиця 1.6

Розподіл респондентів за рівнями готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку за інформаційним критерієм (в абсолютному значенні та у %) констатувальний етап

Критерій	Показники	Контрольна група (210 ос.)						Експериментальна група (200 ос.)					
		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
		%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть
Інформаційний	Абсолютна к-сть і %												
	Знання про технології соціальної роботи з людьми похилого віку	27,1	57	36,2	76	36,7	77	28,0	56	35,5	71	36,5	73

Продовж. табл. 1.6

	Знання про організацію	8,8	17	61,2	13	30,6	63	10,3	21	59,7	119	30,0	60
--	------------------------	-----	----	------	----	------	----	------	----	------	-----	------	----

	міждисциплінарної роботи з людьми похилого віку				1	0		5		5			
	Знання про нормативно-правове забезпечення щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку	29,0	61	44,8	94	26,2	55	29,5	59	42,5	85	28,0	56
	Знання про отримання соціальної допомоги людьми похилого віку	11,0	23	64,3	135	24,7	52	11,0	22	67,0	134	22,0	44
	Загальне статистичне значення	18,9	40	51,6	108	29,5	62	19,8	38	51,1	104	29,1	58

Аналізуючи дані табл. 1.6за показниками інформаційного критерію,домінуючим рівнем готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку виявлено середній рівень (репродуктивний) і складає в ЕГ – 51,1%, КГ – 51,6 %, натомість високий рівень (конструктивний) складає в ЕГ – 29,1% та КГ – 29,5%. Найменш чисельний – низький рівень (початковий) складає в ЕГ – 19,8%, КГ – 18,9% .

**Розподіл респондентів за рівнями готовності до патронажної роботиз людьми похилого віку за компетентнісним критерієм
(в абсолютному значенні та у %) констатувальний етап**

Критерій	Показники	Контрольна група (210 ос.)						Експериментальна група (200 ос.)					
		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
		%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть
Компетентнісний	Абсолютна к-сть і %												
	Знання сутності змісту патронажної роботи з людьми похилого віку	16,8	35	64,6	136	18,6	39	16,5	33	65,5	131	18,0	36
	Знання механізмів організації патронажної роботи з людьми похилого віку	24,3	51	46,5	98	29,2	61	25,5	51	46,0	92	28,5	57
	Знання методів і прийомів патронажної роботи з людьми похилого віку	27,9	59	38,9	81	33,2	70	28,0	56	35,5	71	36,5	73
	Знання про проблеми людей похилого віку												

Продовж. табл. 1.7

Знання про проблеми людей похилого віку	32,7	69	46,3	97	21,1	44	33,5	67	45,5	91	21,0	42
Загальне статистичне значення	25,5	54	49,0	102	25,5	54	25,5	51	48,5	97	26,0	52

Аналізуючи дані таблиці 1.7 за показниками компетентнісного критерію, домінуючим рівнем готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку виявлено також середній рівень (репродуктивний), який складає в ЕГ – 48,5%, КГ – 49,0%, натомість низький рівень (початковий) складає, як в ЕГ, так в КГ – по 25,5%. Найменш чисельний є високий рівень (конструктивний), який складає в ЕГ – 26,0%, КГ – 25,5%.

Таким чином, істотних розходжень між показниками експериментальної та контрольної груп як на низькому, так і на середньому, і високому рівнях сформованості за інформаційним та компетентнісним критеріями не спостерігається.

Для визначення рівнів *діяльнісного критерію* формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку, враховуючи відсутність конкретних методик, ми розробили авторські тестові завдання для визначення міри сформованості знань, умінь та навичок у студентів (Додаток Д). Розроблений авторський тест «Виявлення рівня знань, умінь та навичок щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку» дозволив оцінити реальний рівень підготовки студентів до патронажної роботи з людьми похилого віку за показниками *діяльнісного критерію*.

Дані тесту опрацьовувались нами у тій же послідовності, як і в описаних вище анкети і опитувальника. Статистичні характеристики показників тесту в контрольних і експериментальних групах на констатувальному етапі педагогічного експерименту, отримані за допомогою програми SPSS.

Як засвідчують результати математичної обробки даних тесту, середні значення відповідей на питання тесту в експериментальних і контрольних групах відрізняються незначно – на рівні 0,02.

За допомогою цих значень ми можемо обрахувати середнє значення кожного з показників діяльнiсного критерію і загальне середнє значення самого критерію, які представлені у Додатку Ж.7 та графічно відображених у Додатку Ж.8.

Як засвідчують дані Додатку Ж.8, в експериментальній та контрольній групах за діяльнiсним критерієм загальне середнє значення однаково (0,36).

Для виявлення рівнів готовності студентів експериментальної та контрольної груп до патронажної роботи з людьми похилого віку за допомогою програми SPSS було обраховано частотність і діапазон відповідей студентів за кожним питанням тесту.

Отримані в результаті математичного обчислення дані дозволили нам визначити рівні готовності студентів експериментальної та контрольної груп до патронажної роботи з людьми похилого віку за показниками діяльнiсного критерію (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Розподіл респондентів за рівнями готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку за діяльнiсним критерієм (в абсолютному значенні та у %) констатувальний етап

Критерій	Показники	Контрольна група (210 ос.)						Експериментальна група (200 ос.)					
		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
Діяльнiсний	Абсолютна к-сть і %	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть
	Здатність до креативності та її прояв у патронажній роботі з людьми похилого віку	23,8	50	76,2	160	-	-	23,5	47	76,5	153	-	-

Продовж. табл. 1.8

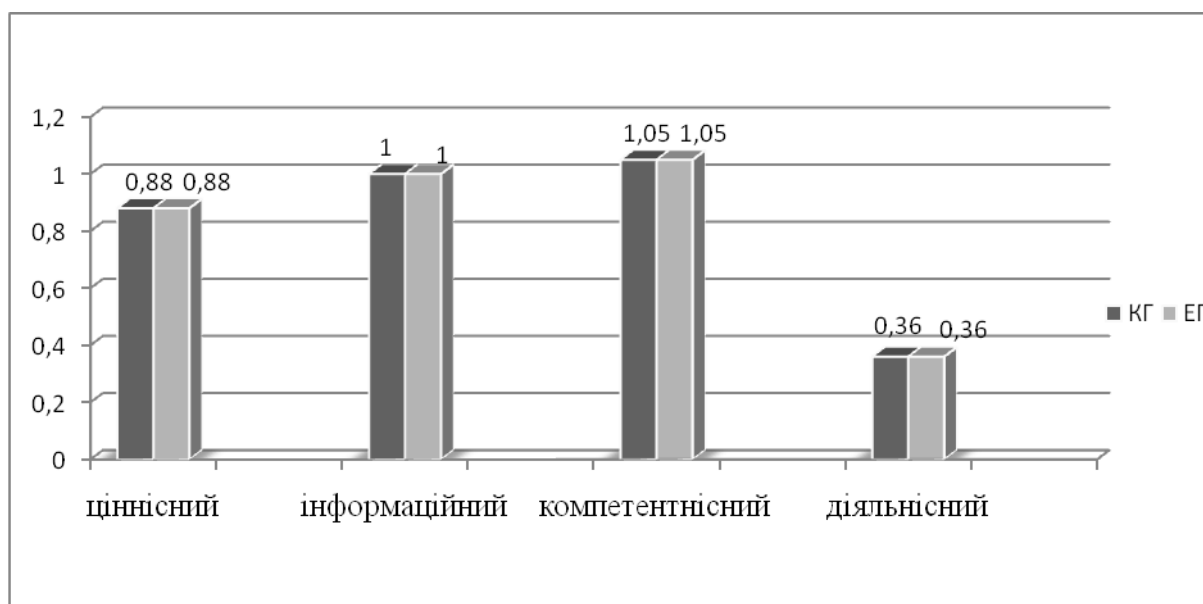
Здатність до оволодіння різними видами патронажної роботи з людьми похилого віку(соціально-педагогічний, соціально-медичний, соціально-психологічний, соціально-економічний соціально-правовий)	25,5	54	74,5	156	-	-	26,5	53	73,5	147	-	-
Здатність до вирішення проблем при виникненні нестандартної ситуації у процесі здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку	47,9	101	52,1	109	-	-	47,5	95	52,5	105	-	-
Здатність до оволодіння різними формами патронажної роботи з людьми похилого віку	48,2	102	51,8	108	-	-	48,5	97	51,5	103	-	-
Загальне статистичне значення	36,3	76	63,7	133	-	-	36,5	73	63,5	127	-	-

Аналізуючи дані таблиці 1.8 за діяльнісним критерієм, домінуючим рівнем готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку виявлено середній рівень (репродуктивний), який складає в ЕГ – 63,5%,

КГ – 63,7 %, натомість низький рівень (початковий) складає в ЕГ – 36,5% іКГ – 36,3 %. Високий рівень (конструктивний) показав нульовий результат.

Причину цього вбачаємо в тому, що процес підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку переважно зорієнтовано на формування у них загальних знань, умінь та навичок. Не заперечуючи проти важливості розв'язання таких завдань, як забезпечення відповідності професійної підготовки майбутніх соціальних працівників потребам ринку послуг, ринку праці тощо, відзначимо, що рівень майбутньої професійної діяльності соціального працівника щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку більше залежить від його педагогічної спрямованості ВНЗ. Надання переваги теоретичній підготовці і недостатня увага до практичної підготовки унеможливають перехід від традиційної парадигми освіти до гуманістичної.

Після проведеного і описаного вище детального аналізу стану готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку результати за середніми значеннями були графічно відображені на рис. 1.5 та узагальнені у табл. 1.9, табл. 1.10.

Рис. 1.5. Оцінка готовності за середніми значеннями майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за чотирма критеріями на констатувальному етапі

Таблиця 1.9

**Узагальнення результатів за середніми значеннями готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку
Констатувальний етап**

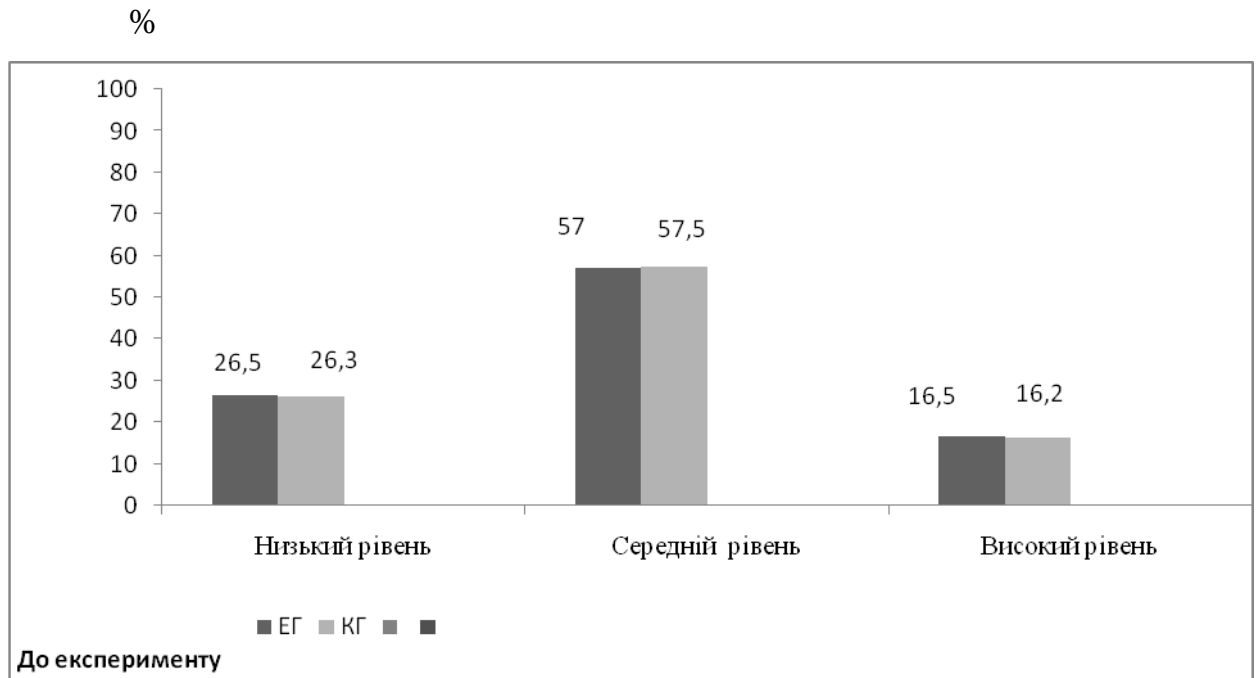
Групи	Критерії			
	Ціннісний	Інформаційний	Компетентнісний	Діяльнісний
ЕГ (200 ос.)	0,88	1,00	1,05	0,36
КГ (210 ос.)	0,88	1,00	1,05	0,36

Проаналізовано реальний стан готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за трьома рівнями ціннісного, інформаційного, компетентнісного і діяльнісного критеріїв на констатувальному етапі (табл. 1.10) та графічно відображених на рис. 1.6.

Таблиця 1.10

**Узагальнення результатів за рівнями готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку
Констатувальний етап**

Критерії	Рівні Абсолютна к-сть і %	Низький рівень				Середній рівень				Високий рівень			
		КГ 210 ос.		ЕГ 200 ос.		КГ 210 ос.		ЕГ 200 ос.		КГ 210 ос.		ЕГ 200 ос.	
		%	к- сть	%	к- сть	%	к- сть	%	к- сть	%	к- сть	%	к- сть
Ціннісний		24,3	51	24,5	49	65,7	138	65,5	131	10,0	21	10,0	20
Інформаційний		18,9	40	19,8	38	51,6	108	51,1	104	29,5	62	29,1	58
Компетентнісний		25,5	54	25,5	51	49,0	102	48,5	97	25,5	54	26,0	52
Діяльнісний		36,3	76	36,5	73	63,7	133	63,5	127	-	-	-	-
Загальне значення	статистичне	26,3	56	26,5	53	57,5	120	57,0	114	16,2	34	16,5	33
Загалом		0,2				0,5				0,3			

Рис. 1.6. Показники готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку (констатувальний експеримент)

Аналізуючи узагальнені дані констатувального експерименту за трьома рівнями чотирьох критеріїв готовності, можна констатувати:

- низький рівень готовності, який відповідає початковому, в експериментальній групі цей показник має значення 26,5%, в контрольній групі – 26,3%, відмінності незначні – лише 0,2%;
- середній рівень готовності студентів до патронажної роботи з людьми похилого віку зафіксований в ЕГ на рівні 57,0%, а в КГ на рівні 57,5%, відмінності також незначні – 0,5%;
- показник високого рівня, який відповідає конструктивній готовності, і в експериментальній, і в контрольній групах має незначні розбіжності – 0,3% (ЕГ – 16,5%; КГ – 16,2%).

Слід зауважити, що результати проведеного діагностування можуть носити не абсолютний, а відносний характер, оскільки визначаються переважно шляхом самооцінки студентів. Так, високі значення показників окремих компонентів не завжди можуть свідчити про дійсно високий рівень готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за показниками, їх можна трактувати як завищену самооцінку, що свідчить про особливості особистісного сприйняття педагогічних ситуацій та реагування на них. Тому для отримання достовірних результатів вимірювальний інструмент має бути обґрунтований з точки зору його якості, валідності та достовірності [192, с. 288].

Таким чином, у процесі констатувального етапу педагогічного експерименту було встановлено, що студенти володіють в основному фаховими знаннями, уміннями і навичками, проте готовність до патронажної роботи з людьми похилого віку у них перебуває на низькому рівні.

З метою ефективної підготовки студентів до професійної діяльності ми пропонуємо наповнити новим змістом теоретичну і практичну складову професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку та визначити оптимальні соціально-педагогічні умови такої підготовки.

Висновки до першого розділу

Вивчення теоретичних основ формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку дозволили нам зробити певні узагальнюючі висновки:

По-перше, нами проведено психолого-педагогічний аналіз процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку і виявлено, що в педагогічній, філософській, юридичній, психологічній, соціологічній науках є наукові дослідження з питань організації патронажної роботи, визначені етапи та умови здійснення патронажної роботи разом з тим, проблеми формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку є недостатньо розробленою. Враховуючи вищезазначене, нами були подані авторські визначення термінів «патронаж», «патронажна робота з людьми похилого віку», «готовність до патронажної роботи з людьми похилого віку».

Аналіз наукових педагогічних досліджень, які стосуються професійної діяльності соціального працівника, дозволяє стверджувати: 1) проблема здійснення соціальними працівниками патронажної роботи з людьми похилого віку розглядається як особливий вид професійної діяльності, яка вимагає спеціальної

підготовки; 2) було виявлено, що патронажна робота з людьми похилого віку належить до системи соціального обслуговування, яка реалізується різними соціальними інститутами; 3) методи та засоби здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку повинні бути адекватними специфічним особливостям рівня життя кожної людини похилого віку, яка опинилася у складних життєвих обставинах і потребує сторонньої допомоги. Доведено, що більшість науковців поняття «патронаж» пов'язують зі здійсненням соціального обслуговування та надання різних соціальних послуг особам, які опинились у складних життєвих обставинах. Положення і законодавчі документи та підходи до явища дозволяють визначити патронажну роботу з людьми похилого віку як метод реалізації професійної діяльності соціального працівника, який направлений на забезпечення людей похилого віку певним видом послуг та пільг, спираючись на законодавчо встановлені державою соціальні гарантії з соціального обслуговування даної категорії населення.

По-третє, при визначенні структури готовності до здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку на основі експертного оцінювання встановлено найважливіші компоненти (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-орієнтаційний, змістово-професійний, практично-діяльнісний), критерії, за якими вимірюється рівень готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку. Серед них виділено: ціннісний критерій (зацікавленість у пошуках інноваційних форм роботи з людьми похилого віку; наполегливість та ініціативність; потреба у налагодженні спілкування з людьми похилого віку; прагнення до співпраці та допомоги); інформаційний критерій (знання про технології соціальної роботи з людьми похилого віку; знання про організацію міждисциплінарної роботи з людьми похилого віку; знання про нормативно-правове забезпечення щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку; знання про отримання соціальної допомоги людьми похилого віку); компетентнісний критерій (знання змісту та особливостей патронажної роботи з людьми похилого віку; знання механізмів організації патронажної роботи з людьми похилого віку;

знання методів і прийомів патронажної роботи з людьми похилого віку; знання про проблеми людей похилого віку); діяльнісний критерій((креативність та її прояв у патронажній роботі з людьми похилого віку; здатність до оволодіння різними видами патронажної роботи з людьми похилого віку (соціально-економічний, соціально-педагогічний, соціально-медичний, соціально-психологічний, соціально-правовий); здатність до вирішення проблем при виникненні нестандартної ситуації у процесі здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку; здатність до оволодіння різними формами патронажної роботи з людьми похилого віку)).

У процесі констатувального експерименту було використано комплекс діагностичних методик, які дали змогу з'ясувати рівні готовності – низький (початковий), середній (репродуктивний), високий (конструктивний)– майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

По-четверте, за допомогою комплексних діагностичних методик формування готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку виявлено різнорівневість і різну міру показників готовності за визначеними критеріями у експериментальних та контрольних групах студентів. Узагальнення результатів констатувального експерименту свідчить, що професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку, з одного боку, сприяє розвитку професійного інтелекту майбутніх фахівців, формує їх професійну готовність, а з іншого боку, стихійно досягнутий рівень готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку не забезпечує вирішення складних проблем людей похилого віку з урахуванням зростання їх кількості в Україні, оскільки вони потребують сторонньої допомоги.

Таким чином, *готовність до патронажної роботи з людьми похилого віку* визначено як соціально-психологічний та професійний прояв студентами зв'язку професійної спрямованості з іншими важливими властивостями особистості (світоглядом, життєвими настановами і духовними цінностями, морально-вольовою та емоційною сферами), який передбачає сформованість моральних цінностей,

інтелектуальних якостей, знань, умінь і навичок до здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.

Тому невід'ємною складовою фахової підготовки майбутніх соціальних працівників є система формування готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку, яка виступає як цілісна динамічна педагогічна система, що має свою, мету, завдання, принципи, структуру, зміст, методи і засоби.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПАТРОНАЖНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

2.1. Характеристика соціально-педагогічних умов та їх вплив на формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку

Нові соціально-демографічні, соціально-економічні умови і високі вимоги до інтелектуального, професійного та духовно-етичного розвитку ставлять перед системою освіти України завдання, які безпосередньо відображаються на системі вузівської підготовки майбутніх соціальних працівників.

Водночас оптимізувати навчально-виховний процес можна лише на базі оволодіння студентами основними педагогічними знаннями та вміннями, для чого необхідний пошук таких варіантів прийняття найкращого методичного рішення, які б найбільш продуктивно сприяли формуванню готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку. Для цього необхідно забезпечити цілеспрямованість навчання, посилення мотивації студентів до даного виду діяльності, підвищення рівня інформаційного наповнення змісту навчальних предметів, використання новітніх освітніх технологій, орієнтованих саме на підготовку особистості майбутнього соціального працівника.

Як зазначає О. Карпенко, «Процес становлення і розвитку спеціаліста як суб'єкта соціальної роботи забезпечується також залученням його до соціально-значущих цінностей в умовах професійно-орієнтованої підготовки студентів у вищій школі» [107, с. 42].

Тому соціально-педагогічні умови ми розглядаємо як комплекс організаційних дій у навчально-виховному процесі, що детермінує результати освіти та розвиток

особистості, об'єктивно забезпечує можливість їх дослідження з врахуванням інтегративного підходу до формування їх професійної готовності. Ми визначаємо складові навчально-виховного комплексу, які забезпечують єдність теоретичного та практичного навчання майбутніх соціальних працівників, сприяють всебічному розвитку особистості студента та створюють сприятливі можливості для формування його готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Важливе значення у навчально-виховному процесі мають мотиваційна та емоційна складові, тобто ставлення студента до своєї майбутньої професійної діяльності. Тільки позитивне ставлення до обраного виду діяльності (в нашому дослідженні – патронажної роботи з людьми похилого віку) забезпечить відповідні умови для стійкого інтересу до набуття професійних знань при здійсненні патронажної роботи з людьми похилого віку.

Мотивація навчання студентів залежить від цілого ряду чинників, притаманних для тієї діяльності, де вона проявляється. По-перше, вона визначається самою системою навчання, освітнім закладом; по-друге, організацією навчального процесу; по-третє, психологічними особливостями суб'єкта (вік, стать, інтелектуальний розвиток, здібності, самооцінка та ін.); по-четверте, суб'єктивними особливостями викладача; по-п'яте, специфікою навчальних предметів.

У вищій школі виховання інтересу до обраної професії, позитивного ставлення до неї досягається шляхом формування у студентів правильного уявлення про суспільне значення та зміст роботи у соціальній сфері, про патронажну роботу з людьми похилого віку, а також особливості та закономірності розвитку даного напрямку.

Формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку відбувається під впливом певних педагогічних чинників, серед яких ефективними визначено такі: наявність у студентів творчого потенціалу; прояв потреби у здійсненні патронажної роботи з людьми похилого віку; позитивно спрямована мотивація до майбутньої діяльності; функціонування навчального та розвиваючого середовища; єдність і послідовність організаційного

аспекту навчально-виховного процесу; наявність умінь сформованих за рахунок зв'язку міжпредметного характеру навчальної діяльності; особистісно-орієнтована спрямованість освітнього процесу.

Узагальнюючи думки авторів [107; 132; 134], що процес формування готовності студентів проходить декілька етапів. Нами виділено три основні етапи професійної підготовки до патронажної роботи з людьми похилого віку: I – адаптаційний (I курс); II – накопичувальний (II-III курси); III – перевірконо-узагальнюючий (IV курс).

Адаптаційний етап характеризується спрямованістю на оволодіння студентами першого курсу (I-II семестри) теоретичними знаннями про особливості соціальної роботи, зокрема, патронажної роботи, її значущості для перспектив подальшого фахового самовизначення, самовдосконалення. На I етапі студенти отримують загально-методичні знання про сутність та зміст соціальної роботи і патронажу людей похилого віку як соціально-демографічної групи із поєднанням оволодінням у II семестрі першими практичними навичками. Окрім того, створювалася ситуація «оцінювання» студентами виконаних видів діяльності, що сприяло оволодінню ними досвідом вербалізації індивідуальних переконань, ставлень, суджень, тверджень, поглядів, визначення своєї суб'єктивної позиції щодо майбутньої професії.

Накопичувальний етап. Мета другого етапу формувального експерименту була визначена на основі результатів, які ми отримали в ході першого етапу і спрямовувалася на озброєння студентів другого та третього курсів теоретичними знаннями та оволодіння першими практичними навичками при здійсненні патронажної роботи з людьми похилого віку. Даний етап характеризувався цілеспрямованим формуванням особистісних якостей студентів за допомогою методу «візуалізації», що впливає на підвищення мотивації, виховання системного мислення, надає цілісне уявлення про майбутню професійну діяльність; підтримка індивідуальної змістово-пошукової активності, спонукання до здатності проектувати майбутню діяльність відповідно з використанням набутих знань.

Перевірочно-узагальнюючий етап, мав за мету об'єднати запропоновані методи, прийоми і був спрямований на вироблення й закріплення у студентів стійких знань, умінь та навичок і їх застосування в подальшій практичній діяльності. Він вирізнявся тим, що ми спонукали та стимулювали майбутніх соціальних працівників безпосередньо проявляти професійно-особистісні якості в практичній діяльності. В діяльності студентів спостерігалася здатність використовувати професійне мислення, наполегливість, бажання тощо. На даному етапі активніше залучалися студенти четвертих курсів до самостійної роботи під час проходження виробничої практики та аналізу її результативності.

На даному етапі завершується формування цілісного уявлення про систему соціальної роботи взагалі та патронажну роботу з людьми похилого віку.

Перед тим, як визначити соціально-педагогічні умови, які необхідні для формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку, розглянемо коротко сутність поняття «соціально-педагогічні умови».

Аналізуючи поняття «педагогічні умови», спочатку розглянемо поняття «умови» в контексті педагогіки. На відміну від причини, що безпосередньо породжує те чи інше явище або процес, умова формує певне середовище, оточення, в якому вони виникають, існують та розвиваються.

Умови у Великому тлумачному словнику української мови [40, с. 1295] визначаються як сукупність положень, що лежать в основі чого-небудь, як необхідна обставина, що робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь.

У психології під «умовою» розуміється сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірно впливають на розвиток конкретного психічного явища [114, с. 206].

В. Каспіна [108] визначає умову як сукупність об'єктів речей, процесів, відношень, необхідних для виникнення, існування або зміни певного об'єкта; В. Полонський [177] як сукупність перемінних природних, соціальних, зовнішніх та

внутрішніх впливів, що позначаються на фізичному, психічному, моральному розвитку людини, її поведінці, вихованні й навчанні, формуванні особистості; О.Кутькіною умова визначається як «необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [133, с. 15].

Н. Єрошина акцентує увагу на тому, що «умови – це сукупність соціально-педагогічних і дидактичних факторів, які сприяють ефективності навчального процесу через застосування ефективних форм, методів, прийомів» [77, с. 167].

На нашу думку, термін «педагогічні умови» виражає зв'язок предмета теорії навчання з навколишніми явищами, без яких він не може існувати. Умови функціонування та розвитку педагогічних тенденцій визначають перебіг навчально-виховного процесу. Педагогічні умови (зокрема, що впливають на підготовку студентів до патронажної роботи з людьми похилого віку) повинні відповідати певним вимогам, а саме: мати системний характер, нововведення доцільно співвідносити з усіма іншими компонентами досліджуваної системи, охарактеризовувати зміни, яких зазнає ця система; мати чітко визначену структуру та забезпечувати зв'язки між елементами цієї структури; враховувати особливості професійної підготовки студентів – майбутніх соціальних працівників в контексті їхньої готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Дослідження формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку засвідчили, що без створення необхідних педагогічних умов процес формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку або зовсім неможливий, або відбувається неефективно.

М. Боритко визначає педагогічну умову як зовнішні обставини, чинник, що здійснює суттєвий вплив на протікання педагогічного процесу, тією чи іншою мірою свідомо сконструйований педагогом, такий, що спричиняє, але не гарантує певний результат процесу. Автор вважає, що, на відміну від засобу, умова не передбачає жорсткої причинної детермінованості результату [34].

Тому можна стверджувати, що до педагогічних умов слід віднести ті, які свідомо створюються в навчально-виховному процесі і повинні забезпечувати найбільш ефективно протікання цього процесу. Цю тенденцію підтверджують різні науковці [5; 13; 18; 125; 134; 173], які по-різному трактують поняття «педагогічні умови», розглядаючи їх як:

- характеристику навчально-виховного процесу;
- обставини, необхідні для перебігу навчально-виховного процесу;
- чинники, шляхи, напрями навчально-виховного процесу;
- уявні результати навчально-виховного процесу;
- форми, методи, педагогічні прийоми навчальної діяльності.

Аналіз наведених вище положень свідчить, що в якості педагогічних умов часто пропонуються завдання педагогічної діяльності (формування мотивів; формування потреб; вплив на когнітивну, афективну й конативну сфери; формування соціального досвіду; формування зацікавленості студентів та їх спрямованості тощо). Але саме від створення педагогічних умов залежить реалізація тих чи інших цілей та завдань, тобто положення, які описують педагогічні цілі, не є педагогічними умовами. Для більш чіткої диференціації положень, які описують педагогічні умови та цілі, треба усвідомити, що умови «створюють», а цілі та завдання – «реалізують».

Найбільш розповсюдженим підходом до визначення педагогічних умов є пропозиція науковців [13; 171] використовувати ті чи інші засоби вирішення педагогічних завдань – використання навчально-методичного матеріалу; організація самостійної продуктивної діяльності студентів; організація практичної діяльності; використання інтерактивних методів і форм; включення у різні види діяльності; використання нових сучасних психолого-педагогічних технологій навчання тощо.

Наведені формулювання педагогічних умов свідчать, що будь-яке педагогічне завдання неможливо вирішити за допомогою тільки одного засобу, будь-який засіб має альтернативу. Для науки більш важливим є не пропозиція використовувати той чи інший засіб, а розробка чинників, які обумовлюють вибір тих чи інших засобів від наявних обставин.

Отже, теоретичний аналіз розуміння педагогічних умов як складових навчального процесу, дозволяє виокремити їхні властивості: а) спрямованість на підвищення ефективності професійної діяльності; б) відповідність вимогам наукової новизни (виокремлення у дослідженні певних педагогічних умов має сенс, якщо вони містять нові наукові знання); в) імовірний характер забезпечення результату педагогічної діяльності (педагогічні умови, як і педагогічні системи в цілому, не можуть гарантувати отримання певного результату, але підвищують імовірність його досягнення); г) локальний і цільовий характер їх застосування (у структурі педагогічного знання найбільш широкий характер мають закономірності та принципи, більш вузький характер мають педагогічні правила).

Науковий аналіз особливостей формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку дозволяє нам визначити низку соціально-педагогічних умов, які дадуть змогу ефективно побудувати процес формування зазначеної готовності.

Соціально-педагогічні умови представляють собою систему педагогічних норм соціально-культурної адаптації системи освіти до процесів глобалізації, соціальної орієнтованості, конкурентоздатності, інформаційного розвитку суспільства.

Все зазначене сприяє визначенню таких *соціально-педагогічних умов*, які дозволять ефективно здійснювати формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку, зокрема:

1. Структурно-змістове наповнення процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.
2. Використання міжпредметних зв'язків навчальних дисциплін у процесі підготовки студентів.
3. Науково-методичне забезпечення процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.
4. Організація практичної діяльності у процесі формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Перша умова підвищення ефективності процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку відображає необхідність структурно-змістового наповнення, яке проявляється у

формуванні у майбутніх соціальних працівників системи знань (із загальних дисциплін, зі спеціальних дисциплін, з психолого-педагогічних дисциплін), знань сутності й змісту професійно-спрямованого навчання.

Зазначимо, що при розробці змісту навчання студентів, нами використано навчальний план зі спеціальності 6.130102 «Соціальна робота» напрям підготовки 1301 «Соціальне забезпечення».

Ми спираємося на положення Р. Вайноли, яка наголошує, що основними вимогами забезпечення ефективності змістового наповнення професійної підготовки студента мають бути:

- забезпечення єдності освітніх та професійних змістових блоків;
- створення позитивного емоційно-сприятливого освітнього середовища;
- застосування різноманітних форм і методів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- координація змісту професійної підготовки відповідно індивідуально-типологічних особливостей студента, рівня його особистісного розвитку;
- залучення студентів до самостійної науково-пошукової діяльності [36, с. 207].

Ми погоджуємось із вказаними позиціями, оскільки таке бачення основних вимог щодо забезпечення ефективності змістового наповнення професійної підготовки студентів дозволяє сформувати необхідні професійні знання у процесі вивчення фахових дисциплін та забезпечити підготовку до майбутньої професійної діяльності.

Що стосується засвоєння професійних знань з точки зору особливостей патронажної роботи з людьми похилого віку, то слід підкреслити, що вони виступають основою спрямованої діяльності спеціаліста та в ході навчально-виховного процесу можуть трансформуватися в систему професійних умінь і навичок для здійснення практичних дій в організації патронажної роботи з людьми похилого віку.

У нашому дослідженні ми визначили компоненти структурно-змістової наповненості, як необхідну соціально-педагогічну умову при формуванні готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку, а саме: формування професійних знань про патронажну роботу з людьми похилого віку (знання соціальних, економічних, медичних та психологічних проблем людей

похилого віку; динаміки та соціально-демографічних наслідків старіння для суспільства; нормативно-правової бази професійної діяльності соціального працівника тощо); формування умінь здійснення ефективної професійної діяльності (уміння професійно мислити та піддавати факти та явища теоретичному аналізу – когнітивні та конструктивні уміння; уміння професійно діяти (організаторські та комунікативні уміння); оволодіння досвідом створення індивідуального стилю ділового спілкування з людьми похилого віку; конструювання і відбір нових методик професійної діяльності; аналіз реальних ситуацій з метою визначення адекватних їм технологій для вирішення проблем; закріплення та розвиток знань, умінь і навичок, розширення досвіду під час проходження різних видів практик.

З цією метою модернізовано змістове наповнення матеріалу навчальних курсів «Вступ до спеціальності» (I курс), «Теорія соціальної роботи» (II курс), «Соціальна політика в Україні» (II курс), «Правові засади соціальної роботи» (I курс), «Соціальна робота з різними групами клієнтів» (III курс), «Соціальна геронтологія» (IV курс). Зокрема при вивченні студентами дисципліни «Вступ до спеціальності», ми включили окремі питання щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку в тематику лекційних і семінарських занять: «Класифікація форм і методів соціальної роботи», «Особливості соціальної роботи з різними категоріями населення», «Соціальний захист населення в Україні», «Заклади соціального захисту людей похилого віку». В ході вивчення предмету «Соціальна політика в Україні» нами було запропоновано розгляд таких важливих питань: «Джерела та напрями фінансування соціальної політики», «Соціальна політика відносно людей похилого віку», «Пенсійне страхування», «Державні соціальні програми як механізми соціальної політики щодо людей похилого віку».

Окрім того, на семінарських заняттях за курсом «Соціальна геронтологія» студентам було запропоновано розглянути такі проблемні питання: «Історичний аспект місця і становища старої людини у суспільстві», «Соціальний підхід до вивчення геронтологічних проблем», «Соціальні теорії старіння», «Чи є люди похилого віку тягарем суспільства».

У процесі вивчення навчальної дисципліни «Теорія соціальної роботи» з метою формування у студентів самостійності та подальшого осмислення конкретної проблеми було запропоновано тематику реферативних робіт: «Вітчизняна парадигма соціальної роботи як сукупність моделей і теорій допомоги», «Нормативно-правові документи, що сприяли становленню та формуванню територіальних центрів соціального обслуговування людей похилого віку», «Гуманістична теорія соціальної роботи – допомога через самопізнання та усвідомлення клієнтом своєї значущості у навколишньому світі», «Соціальний стан та психологічні особливості людей похилого віку».

Впроваджено низку індивідуальних науково-дослідних завдань, а саме: «Особливості соціальної роботи з людьми похилого віку», «Заклади соціального захисту людей похилого віку», «Провідна роль соціального працівника в процесі соціалізації людей похилого віку», «Вплив засобів масової комунікації на людей похилого віку», «Психологічні особливості людей похилого віку», «Зарубіжний досвід підготовки соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку» з метою аналізу студентами майбутньої професійної діяльності.

Враховуючи вищезазначене, можна сказати, що чітко простежуються зв'язки між навчальними дисциплінами, за допомогою яких студенти поступово оволодівають знаннями щодо таких понять, як «людина похилого віку», «соціальна робота», «соціальне обслуговування», «соціальний захист», «патронаж», «патронажна робота з людьми похилого віку», «технології соціальної роботи з людьми похилого віку», «форми роботи з людьми похилого віку», «соціальна адаптація», «методи роботи з людьми похилого віку». Це свідчить, що оновлення змісту навчальних фахових дисциплін, їх удосконалення, дозволило реалізувати таку соціально-педагогічну умову як структурно-змістова наповненість процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Системний підхід, обґрунтований нами у першому розділі вимагає реалізації принципу єдності педагогічної теорії, експерименту і практики. Правильна

інтерпретація і розвиток цього принципу дозволяють зрозуміти, що існують певні циклічні зв'язки між предметами. На думку В. Сластьоніна педагогічна практика є дієвим критерієм істинності наукових знань, положень, які розробляються теорією. Практика стає також джерелом нових фундаментальних проблем освіти, зокрема є основою для правильних практичних рішень, але глобальні проблеми, завдання, що виникають в освітній практиці, породжують нові питання, які потребують фундаментальних досліджень [207].

Тому, *другою умовою* формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку ми визначаємо використання міжпредметних зв'язків навчальних дисциплін у процесі підготовки студентів, яке передбачає: 1) встановлення зв'язків між предметами загальнонаукового і професійно-орієнтованого циклу; 2) створення позитивної мотивації майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку; 3) залучення студентів до патронажної роботи з людьми похилого віку.

На виконання першого завдання другої умови нами розроблено взаємозв'язок професійних знань і умінь через формування міжпредметного зв'язку у процесі підготовки студентів. За допомогою цього процесу поступово накопичуються знання та уміння для здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.

Важливими у вирішенні окресленої нами проблеми також є такі навчальні дисципліни, в яких чітко прослідковуються міжпредметні зв'язки, зокрема: «Вступ до спеціальності» (I курс), «Історія соціальної роботи» (I курс), «Теорія соціальної роботи» (II курс), «Соціальна політика в Україні» (II курс), «Соціальна робота з різними групами клієнтів» (III курс), «Інноваційні методи соціальної роботи» (IV курс), «Соціальна геронтологія» (IV курс) тощо.

Враховуючи завдання нашого дослідження та зміст навчальних курсів, ми виявили у навчальних програмах поступове накопичення знань щодо патронажної роботи соціального працівника з людьми похилого віку, а саме: «Соціалізація людей похилого віку як накопичення соціального досвіду в процесі успішної адаптації до

важких життєвих ситуацій за допомогою соціальних працівників» у навчальній дисципліні «Вступ до спеціальності», «Соціально-побутове обслуговування людей похилого віку як складова соціального обслуговування» у навчальній дисципліні «Теорія соціальної роботи», «Система надання соціальної допомоги людям похилого віку та самотнім» у навчальній дисципліні «Соціальна політика в Україні», «Особливості процесу старіння» та «Класифікація соціальних типів старості», «Соціальні детермінанти біологічного та психічного старіння індивіда», «Визначення соціального статусу людини похилого віку» у навчальній дисципліні «Соціальна геронтологія» тощо.

Виконання другого завдання передбачало трансформування традиційних занять шляхом: а) впровадження інтерактивних форм навчальної роботи, зокрема елементів тренінгу, підготовленого спільно зі студентами для людей похилого віку та проведеного у Територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Оболонського району м. Київ («Захистимо права людей похилого віку!»); б) моделювання рольових ігор («Соціальний статус людини похилого віку») та ситуацій («Причини самотності людей похилого віку»), які застосовувалися при роботі зі студентами у процесі вивчення дисципліни «Соціальна геронтологія»; в) залучення студентів до групових дискусій («Як ставити і вирішувати поставлені завдання»); г) підготовки студентами презентацій («Державні соціальні програми як механізм соціальної політики стосовно людей похилого віку») до занять з дисципліни «Соціальна політика в Україні».

Виконання третього завдання другої умови потребувало створення волонтерської групи «Назустріч людям», яка здійснювала патронажну роботу з людьми похилого віку у недержавній громадській організації «Спорт. Єдність. Дружба» м. Київ.

На нашу думку, така форма організації навчально-практичної роботи як волонтерська робота дозволяє ознайомити з особливостями майбутньої професійної діяльності, зі специфікою об'єкта та розвитку особистісних якостей. Приймаючи участь у волонтерській діяльності студенти допомагають, зокрема людям похилого

віку набути впевненості у своїх силах, адаптуватися до нових умов соціального середовища, встановити нові соціальні зв'язки.

Волонтерською групою «Назустріч людям» були впроваджені такі форми соціальної роботи: створено соціальний проект «Золота осінь» та впроваджено у недержавній громадській організації «Спорт. Єдність. Дружба» м. Київ з метою соціальної адаптації людей похилого віку; участь в організації святкування Міжнародного Дня людей похилого віку, проведеного у Територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг); проведення студентами різноманітних тематичних вправ для людей похилого віку за місцем їх проживання з метою соціальної адаптації (вправи «Про що я до цих пір мовчав», «Історія в листах», «Ваші роки не перешкода»); застосування методу художнього читання індивідуально підібраної літератури з метою нормалізації й оптимізації психологічного стану людей похилого віку; застосування арт-терапії (зокрема музикотерапії) для відновлення індивідуальної громадської цінності людей похилого віку та вирішення особистісних і психологічних проблем.

Третьою умовою формування підготовки студентів до патронажної роботи з людьми похилого віку ми визначили як науково-методичне забезпечення, яке передбачає: а) створення програм, навчальних посібників, підручників, методичних рекомендацій і методичних розробок для професійної підготовки студентів, розроблених з урахуванням специфіки майбутньої професійної діяльності соціальних працівників. Така методична література повинна включати змістовий компонент, що забезпечує оволодіння студентами знаннями, уміннями і навичками, передбаченими першою педагогічною умовою; б) актуалізацію наявного науково-методичного забезпечення професійної підготовки студентів до патронажної роботи з людьми похилого віку з урахуванням особливостей діяльності [54; 55; 56; 57].

На виконання умови науково-методичного забезпечення нами було розроблено навчальний посібник «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку», в якому запропоновано детальний розгляд технологій соціальної роботи з людьми похилого віку не в загальному контексті соціальної роботи з особами, які

опинилися у складних життєвих обставинах, а як особливої соціально-демографічної групи, що потребує сторонньої допомоги [57], методичний посібник «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку» [56], в якому подані навчально-тематичний план роботи експериментальної студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку», теоретична та практична частини з основ патронажної роботи з людьми похилого віку.

Для засвоєння практичних умінь організації патронажної роботи з людьми похилого віку нами розроблено методичні рекомендації «Метод практичних ситуацій в процесі роботи експериментальної студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку», які пропонують до розгляду студентів соціальні випадки та завдання для їх вирішення[54].

Розроблено та впроваджено методичні рекомендації «Організація патронажної роботи з людьми похилого віку як складова практики студентів спеціальності «Соціальна робота» (освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» для студентів I-IV курсів) з метою поступового накопичення у майбутніх соціальних працівників практичних умінь щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку [55].

Впроваджено авторський навчальний курс «Соціально-медичний патронаж», спрямований на підготовку фахівців соціальної сфери до здійснення соціальної опіки й медичного догляду соціально незахищених верств населення та передбачає оволодіння знаннями про формування й організацію системи надомного і стаціонарного патронажу [228].

Програма навчального курсу розроблена з урахуванням змісту професійної діяльності майбутнього соціального працівника при здійсненні патронажної роботи з людьми похилого віку. Зміст даної програми дозволяє озброювати студентів знаннями про сутність та зміст патронажної роботи з людьми похилого віку. Її впровадження дало змогу студентам оволодіти глибокими теоретичними знаннями та професійними вміннями і навичками з формування інтересу до майбутньої професійної діяльності.

У пояснювальній записці до розробленого нами навчального курсу визначено, що підготовка фахівців орієнтована на здійснення соціальної опіки та медичного догляду соціально незахищених верств населення передбачає оволодіння знаннями про формування й організацію системи надомного і стаціонарного патронажу.

Зміст навчального курсу визначає, що діяльність фахівців у соціальній сфері повинна ґрунтуватися на принципах співпраці з медичним персоналом, психологами, педагогами, юристами; розумінні значущості проблем, що виникають у певних категорій населення, зокрема у людей похилого віку, які потребують соціального обслуговування в домашніх умовах, своєчасності соціальної допомоги і підтримці, реабілітації та захисту.

Також було впроваджено авторський модуль «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку» в структурі навчального курсу «Технології соціальної роботи», який покликаний заповнити прогалини у викладанні курсу «Технології соціальної роботи» з оновленим підрозділом «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку» [57].

Четвертою умовою в результаті емпіричних досліджень визначено організацію практичної діяльності у процесі формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Для реалізації зазначеної умови нами було розроблено методичні рекомендації «Організація патронажної роботи з людьми похилого віку як складової практики студентів спеціальності «Соціальна робота» (освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» для студентів I-IV курсів) [55], в яких поєднується комплекс педагогічних впливів, що забезпечують здатність сформувати готовність майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Наголосимо, що практичне навчання відіграє чи не найголовнішу роль у процесі підготовки соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку. Саме тому ми вважали за необхідне передбачити проходження студентами практики, орієнтованої на роботу з людьми похилого віку, починаючи вже з першого курсу, оскільки саме на першому курсі здійснюється психологічна

орієнтація на професійну підготовку студента і цей період є важливим етапом формування та розвитку особистості, моментом її своєрідного професійного «старту» у освоєнні нових соціальних функцій та ролей. Це особливий період життя людини, коли перетворюються мотиви, змінюються ціннісні орієнтації, формується професійна спрямованість.

Згідно з Державним галузевим освітнім стандартом спеціальності «Соціальна робота» визначено послідовність і види практик [66]. Положенням про проведення практики студентів у вищих навчальних закладах України, затвердженим Наказом Міністерства освіти України від 8 квітня 1993 р. № 93 передбачено, що зміст та послідовність практик визначається у програмах, які розробляються кафедрами або предметними (цикловими) комісіями. Ці програми вміщують рекомендації про види, форми та методи контролю за рівнем знань, умінь та навичок, що повинні отримувати студенти під час проходження практики, для кожного освітньо-кваліфікаційного рівня.

Безумовно, що практика є невід'ємною частиною навчального процесу, оскільки покликана вирішувати ряд специфічних завдань, а саме: адаптувати студента до реальних умов майбутньої професії; створити умови для практичного застосування теоретичних знань щодо патронажної роботи з людьми похилого віку; формувати і вдосконалювати базові професійні навички і уміння щодо патронажної роботи з людьми похилого віку; діагностувати професійну придатність студента до патронажної роботи з людьми похилого віку; забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності [55].

До кожного етапу організації патронажної роботи з людьми похилого віку як складової практики студентів спеціальності «Соціальна робота», починаючи з першого курсу, розроблені методичні вказівки до проходження практики, прикладні завдання, теоретичні завдання, анкети перевірки знань студентів, звітність, критерії оцінювання та підведення підсумків кожного етапу практики [55]. В процесі організації практики студентів, починаючи з першого курсу навчання за вказаними

методичними рекомендаціями, відбувалось накопичення як теоретичних знань, так і практичного досвіду щодо здійснення майбутньої професійної діяльності.

Також нами була створена експериментальна студія «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку», діяльність якої була направлена на поєднанні теорії та практики. Тематичний план роботи експериментальної студії був розрахований на 150 годин: 74 години – на теоретичне засвоєння матеріалу і 76 годин – на практичні навички щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку [56].

Основною метою роботи експериментальної студії є засвоєння студентами особливостей організації патронажної роботи з людьми похилого віку. Основні завдання, які ми окреслили під час роботи студії, наступні: дослідження проблематики, з якою стикаються люди похилого віку; опис патронажної роботи з людьми похилого віку; ознайомлення з діяльністю соціальних закладів, які здійснюють патронажну роботу з людьми похилого віку; запровадження патронажної роботи з людьми похилого віку; формування практичних навичок щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.

Навчальна програма складається з інтерактивних занять, роботи у малих групах, спеціально розроблених навчально-рольових ігор, що базуються на засвоєнні учасниками теоретичних знань та відпрацюванні практичних навичок при організації патронажної роботи з людьми похилого віку. У методичному посібнику надається теоретичний матеріал та практичні завдання, що необхідні для підготовки соціальних працівників та під час проведення теоретичних та практичних занять щодо специфіки патронажної роботи з людьми похилого віку, а також ми застосували розроблені та впроваджені методичні рекомендації «Метод практичних ситуацій у процесі роботи експериментальної студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку» [54; 56].

Отже, сформульовані нами соціально-педагогічні умови повинні сприяти ефективності підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Таким чином, визначені соціально-педагогічні умови дозволяють забезпечити наступність та послідовність засвоєння студентами професійних знань, умінь та навичок, а загалом дозволяють вивести навчально-виховний процес на якісно новий рівень, а також забезпечити всебічний розвиток особистості студента, підвищити їх спрямованість на здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.

2.2. Науково-методичне забезпечення підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку

Одним із завдань нашого дослідження було визначено обґрунтування та експериментальна перевірка спроектованого змісту навчання майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку і його науково-методичного забезпечення. З цією метою ми використали моделювання, яке є невід'ємним аспектом при забезпеченні природної єдності навчання та наукових досліджень у педагогічному процесі. Методологія моделювання передбачає вивчення складних систем, до яких відноситься і педагогічна освіта, й, водночас дозволяє здійснити планування, розвиток та визначити умови її успішного функціонування у євроінтеграційному просторі [173, с. 13, с. 27-28].

Ми погоджуємось з автором О. Карпенко, що без визначення моделі підготовки спеціаліста важко говорити про створення адекватної моделі навчання, розробки змісту, форм і методів професійної освіти студентів та моделі діяльності соціального працівника. Модель можна розглядати як ідеальне відображення реальних процесів, що протікають у системі педагогічної освіти [107, с. 118].

Підходячи до теоретичного обґрунтування моделі підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку, у нашому дослідженні ми спирались на системний підхід, який вимагає визначення, по-перше, понять «модель», «моделювання»; по-друге, визначення моделі змісту підготовки

майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку; по-третє, доведення ефективності побудованої моделі.

Термін «модель» походить від латинського «modulus» – міра, мірило, зразок. Модель – це об’єкт, що заміщує оригінал і відбиває найважливіші риси і властивості оригіналу для даного дослідження, даної мети дослідження за обраної системи гіпотез [47, с. 44].

Л. Міщик зазначає, що у процесі визначення моделі підготовки соціальних працівників необхідно враховувати і опиратися на економічні та соціальні реформи; вони впливають і вирішальним чином впливатимуть на сутність соціальної і соціально-педагогічної діяльності у майбутньому та на систему вимог, які пред’являтимуться до професійних працівників цих сфер [152, с. 11-12].

На думку В. Штоффа під моделлю слід розуміти таку розумово реалізовану систему, яка, відображаючи та відтворюючи об’єкт дослідження, здатна замінити його так, щоб її вивчення дало нам нову інформацію про цей об’єкт. Модель – це своєрідна форма відображення, яка містить інформацію про об’єкт [277, с. 13].

Можна погодитися з позицією Г. Балла, який визначає модель підготовки спеціаліста як систему, яка відображає або відтворює існуючі структури, що будуть проектуватися, склад і зміст навчання спеціалістів та організацію навчального процесу, що забезпечує їх реалізацію [20, с. 78].

Моделювання – це матеріальне або уявне, ізоморфне імітування реально існуючої системи шляхом створення спеціальних аналогів (моделей), у яких відтворюються принципи організації й функціонування системи. За допомогою моделювання можливе відволікання від деяких складових системи, які виступають як несуттєві в даному конкретному випадку. Використовуючи моделювання, можна, перейти від аналітичного вивчення окремих властивостей, форм і процесів до синтетичного пізнання цілісних систем у контрольованих умовах. Саме завдяки спрощенню й схематизації модель допускає точний аналіз і математичний опис, перенос отриманих висновків на реальні умови.

У нашому дослідженні модель виступає системоутворюючим чинником вищої освіти та одночасно є основою вдосконалення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників для здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.

Сьогодні є досить відомою і має право на життя саме трьохкомпонентна структурована модель А. Мудрик, в якій наявний:

1) мотиваційний компонент – мотиви, які спонукають до діяльності в системі інформаційного суспільства через прагнення саморозвитку та самоактуалізації;

2) когнітивний компонент, що відображає сформованість умінь, необхідних для виконання функцій, які ставить перед працівником інформаційне суспільство, формування компетентності, тобто уміння пристосовуватися до нових технологій (здійснювати рецепцію та трансфер технологій) за рахунок рівня освіти;

3) емоційно-вольовий компонент як відчуття, пов'язані з виконанням роботи та рішення, які приймає суб'єкт. Він присутній у тих відчуттях, що пов'язані з діяльністю та прийняттям рішень в сфері фахової діяльності [153, с. 4-6].

За допомогою моделі можна відобразити результат, який необхідно досягти у процесі навчання майбутніх соціальних працівників патронажній роботі з людьми похилого віку при послідовному засвоєнні знань, умінь та навичок, що забезпечує усвідомлення майбутнім фахівцем особливостей патронажної роботи з людьми похилого віку. Таким чином, моделювання ситуацій забезпечує розвиток у студентів готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку. У структурі моделі вміщується мета, завдання, педагогічні умови, функції та принципи досягнення кінцевого результату.

Спираючись на системний підхід ми маємо можливість виокремити елементи системи для окреслення кінцевого результату у процесі побудови моделі.

На даному етапі нашого дослідження, ми спиралися на праці Б. Ананьєва [9], А. Анохіна [13], Ю. Бабанського [18], В. Маслова [140], С. Сисоєвої [203] і з'ясували, що моделювання, будучи одним із методів наукового дослідження, дозволяє об'єднати об'єкт експерименту з побудовою логічної конструкції даного процесу. Моделювання дозволяє при створенні ідеальної структури у процесі

теоретичного пошуку систематизувати знання про об'єкт, який досліджується та показати зв'язки, можливості при створенні необхідних підструктур та кінцевий результат.

Доведено, що кожна науково-освітня модель розробляється на певних концептуальних засадах та напрямках (загально-теоретичний, прикладний). В осмисленні концептуальних засад підготовки соціально-педагогічних кадрів важливо враховувати зростання потреб споживачів освітніх послуг, а саме: бажання отримати високий рівень професійної підготовки, можливість навчатися за варіативними програмами, інноваційними технологіями, різноманітність термінів підготовки, діапазон освітньо-кваліфікаційних рівнів і напрямів спеціалізації, що підвищує конкурентну спроможність фахівця [175, с. 127].

У зв'язку із розширенням діапазону соціальної сфери та її напрямів і видів діяльності, постає потреба у підготовці фахівців для здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку, які потребують сторонньої допомоги. При з'ясуванні концептуальних засад підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку простежується прогностичний та випереджувальний характер трансформації соціальної сфери та її інфраструктури на сучасному етапі.

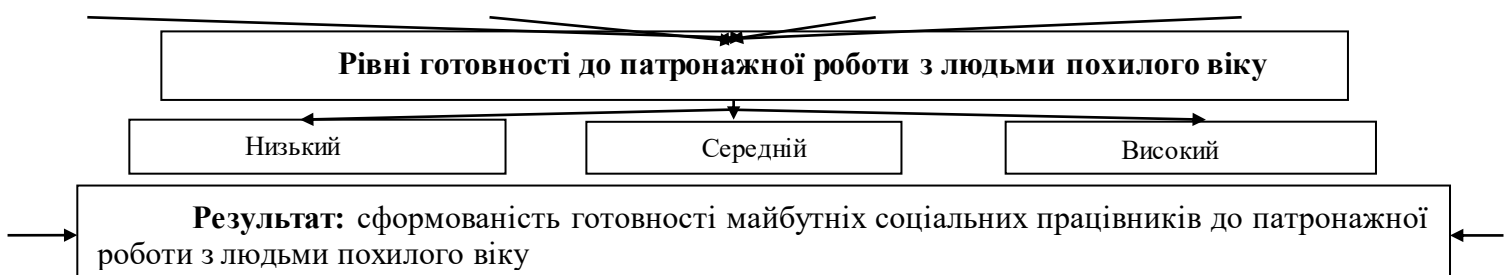
У процесі формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку відбувається науковий пошук для створення та побудови такої моделі, яка відображає зміст майбутньої професійної діяльності. У структурі загальної професійної підготовки соціальних працівників слід зазначити підготовку майбутніх фахівців соціальної роботи щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку. Орієнтованість процесу підготовки майбутніх соціальних працівників на здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку передбачає, по-перше, надання загально-методичних знань про патронажну роботу; по-друге, розкриття змісту та особливостей патронажної роботи як одного із пріоритетних напрямів соціальної роботи; по-третє, врахування особливостей соціально-психологічного портрету людини похилого віку; по-четверте, забезпечення обізнаності студентів щодо нормативно-правового

регулювання патронажної роботи з людьми похилого віку; по-п'яте, сприяння усвідомленню студентами доцільності створення соціальних інститутів для здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку. Виходячи із вищезазначеного, нами спроектовано структурно-функціональну модель, яка розкриває зміст підготовки соціального працівника до патронажної роботи з людьми похилого віку, що представляє одну із структурних підсистем професійної підготовки соціальних працівників (рис. 2.1).

Запропонована нами структурно-функціональна модель відображає набір змістових операцій, необхідних для продуктивного засвоєння сутності патронажної роботи з людьми похилого віку, шляхи досягнення поставленої мети та забезпечує досягнення майбутніми соціальними працівниками певного рівня готовності, необхідного для ефективного здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку; основні показники готовності за конкретно визначеними критеріями: ціннісного, інформаційного, компетентнісного, діяльнісного.

Рис. 2.1. Структурно-функціональна модель процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку

Зазначені критерії відображають мотиваційно-ціннісні аспекти, професійні якості, особистісні якості, професійну спрямованість особи, а також професійні знання, уміння та навички соціального працівника, який спроможний до здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.

Щоб досягти поставленої мети необхідно професійну підготовку майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку спрямувати на вирішення таких ключових завдань:

1. Забезпечення спеціальної підготовки соціальних працівників, яка полягає в отриманні знань про зміст та особливості патронажної роботи з людьми похилого віку.
2. Формування умінь у майбутніх соціальних працівників відстоювати інтереси людей похилого віку.
3. Формування професійно-значущих якостей, які забезпечують успішне здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.
4. Розвиток дослідницьких умінь, спрямованих на пошук нових підходів у подоланні існуючих соціальних проблем та запобіганню нових під час здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.
5. Включення студентів у різні види діяльності (навчальну, волонтерську, дослідну тощо).
6. Створення спільних дослідницьких проектів з актуальних питань практики патронажної роботи.

Проектуючи експериментальну роботу, ми вважали за доцільне окреслити етапи, цілі і методи професійної підготовки студентів до практичної діяльності у

соціальной сфері з орієнтацією на проведення патронажної роботи з людьми похилого віку. Суть і логіка даного процесу відображено в таблиці 2.1.

Розглянемо структуру готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку в процесі нашого дослідження. Покращення якості підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку потребує вдосконалення навчально-виховного процесу. Одним із дійових засобів в плані навчання майбутніх соціальних працівників, підготовки до життя є міжпредметні зв'язки як обов'язковий елемент учбового процесу.

Таблиця 2.1

Етапи експериментальної роботи

Етапи	Цілі	Методи дослідження
--------------	-------------	---------------------------

<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">I етап – констатувальний (2010-2011 рр.)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Визначення комплексу показників готовності студентів напряму підготовки «Соціальна робота» до патронажної роботи з людьми похилого віку. 2. Діагностування визначених показників. 3. Виявлення комплексу ефективних умов підготовки студентів до патронажної роботи з людьми похилого віку. 4. Розробка змісту курсів «Соціальна політика в Україні», «Соціальне партнерство», модулю «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку» навчальної дисципліни «Технології соціальної роботи», «Соціально-медичний патронаж», організація експериментальної студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку» та методичних посібників, рекомендацій. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Анкетування студентів. 2. Спостереження за організацією навчального процесу в ході вивчення студентами напряму підготовки «Соціальна робота» загальних та спеціальних дисциплін. 3. Аналіз програм з соціальної роботи, педагогіки й психології, соціології, правознавства, змісту навчальних курсів. 4. Тестування (О.Карпенко, Н.Крилов, М.Рокич). 5. Проектування моделі патронажної роботи з людьми похилого віку.
---	--	---

Продовж. табл. 2.1

II – етап (навчальний) (2011-2013 рр.)	Експериментальна перевірка впливу соціально-педагогічних умов на рівень формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку	1.Формувальний експеримент. 2. Тестування. 3.Отримання результату. 4. Самооцінка.
III етап – контрольний (2013-2014 рр.)	1.Теоретичне осмислення дослідно-експериментальних даних, їх аналіз та інтерпретація. 2.Оформлення результатів, формулювання висновків. 3. Розробка навчальних посібників, методичних рекомендацій щодо організації ефективного формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.	1.Експеримент. 2. Метод спостереження. 3. Оцінка результату. 4. Метод математичної обробки результатів.

Одним із дієвих засобів у плані навчання майбутніх соціальних працівників, підготовки її до професійної життєдіяльності є *міжпредметні зв'язки* як обов'язковий елемент навчального процесу. Вони сприяють формуванню цілісного розуміння студентами ролі і місця наук у загальному освітньому процесі, їх взаємовідносин і меж їх застосування.

Проблема встановлення міжпредметних зв'язків є однією із важливих проблем в організації навчально-виховного процесу. Мету впровадження міжпредметних зв'язків при підготовці майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку ми визначили як:

Забезпечення логічного зв'язку при вивченні всіх предметів за навчальним планом, оволодіння формами і змістом навчання відповідно до вимог кваліфікаційної характеристики.

Встановлення зв'язків між предметами загальнонаукового і професійно-практичного циклу.

Виявлення ефективних шляхів, форм і засобів встановлення зв'язків у процесі вивчення кожного навчального предмету та зв'язків між теоретичним і практичним навчанням, що дозволяє майбутнім соціальним працівникам вміло, творчо вирішувати проблеми людей похилого віку відповідно до сучасних вимог соціальної роботи.

Здійснення міжпредметних зв'язків реалізується за такими основними напрямками: а) необхідність використання знань, умінь та навичок студентів із загальноосвітніх предметів при вивченні професійно орієнтованих предметів; б) використання знань, умінь і навичок студентів із спеціальних предметів при вивченні загальноосвітніх дисциплін; в) розробка карток – завдань професійного спрямування напрямку із загальнонаукових циклів; г) виготовлення комплексних посібників з використанням міжпредметних зв'язків; д) розробка і впровадження комплексних завдань на період проходження практики студентами.

Зв'язок загальнонаукових і професійно-орієнтованих предметів – дуже важлива проблема, використання якої допоможе всебічному вивченню патронажної роботи з людьми похилого віку. Цим в основному і викликана необхідність виявлення і використання більш глибоких і обґрунтованих зв'язків як між окремими темами, так і між різними предметами.

Міжпредметні зв'язки конкретизують знання, необхідні у патронажній роботі з людьми похилого віку, пронизують усі види і форми навчально-виховного процесу, що підтверджується положенням С. Гончаренка: міжпредметні зв'язки відображають комплексний підхід до виховання й навчання, що дозволяє виділити як головні елементи змісту освіти, так і взаємозв'язки між навчальними предметами. На будь-якому етапі навчання міжпредметні зв'язки виконують виховну,

розвиваючу й детермінуючу функцію, оскільки підвищують продуктивність перебігу психічних процесів [63, с. 210].

У свою чергу, Ю. Бабанський із числа факторів оптимізації навчально-виховного процесу, називає реалізацію міжпредметних зв'язків. Автор підкреслює, що в процесі «формування загальнонаукових умінь і навичок, а також розвитку волі, емоцій і здібностей ... важливо передбачити формування системо-утворюючих понять, законів і теорій, а також засвоєння фундаментальних наукових фактів. Вичленувати їх можливо, лише спираючись на методологію виокремлення головних, істотних елементів змісту, генералізацію загальноосвітніх завдань» [18, с. 43].

Слід зауважити, що міжпредметні зв'язки стимулюють студентів до кращого засвоєння матеріалу, сприяють розвитку мислення, підвищують інтерес до навчального предмета, впливають на підвищення якості знань, формують уміння використовувати науково-методичну літературу, аналізувати, зіставляти факти з різних галузей знань. Все це в сукупності сприяє ефективності навчально-виховного процесу, єдності різних систем знань і умінь.

На нашу думку, якщо процес навчання побудований правильно, то здійснюється цілеспрямована робота студентів, що дає прогнозований результат, а засвоєні знання перетворюються студентом в значущу для нього систему і у нього з'являється стійкий інтерес до того, що він робить, а також є стимулом до самостійної навчальної діяльності [217].

Що стосується посилення ефективності навчально-виховного процесу формування готовності соціального працівника до патронажної роботи з людьми похилого віку, то ми визначили взаємозв'язок між такими навчальними дисциплінами, як: «Вступ до спеціальності» (I курс), «Історія соціальної роботи» (I курс), «Теорія соціальної роботи» (II курс), «Соціальна політика в Україні» (II курс), «Спеціалізовані соціальні служби» (II курс), «Соціальне страхування» (II курс), Технології соціальної роботи (III курс), «Прикладні методики в соціальній роботі» (II-III курси), «Соціально-правовий захист населення» (I-IV курси),

«Соціальне забезпечення населення» (IV курс), «Інноваційні методи в соціальній роботі» (IV курс), «Соціальна робота у сфері зайнятості населення» (IV курс) тощо.

Вітчизняні науковці І. Зверєва [94], М. Лукашевич [137], В. Поліщук [175] розглядають міжпредметні зв'язки та пропонують класифікацію за об'єктом, на основі якого встановлюються зв'язки між навчальними дисциплінами, виходячи зі спільності структури навчальних предметів і структури навчального виховного процесу. Це дозволило нам розрізнити такі типи взаємозв'язків:

1) за змістом навчального матеріалу (змістовно-інформаційні). Так, навчальна дисципліна «Філософія» – I курс, розкриває філософську сутність людини та оточуючого соціального середовища; «Психологія» – I-III курси, дає змогу пізнати соціально-психологічний портрет людини похилого віку; *2) за уміннями, що формуються у студентів (операційно-діяльнісні)* міжпредметні зв'язки сприяють формуванню у майбутніх соціальних працівників системи загальнонаукових умінь, необхідних у патронажній роботі з людьми похилого віку. Наприклад, під час вивчення курсу «Технології соціальної роботи» (III курс) у студента формуються навички та уміння щодо організації патронажної роботи з людьми похилого віку, застосовуючи накопичені теоретичні знання з таких дисциплін, як «Вступ до спеціальності» (I курс), «Історія соціальної роботи» (I курс), «Теорія соціальної роботи» (II курс), «Соціальна політика в Україні» (II курс). Використання між зазначеними навчальними дисциплінами взаємозв'язків є важливо при формуванні інтегрованої системи умінь до патронажної роботи з людьми похилого віку на основі вивчених навчальних дисциплін; *3) за методами і засобами навчання (організаційно-методичні),* коли відбувається організаційно-методичному плані використання міжпредметних зв'язків, цілеспрямована орієнтація мислення студентів на використання таких методів, як аналіз, моделювання, аналогія, ідеалізація, уявний експеримент. Зокрема моделювання комунікативної ситуації (проведення тематичних бесід зі студентами); участь у роботі студії, зокрема створеної нами експериментальної студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку», у тренінгових програмах (проведений спільно зі студентами-

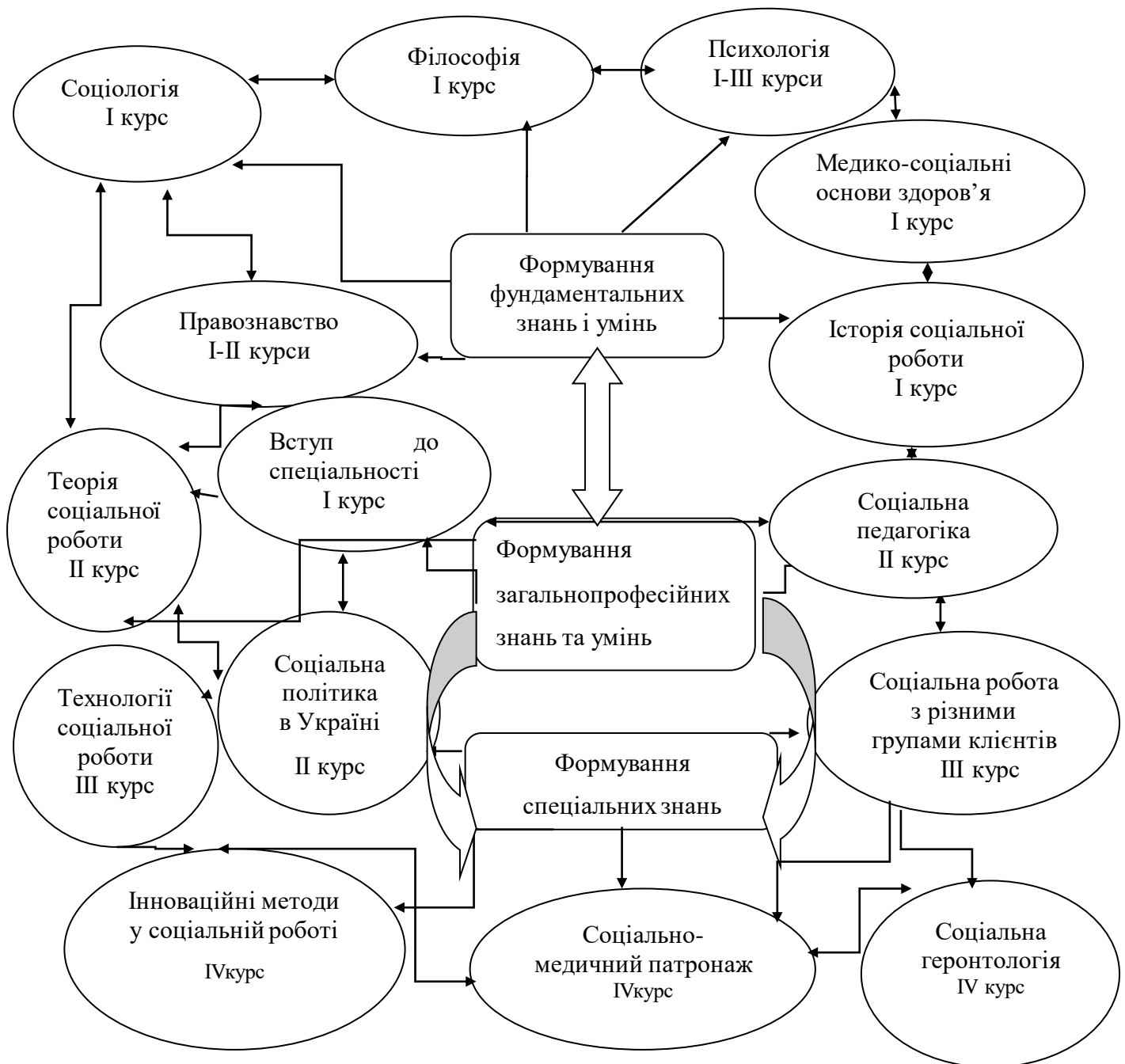
волонтерами групи «Назустріч людям» тренінг у територіальному центрі соціального обслуговування на тему «Захист прав людей похилого віку») може задовольнити різні потреби міжособистісного та ділового спілкування, а також надасть можливість студенту відчувати себе у ролі соціального працівника [54; 55; 56; 57]. Студенти оволодівають уміннями на основі зразка чи шаблону оформлення ділових документів (лист-договір, програма патронажної роботи з людьми похилого віку, ділове листування тощо) [55]. Так, студенти-учасники експериментальної студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку» набули практичного досвіду при заповненні ділових документів після звернення у територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) за місцем проживання щодо оформлення людини похилого віку для організації патронажної роботи.

Аналіз наукових педагогічних джерел [93; 259] засвідчив, що міжпредметні зв'язки сприяють: активізації пізнавальної діяльності студентів, кращому засвоєнню навчального матеріалу, оскільки розкривають його зв'язок із практичною діяльністю; формуванню інтегрованих знань, умінь і навичок; підвищенню рівня доступності і науковості навчання. Таким чином, міжпредметні зв'язки є соціально-педагогічною умовою удосконалення усіх ланок процесу навчання. Вони здійснюють багатосторонній виховний вплив на особистість студента [254].

Відповідно до вищезазначеного, нами було з'ясовано взаємозв'язок професійно-орієнтованих знань і умінь, які передбачають поступове оволодіння майбутніми спеціалістами дисциплінами, які впливають на формування готовності майбутніх соціальних працівників до ефективного здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку (рис. 2.2).

При визначеному взаємозв'язку професійно-орієнтованих знань і умінь процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників прогнозується, що студенти отримують необхідні знання з різних дисциплін про один конкретний об'єкт, а саме людей похилого віку та здійснення патронажної роботи, що забезпечуватиме повноцінну підготовку студента до майбутньої професійної діяльності.

Рис. 2.2. Взаємозв'язок професійно-орієнтованих знань і умінь.

Отже, визначаючи структуру міжпредметних зв'язків, ми можемо простежити взаємопроникнення змісту різних навчальних дисциплін та створення професійного потенціалу за рахунок використання педагогічних методів, засобів і організаційних форм навчання.

Останній рівень міжпредметних зв'язків – рівень формування спеціальних знань, який передбачає поглиблений підхід до формування готовності майбутніх

соціальних працівників щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.

Для досягнення поставленої мети ми використовували як традиційні форми роботи (лекції, семінарські заняття, тематика яких спрямована на отримання знань, умінь і навичок до майбутньої професійної діяльності, зокрема, патронажної роботи з людьми похилого віку), так і інтерактивні методики, в процесі застосування яких активізується діяльність студента.

Це сприяло розвитку умінь та навичок для ефективного управління патронажною роботою, а саме: вміння організовувати, планувати, контролювати процес здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку для соціальної реабілітації зазначеної категорії населення та повернення їх у соціальне середовище, контролювати результати патронажної роботи з людьми похилого віку, якості та ефективності здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.

Також у процесі роботи експериментальної студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку» були проведені ділові та навчально-рольові ігри з метою розвитку у студентів умінь щодо особливостей спілкування з людьми похилого віку (ділова гра «Уміння поставити себе на місце іншої людини»), здійснення самоконтролю над собою (ділова гра «Що таке самоконтроль»), виділення позитивних якостей у людини похилого віку (навчально-рольова гра «Які якості треба цінити») та розроблено методичний посібник «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку» [56], методичні рекомендації «Метод практичних ситуацій у процесі роботи експериментальної студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку» для вирішення запропонованих соціальних ситуацій [54].

У процесі дослідження нами був впроваджений авторський навчальний курс «Соціально-медичний патронаж» (п.2.1) з метою отримання студентами ґрунтовних знань щодо організації патронажної роботи у міждисциплінарній команді. Відповідно до визначеної мети було розроблено адекватні завдання: сформулювати мотивацію у студентів до оволодіння знаннями, вміннями та навичками здійснювати патронажну роботу з людьми похилого віку; сприяти засвоєнню студентами обсягу

теоретичних знань щодо змісту патронажної роботи з людьми похилого віку; формувати готовність у майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Зміст навчальної дисципліни «Соціально-медичний патронаж» [228, с. 184-191] охоплює 90 годин (2,5 кредити ECTS) і містить три змістові модулі: Перший модуль – «Сучасне уявлення про соціально-медичний патронаж». Другий модуль – «Основи організації соціально-медичного патронажу сім'ям соціального ризику, жінкам та дітям, які потребують соціальної допомоги та реабілітаційній підтримки». Третій модуль – «Технології соціально-медичного патронажу певних категорій дорослого населення».

Завдання курсу: сформувати уявлення про чинники, які зумовлюють появу та специфічні проблеми різних категорій населення, зокрема у людей похилого віку, які потребують допомоги вдома; ознайомити з методами виявлення факторів ризику та принципами оцінювання ефективності їх застосування в патронажній роботі з населенням; сформувати уявлення про патронаж, об'єкт, форми та методи патронажної роботи; ознайомити студентів із вітчизняним та зарубіжним досвідом організації патронажної роботи й етапами становлення і розвитку.

Після вивчення курсу студенти повинні знати: причини, які призводять до труднощів, з якими стикаються певні групи людей (зокрема люди похилого віку), що потребують соціального обслуговування вдома; історичні аспекти розвитку соціально-медичного патронажу в Україні; вітчизняний досвід і форми організації патронажної служби; досвід роботи соціально-медичного патронажу в країнах Європи та Америки; поняття і категорії патронажної роботи; методи і форми профілактично-корекційної, лікувально-оздоровчої, санітарно-просвітницької та реабілітаційної роботи із різними категоріями населення (зокрема, люди похилого віку), що потребують сторонньої допомоги вдома.

Ці знання є основою формування у студентів уміння: виявляти сім'ї, дітей, людей похилого віку, які потребують певного виду патронажу; виявляти причини виникнення у них труднощів та сприяти їх розв'язанню; вибирати ефективні методи

соціально-медичного патронажу; пропонувати різні форми індивідуального обслуговування в домашніх умовах; визначати способи міжсекторальної співпраці при проведенні патронажної роботи та оцінювати їх ефективність.

Фундаментальною основою для отримання спеціальних знань щодо технологічного аспекту патронажної роботи з людьми похилого віку, нами був розроблений навчальний посібник «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку» та впроваджений авторський модуль «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку» в структурі навчальної дисципліни «Технології соціальної роботи» [57].

Метою модуля «Технологія соціальної роботи з людьми похилого віку» є ознайомлення студентів з основними видами, формами і методами технології соціальної роботи зазначеної категорії населення. Зокрема показати роль соціально-правового забезпечення людей похилого віку, розглянути форми і методи, сформулювати знання щодо організації патронажної роботи, визначаючи етапи даної технології соціальної роботи як однієї із пріоритетних форм соціальної роботи. Оволодіння технологією патронажної роботи з людьми похилого віку дозволить майбутнім фахівцям з соціальної роботи організовувати і здійснювати професійну діяльність.

Для активізації розумової діяльності нами застосовувалася така інноваційна технологія, як соціальне проектування. На думку практиків соціальної сфери створення соціальних проектів використовується як доповнення до інших методів навчання. Проект може носити міждисциплінарний характер й інтегрувати інформацію з різних галузей знань.

Підкреслимо, що розробка структури професійно-орієнтованого проектного навчання сприяє його ефективному використанню у процесі формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Шляхи розв'язання цієї проблеми було започатковано ще на початку ХХ століття, коли розглядалася структура професійно-орієнтованого проектування як алгоритм конструювання основних етапів проекту. Першу спробу теоретичного

обґрунтування основних етапів проекту було зроблено у свою чергу У. Кіпатриком [281]. Виділивши у проекті цілі, план, його виконання та оцінку, автор дав поштовх багатьом вітчизняним дослідникам того часу висловити свою думку щодо зазначеної проблеми, серед яких був П. Архангельський [15], Г. Ващенко [38], Б. Ігнат'єв [96] та ін..

Зокрема Г. Ващенко, визнаючи проект як активний метод навчання, виокремлює три його основні етапи: складання плану роботи над проектом, виконання цього плану, підготовку звітів [38, с. 215]. Автор зазначав, що у процесі виконання проектів «слід звертати увагу на органічне поєднання теорії і практики, оскільки завдання проекту не тільки в тому, щоб виконати якусь корисну роботу, а й у тім, щоб завдяки цій роботі розширити свій світогляд, оволодіти теоретичними знаннями, що дають змогу краще розуміти життя та краще і по-науковому творити його» [38, с. 221].

Поряд з тим, П. Архангельський визначає такі етапи роботи у проекті: 1) постановка завдання і вибір проекту; 2) підготовка до проведення проекту (врахування можливостей, сил і засобів, планування, розподіл роботи); 3) виконання проекту; 4) облік роботи і звітність [15, с. 54].

Б.Ігнат'єв розглядає проект, як абсолютно своєрідну, пластичну внутрішню структуру, яка може змінюватися залежно від типу проекту. Він виділив чотири стадії роботи над проектом: 1) планування (постановка завдання, складання плану роботи); 2) накопичення необхідних із теми знань і навичок (орієнтація на місцеві умови, визначення оптимальної форми самоорганізації; вивчення проблеми в науковій літературі тощо); 3) перевірка теорії практикою (складання плану задуманих практичних заходів з урахуванням реальних можливостей, виконання цих заходів); 4) облік (підведення підсумків) [96, с.49]. Він підкреслює, що характерною ознакою структури проекту є те, що всі зазначені елементи не завжди реалізуються відповідно до вказаної послідовності, а переплітаються, перехрещуються. У цьому і полягає, на думку автора, позиція щодо структури проекту.

Певною мірою структуру проектного навчання відображена О. Пехотою щодо визначення складових проектування і змісту цих складових: 1) підготовка (визначення теми і мети проекту); 2) планування (визначення джерел, засобів збору та методів аналізу інформації, засобів представлення результатів, визначення критеріїв оцінки результату і процесу); 3) збір інформації (спостереження, робота з літературою, анкетування, експеримент); 4) аналіз інформації, формулювання висновків; 5) подання результатів та їх оцінка [162, с. 154-155].

Можна погодитись із виділеними етапами технології проектного навчання, які чітко і послідовно визначають його структурованість, дотримання оптимальних умов здійснення взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу.

Таким чином, формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку буде ефективним при включенні студентів в активну діяльність за допомогою науково-методичного забезпечення, що дозволяє студентам усвідомлювати цілі діяльності, навчитися планувати, організовувати, контролювати діяльність, яка пов'язана з організацією патронажної роботи з людьми похилого віку та впроваджувати соціальні проекти стосовно даної категорії населення.

Основна мета соціального проектування як специфічної соціальної діяльності – це створення за допомогою інформаційного масиву соціальних проектів. Соціальний проект як джерело інформації являє собою пов'язані певною залежністю свідомо розроблені науково обґрунтовані характеристики, що дають конкретні знання про майбутній бажаний стан соціальної системи або процесу, зокрема патронажної роботи з людьми похилого віку. Соціальний проект повинен містити систему загальних параметрів проектованого об'єкта, що характеризують його цілісність, а також систему параметрів складових його підсистем, блоків, елементів, їх зв'язків.

Тому створеною нами волонтерської групи «Назустріч людям», був впроваджений соціальний проект «Золота осінь» спільно з недержавною громадською організацією «Спорт. Єдність. Дружба» м. Києва з метою соціальної

адаптації людей похилого віку до нових умов середовища, які залишилися вдома та потребують сторонньої допомоги.

Таким чином, соціальний працівник за допомогою соціального проектування є необхідним елементом системи професійної підготовки студентів повинен володіти необхідним обсягом знань, умінь та навичок для здійснення ефективної патронажної роботи з людьми похилого віку. Тому в процесі фахової підготовки доцільно організовувати індивідуальну, парну та групову роботу, застосовувати дослідні проекти, ділові ігри, роботу з документами та різними джерелами інформації, максимально використовувати творчі види робіт.

Отже, залежно від педагогічних орієнтирів і ціннісних підстав, формування готовності майбутнього соціального працівника до патронажної роботи з людьми похилого віку відбувається в освітньому середовищі на основі засвоєння поступово теоретичних знань у поєднанні з практичними знаннями в процесі виконання своїх професійних функцій. Під час використання теоретичних знань у виробничій діяльності соціальними працівниками після закінчення ВНЗ складається не тільки теоретична, а й практична готовність до патронажної роботи з людьми похилого віку, що реалізується у більш якісному її здійсненні [54; 55; 56; 57].

Тому з методологічної точки зору практику слід розглядати як базовий компонент особистісно-професійного становлення майбутнього фахівця до професійної діяльності, виступаючи зв'язком між теоретичним навчанням та самостійною роботою студентів. Метою практичної підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку є формування у них професійних умінь, навичок і особистісних якостей фахівця, необхідних для здійснення даного виду професійної діяльності.

Так О. Карпенко на основі особистісно-діяльнісного підходу загострює увагу студентів на чотирьох важливих аспектах:

- виокремлення найбільш важливих теоретичних питань, необхідних студентам у практичній діяльності;
- розкриття оптимальних шляхів, способів, форм практичної діяльності, що сприятимуть підвищенню рівня професіоналізму студентів;
- визначення умов, які можуть сприяти поглибленню і розширенню у студентів професійних знань з того чи іншого напрямку соціальної роботи;

- проектування різних форм діяльності студентів, в яких професійно-практичні технології використовуються як спосіб активізації соціальної допомоги і підтримки різних категорій клієнтів [107, с. 241].

Як ми зазначали вище (п.2.1), що для отримання практичного досвіду студентами нами були розроблені методичні рекомендації «Організація патронажної роботи з людьми похилого віку як складова практики студентів спеціальності «Соціальна робота» (освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» для студентів I-IVкурсів) [55] для поступового накопичення практичного досвіду.

Практична підготовка майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку включає наступні види практики: навчальна ознайомча (безвідривна) перший курс (2 семестр); навчально-орієнтовна (безвідривна) другий, третій курси (3-5 семестри); організаційно-виховна (технологічна) третій курс (6 семестр); виробнича (з відривом) четвертий курс (8 семестр).

Кожний вид практики окреслює і вирішує конкретні цілі і завдання. Передбачено раціональне поєднання аудиторного і практичного навчання, що дозволяє зробити цілісний інтегративний навчальний план. Конкретні види практики йдуть в руслі тих знань, які студент отримує під час аудиторних занять. Ступінь включення студентів у «виробничий» процес диференціюється навчальним планом і має свої особливості за формою і змістом залежно від проблематики теоретичних курсів, часу навчання студентів в університеті. Вибір бази передбачає проходження практики у державних, громадських і релігійних організаціях, що відображено у змісті програми практики.

На початку *першого етапу* організації патронажної роботи з людьми похилого віку як складової практики студенти спеціальності «Соціальна робота» проходять навчальну ознайомчу практику на першому курсі. Вона передбачає відвідування ними різноманітних соціальних служб, які здійснюють патронажну роботу з людьми похилого віку, з метою ознайомлення з одним із напрямів майбутньої професійної діяльності.

Саме перша безвідривна практика дозволяє студентам отримати поглиблене уявлення про: коло соціальних проблем людей похилого віку; віковий контингент

клієнтів; державні та регіональні ресурси допомоги людям похилого віку; структуру, організаційно-адміністративні принципи діяльності соціальних закладів, які обслуговують людей похилого віку; різних видів соціальної роботи.

Другий етап організації патронажної роботи з людьми похилого віку як складової практики студентів спеціальності «Соціальна робота» – навчальна професійно-орієнтована практика студентів проводиться на другому та третьому курсах і забезпечує наступність процесу ознайомлення з діяльністю соціальних закладів щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку та передбачає участь студентів у набутті первинних навичок і умінь будувати відносини з людьми похилого віку та майбутніми колегами шляхом спостереження, слухання, аналізу, спілкування. В даному разі студенти спираються на теоретичні знання, набуті студентами під час вивчення дисциплін «Вікова фізіологія та валеологія», «Вікова і педагогічна психологія», «Правові засади соціальної роботи», «Документознавство», «Соціальна психологія», «Теорія соціальної роботи», «Технології соціальної роботи».

Третій етап організації патронажної роботи з людьми похилого віку — організаційно-виховна практика, яка становить невід’ємну і логічну складову частину чотирирічної практичної підготовки і поглиблює вимоги до студентів щодо уміння поєднувати набуті теоретичні знання із соціальною реальністю, розвивати практичні навички і уміння для здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку в командах різних спеціалістів.

Організаційно-виховна практика присвячена відпрацюванню технологій роботи з людьми похилого віку з врахуванням специфіки конкретного соціального закладу чи умов проживання клієнта.

Практика студентів передбачає безперервність та послідовність при оволодінні потрібним обсягом практичних умінь і навичок. Вона проводиться на тих базах практики, які максимально наближені до майбутньої професійної діяльності: управління соціального захисту населення, територіальних центрах

обслуговування (надання соціальних послуг), недержавних організаціях та благодійних фондах), які здійснюють патронажну роботу з людьми похилого віку.

Особливістю організаційно-виховної практики є те, що вона здійснюється поетапно. Перший етап організаційно-виховної практики – практикант складає індивідуальний план, в якому визначаються основні завдання і зміст конкретних видів діяльності. Студент-практикант разом із керівником формують коло питань, які необхідно глибоко вивчити під час проходження практики, визначають необхідну інформацію і порядок її збору та обробки.

Другий етап організаційно-виховної практики – ознайомлення студентів з організаційною структурою бази практики (установи, організації, закладу), яке здійснює керівник від бази практики. У межах конкретної організаційної структури важливо правильно визначити певне місце діяльності студента (службу, відділ) і основні його обов'язки з урахуванням ролі відповідної служби (відділу) в системі поділу праці та управління.

Третій етап організаційно-виховної практики (основний) передбачає, що з метою закріплення знань, умінь та досвіду студенти мають провести соціологічне дослідження з метою отримання достовірних даних про явище або процес, які вивчаються базою практики. Отримані дані будуть використані замовниками для розміщення наукової інформації або для управління соціальним закладом.

Четвертий етап організаційно-виховної практики пов'язаний з попереднім узагальненням зібраного матеріалу, стислим його аналізом і розробкою пропозицій щодо змін, які можуть покращити життя та діяльність організації, установи, міста, регіону тощо. Підбір та обробка інформації, розвиток навичок і поглиблення знань повинні нести творчий характер і мати елементи наукового дослідження.

П'ятий етап організаційно-виховної практики потребує складання звіту за результатами виконання індивідуального плану. Звіт є документом підсумкового контролю якості роботи студента протягом практики і підготовки до виконання випускної роботи. У процесі оформлення звіту звертається увага на те, що обов'язковою частиною роботи студента – демонстраційні листи, на яких за

допомогою діаграм, схем, таблиць, графіків відображаються результати аналізу дослідницької проблеми. Тому, виходячи із зібраних та узагальнених протягом практики даних, необхідно представити достатню кількість графічного матеріалу.

Шостий етап організаційно-виховної практики (заключний) передбачає підведення підсумків практики і захист студентами звітів.

Виробнича практикає *четвертим етапом* організації патронажної роботи з людьми похилого віку як складової практики студентів спеціальності «Соціальна робота». Виробнича практика студентів передбачає безперервність та послідовність при одержанні бажаного обсягу практичних знань, умінь та навичок. Вона здійснюється на базах практики, максимально наближених до майбутньої професійної діяльності: органах державного управління, управліннях соціального захисту населення, територіальних центрах обслуговування людей похилого віку та непрацездатних громадян, недержавних установах, які здійснюють патронажну роботу з людьми похилого віку.

До виробничої практики на четвертому курсі студенти приступають уже після вивчення таких спеціальних дисциплін, як: «Соціально-медичний патронаж», «Менеджмент соціальної сфери», «Соціальне забезпечення», «Соціальна геронтологія» та ін., які в сукупності поглиблюють знання студентів у галузі технологій соціальної роботи з користувачами соціальних послуг, соціального законодавства, організаційних структур соціальної сфери, соціального управління і дають можливість студентам випробувати себе у створенні соціальних проєктів.

Базуючись на досвіді попередніх практик, виробнича практика зі спеціальності на четвертому курсі є кінцевим етапом у плані наближення до майбутньої самостійної професійної діяльності студентів.

Під час виробничої практики на базі закладів соціальної сфери різних напрямків і відомчої належності, студенти виступають у ролі асистентів або стажерів у спеціалістів відповідних закладів. Вони використовують знання і навички, набуті під час аудиторних занять з різних дисциплін та досвід попередніх практик. Їм надається можливість проявити ініціативу, здібності як майбутніх

спеціалістів, спробувати самостійно вести роботу у певному виді діяльності. Це, безперечно, сприяє поглибленню і закріпленню професійних знань, умінь організаційно-управлінської діяльності, а також усвідомлення і прийняття цінностей патронажної роботи як одного із важливих напрямків соціального обслуговування людей похилого віку.

У процесі проходження практики, використовуються методи спостереження, анкетування, метою яких було виявлення професійних умінь та навичок студентів, водночас здійснюється корекція знань і умінь студентів на всіх етапах навчання. Із завершенням кожного етапу практики, який відображає складову у формуванні студентів знань та умінь щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку, нами були окреслені основні параметри, рівні, критерії та показники сформованості практичного мислення у майбутніх соціальних працівників.

Зазначимо, що на кожному етапі було визначено конкретні цілі та окреслено завдання на всіх етапах проходження практики, які поступово ускладнювались. Зокрема, студенти зобов'язані виконувати професійні завдання, які стоять перед кожним видом практик та потребують знань різних форм роботи. У процесі проходження практики, використовувались методи спостереження, анкетування, метою яких є виявлення знань, умінь та навичок студентів, за допомогою яких здійснюється корекція знань і умінь студентів на всіх етапах навчання. Із завершенням кожного етапу практики, який має складову у формуванні студентів знань та умінь щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку, нами були окреслені основні параметри рівні, критерії та показники сформованості практичного мислення у майбутніх соціальних працівників. Залежно від міри оволодіння визначених етапів ми виявили три рівні практичного мислення майбутніх соціальних працівників: перший рівень – низький. Студенти на даному рівні характеризуються поверховими знаннями та уміннями; другий рівень – середній, на даному рівні відчувається упевненість у своїх знаннях, але відчувається не переконаність; третій рівень – високий.

За допомогою розробленого комплексу відкритих анкет перевірки знань у методичних рекомендаціях «Організація патронажної роботи з людьми похилого віку як складова практики студентів спеціальності «Соціальна робота» (освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» для студентів I-IV курсів) [55], було визначено практичну готовність студентів. Отримані результати свідчать про ефективність впровадженої соціально-педагогічної умови щодо формування практичної готовності у майбутніх соціальних працівників з метою ефективного здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.

На завершальному етапі експериментально-дослідницької роботи, який ми назвали контрольним етапом, за допомогою діагностичних методик, анкетування, тестування, опитування, інтерв'ю, контрольних робіт, вирішення ситуаційних завдань та захисту всіх видів практик, ми узагальнили результати експерименту і здійснили оцінку ефективності експериментально-дослідницької роботи з метою виявлення рівня готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Отже, реалізація соціально-педагогічних умов ефективного формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку та впровадження низки діагностичних методик дозволяє говорити про доцільність упровадження у навчально-виховний процес визначених нами соціально-педагогічних умов, які впливають на якість підготовки студентів до патронажної роботи у соціальній сфері.

2.3. Аналіз ефективності реалізації соціально-педагогічних умов професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку

З метою впровадження означених нами соціально-педагогічних умов, які дозволяють проектувати процес професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку, постала потреба

здійснити діагностику готовності студентів до патронажної роботи з людьми похилого віку за визначеними критеріями і їх показниками.

Діагностику готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку нами здійснено, спираючись на зміст структурних компонентів (*мотиваційно-ціннісного*, який представлений світоглядом і спрямованістю особистості, що є необхідними для здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку; *когнітивно-орієнтаційного*, який передбачає отримання загальних знань й уявлень студентів про особливості й умови майбутньої професійної діяльності, її вимогам до особистості; *змістово-професійного*, що відображає певний рівень професійних знань, умінь та навичок, наявність когнітивних, комунікативних, конструктивних та організаційних умінь; *практично-діяльнісного*, який представлений етапами практичної діяльності по формуванню у студентів готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку) та критеріїв (ціннісного, інформаційного, компетентнісного, діяльнісного).

Як зазначалося вище, готовність майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку включає вісімнадцять показників, які впливають на формування рівня її сформованості.

На формувальному етапі педагогічного експерименту вирішувалися наступні завдання:

- 1) встановлення факту, що виділені у констатувальному експерименті недоліки в процесі формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку можуть бути частково чи повністю усунені;
- 2) проведення оцінювання знань, умінь та навичок набутих у процесі вивчення впровадженого нами навчального курсу «Соціально-медичний патронаж», авторського модулю «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку», створення волонтерської групи «Назустріч людям», організованої експериментальної студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку» та розробки методичних рекомендацій при проходженні практики студентами під дією активного педагогічного фактору;
- 3) дослідження динаміки формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку;
- 4) визначення статистичної значущості отриманих результатів.

В експерименті взяли участь 410 студентів (ЕГ – 200, КГ – 210) та 90 експертів (60 спеціалістів соціальних закладів, 30 викладачів). Сукупна вибірка представлена такою кількістю респондентів. На формувальному етапі педагогічного експерименту

було задіяно: на базі Академії праці, соціальних відносин і туризму, Університетського коледжу соціальних наук м. Ченстохова, Польща, Білоцерківського інституту економіки та управління ВМУРЛ «Україна», Запорізького національного університету, Національного університету «Львівська політехніка», Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Для перевірки ефективності даного дослідження учасників сукупної вибірки було розділено на дві групи: експериментальну (основна вибірка) та контрольну (контрольна вибірка). В основу формування контрольних та експериментальних груп у перебігу експерименту були покладені визначені на констатувальному етапі показники 4-х критеріїв – ціннісного, інформаційного, компетентнісного, діяльнісного.

Перед розподілом досліджування на експериментальні та контрольні групи ми проаналізували статистичну рівність контрольної та експериментальної груп. Для того, щоб визначитись із вибором статистичних процедур аналізу даних, ми перевірили відповідність нормальному розподілу за статистичним критерієм Колмогорова-Смірнова [159, с. 59].

З метою перевірки гіпотези H_0 щодо однорідності на початку експерименту контрольних і експериментальних груп було перевірено статистичну схожість цих груп у програмі SPSS за допомогою t-критерію Стьюдента [158, с. 154]. Він дозволяє перевірити гіпотези про різницю двох і більше вибірок за рівнем вираженості ознаки, яка досліджується.

Аналіз отриманих результатів дає підстави стверджувати, що рівень контрольної групи на початок педагогічного експерименту дещо вищий, ніж рівень експериментальної, проте p -рівень значущості дозволяє нам прийняти статистичну гіпотезу про те, що між двома вибірками не виявлені статистично достовірні розбіжності на рівні вираження досліджуваної ознаки, оскільки середнє значення $p > 0,1$ [159, с. 105].

Педагогічна діяльність в контрольних групах проходила у звичному режимі, а в експериментальних групах – під дією активного педагогічного чинника –

«Технологій соціальної роботи з людьми похилого віку», участь у експериментальній студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку», волонтерській групі «Назустріч людям» та проходження практичного навчання за розробленими нами методичними рекомендаціями.

Програма модуля «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку» охоплює усі необхідні напрями патронажної роботи з людьми похилого віку. Протягом експериментального періоду було проведено заняття (150 годин) в експериментальній студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку» [56], а також практична підготовка [55].

Узгоджено умови роботи експериментальних та контрольних груп і перевірки впливу активного чинника, систематично проводився порівняльний аналіз середніх значень показників експериментальних і контрольних груп. Після завершення формувального етапу було повторно проведено зріз за допомогою діагностичного інструментарію, який ми задіяли на констатувальному етапі педагогічного експерименту. На етапі формувального експерименту застосовувався той самий комплекс діагностичних методик [57; 107, с. 349-351; 130; 182; 272; Додаток Б, Додаток В, Додаток Д], якими вимірювалися показники готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку, що і на констатувальному етапі дослідження.

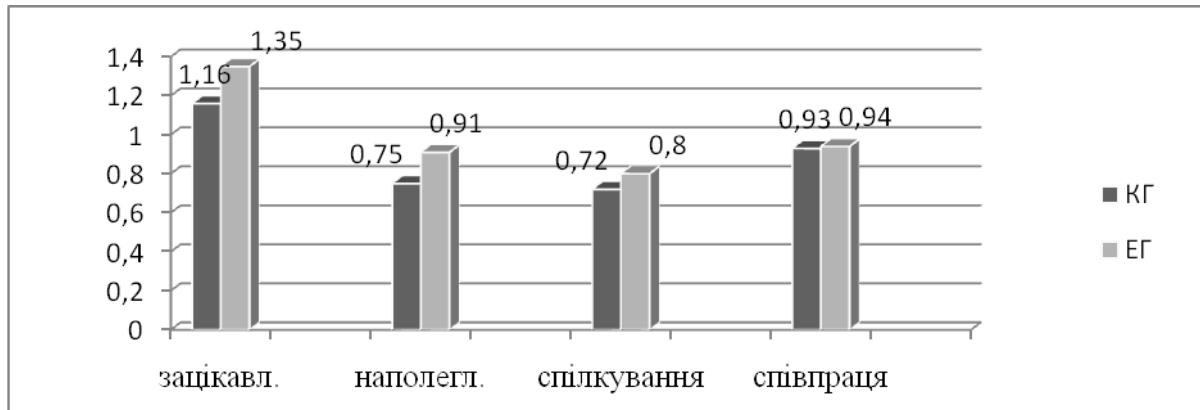
Рівні готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за показниками ціннісного критерію виміряли аналогічно до констатувального етапу. Вручну ми перераховували числові значення, виставлені студентами за кожним твердженням 5-ти аспектів в умовні значення визначених нами рівнів: високий (найбільш вагомий, оцінений студентом у «5» балів) – код 2, середній (оцінений студентом у «4» і «3» бали) – код 1, низький (оцінений студентом у «2» і «1» бали) – код 0.

Усі необхідні статистичні характеристики (середня арифметична величина, стандартне відхилення, мінімум, максимум, розмах, дисперсія, ексцес і його

стандартна похибка, асиметрія і її стандартна похибка) по кожному показнику вираховувалися за допомогою програми SPSS.

Середні значення кожного показника в контрольних і експериментальних групах за ціннісним критерієм подані у Додатку Ж.9 та відображені графічно у рис. 2.3.

Рис. 2.3. Оцінка готовності за середніми значеннями майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за ціннісним критерієм на формувальному етапі

Як засвідчують результати математичної обробки даних анкети, середні значення показників за ціннісним критерієм в експериментальній групі на 0,11 вищі, ніж в контрольній.

Аналіз показників за ціннісним критерієм показав, дещо вищі значення показників ЕГ порівняно з КГ по 2 («наполегливість та ініціативність»), 3 («потреба у налагодженні спілкування з людьми похилого віку»), 4 («прагнення до співпраці та допомоги»), а по 1 («зацікавленість у пошуках інноваційних форм роботи з людьми похилого віку») – значно вище. Загалом – в ЕГ середній показник складає 1,00; в КГ – 0,89.

Для виявлення рівнів готовності студентів експериментальної контрольної та контрольної груп до патронажної роботи з людьми похилого віку за допомогою програми SPSS було обраховано частотність і діапазон відповідей студентів за кожним показником ціннісного критерію.

Розподіл на рівні відбувався відповідно до описаної вище процедури переведення «сирих» балів у тестові норми за допомогою значення Z-шкали нормального розподілу зі стандартним відхиленням.

Отримані в результаті математичного обчислення дані дозволили нам визначити рівні готовності студентів експериментальної та контрольної груп до патронажної роботи з людьми похилого віку за показниками ціннісного критерію на формульовальному етапі (табл. 2.2).

Як свідчать дані таблиці 2.2, домінуючим рівнем готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку за показниками ціннісного критерію виявлено середній – репродуктивний (ЕГ – 70,0% (140 ос.); КГ – 73,2% (153 ос.)), натомість високий – конструктивний складає в ЕГ – 19,0% (38 ос.) і КГ – 10,3% (22 ос.). Найменш чисельний – низький – початковий складає в в ЕГ – 11,0% (22 ос.) і КГ – 16,5% (35 ос.). Досить значною є кількість респондентів з середнім (73,2% (153 ос.) та низьким (16,5% (35 ос.) рівнями готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку – це третина від усієї вибірки.

Таблиця 2.2

Розподіл респондентів за рівнями готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку за ціннісним критерієм (в абсолютному значенні та у %) на формульовальному етапі

Кри-терій	Показни-ки	Контрольна група (210 ос.)						Експериментальна група (200 ос.)					
		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
Цін-ніс-ний	Абсолют-на к-сть і %	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть
		Зацікавле-ність у пошуках інновацій	29,5	62	63,3	33	7,2	15	19,0	38	72,5	45	8,5

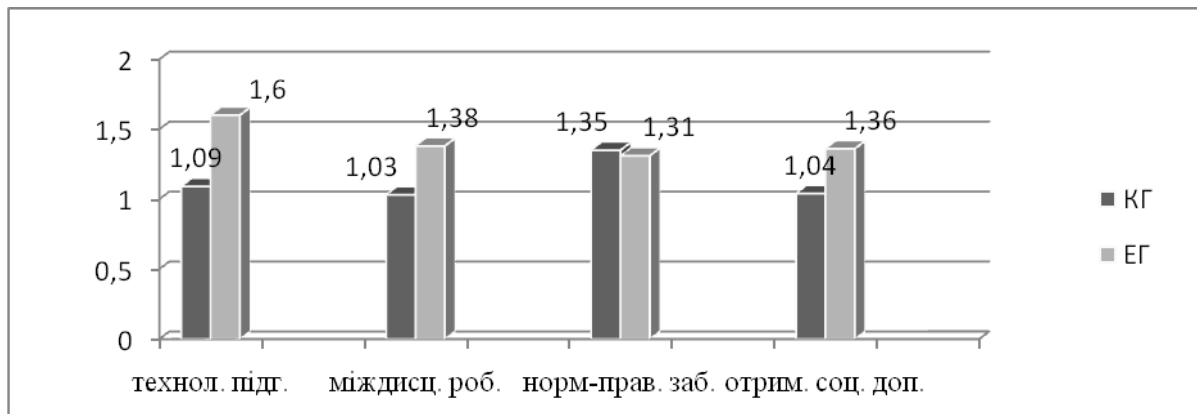
	них форм роботи з людьми похилого віку												
	Наполегливість та ініціативність	6,3	13	67,0	141	26,7	56	-	-	59,5	119	40,5	81
	Потреба у налагодженні спілкування з людьми похилого віку	20,0	42	80,0	168	-	-	18,5	37	73,0	146	8,5	17
	Прагнення до співпраці та допомоги	10,0	21	82,5	173	7,5	16	8,0	16	73,5	147	18,5	37

Продовж. табл. 2.2

	Загальне статистичне значення	16,5	35	73,2	153	10,3	22	11,0	22	70,0	140	19,0	38
--	--------------------------------------	-------------	-----------	-------------	------------	-------------	-----------	-------------	-----------	-------------	------------	-------------	-----------

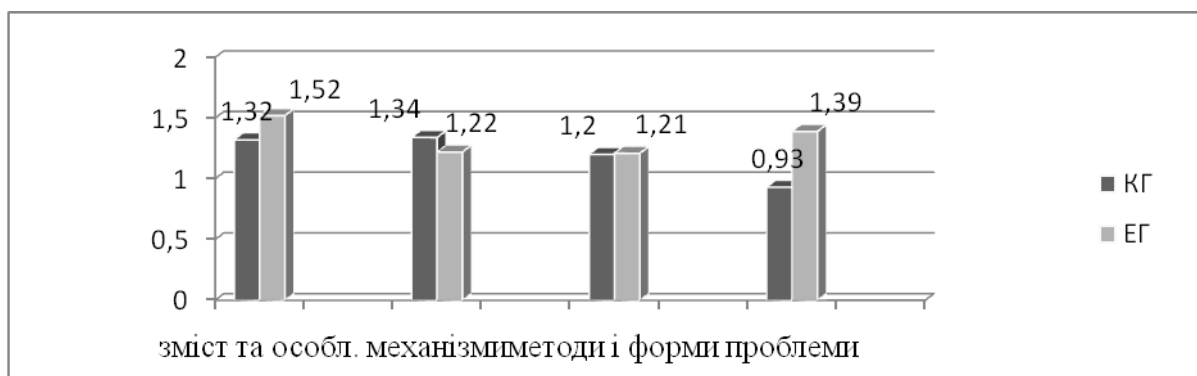
Рівень готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за показниками інформаційного і компетентнісного критеріїв ми виміряли за допомогою опитувальника «Виявлення рівня професійної компетентності» (адаптований автором до нових умов на базі анкети О. Карпенко). Дані опитувальника опрацьовувались нами у такій же послідовності, як і описаної вище анкети. Статистичні характеристики показників опитувальника в експериментальних і контрольних групах на формувальному етапі педагогічного експерименту, отримані за допомогою програми SPSS.

Як засвідчують результати математичної обробки даних анкети, середні значення відповідей на питання опитувальника в експериментальній групі значно вищі, ніж у контрольній – на 0,43. За допомогою цих значень ми можемо обрахувати середнє значення кожного з показників інформаційного і компетентнісного критеріїв та загальне значення самих критеріїв, які представлені у Додатках Ж.10, Ж.11 і графічно відображені на рисунках 2.4, 2.5.

Рис. 2.4. Оцінка готовності за середніми значеннями майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за інформаційним критерієм на формульовальному етапі

Для виявлення рівнів готовності студентів експериментальної та контрольної груп до патронажної роботи з людьми похилого віку за допомогою програми SPSS було обраховано частотність і діапазон відповідей студентів за кожним питанням опитувальника.

Рис. 2.5. Оцінка готовності за середніми значеннями майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за компетентнісним критерієм на формульовальному етапі

Рівні показників інформаційного і компетентнісного критеріїв вираховувалися аналогічно до констатувального етапу. У таблицях 2.3 та 2.4 висвітлено результати розподілу студентів по рівнях за показниками інформаційного і компетентнісного критеріїв на формувальному етапі.

Таблиця 2.3

Розподіл респондентів за рівнями готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку за інформаційним критерієм (в абсолютному значенні та у %) після формувального етапу

Кри- терій	Показни- ки	Контрольна група (210 ос.)						Експериментальна група (200 ос.)					
		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
		%	к- сть	%	к- сть	%	к- сть	%	к- сть	%	к- сть	%	к- сть
Інфор- мацій- ний	Абсолют- на к-сть і %												
	Знання про технології соціальної роботи з людьми похилого віку	24, 2	51	43, 3	91	32, 5	68	3,0	6	33, 5	67	63, 5	127

Продовж. табл.2.3

	Знання про нормативно-правове забезпечення щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку	19,0	40,0	49,7	104	31,3	66	13,0	26	34,6	69	52,5	105
--	--	------	------	------	-----	------	----	------	----	------	----	------	-----

стей патронажної роботи з людьми похилого віку													
Знання механізмів організації патронажної роботи з людьми похилого віку	21,0	44	45,1	95	33,9	71	15,5	31	27,5	55	57,0	114	
Знання методів і прийомів патронажної роботи з людьми похилого віку	27,4	57	36,3	76	36,3	76	3,0	6	33,5	67	63,5	127	

Продовж. табл. 2.4

Знання про проблеми людей похилого віку	31,4	66	46,0	97	22,6	47	9,5	19	41,5	83	49,0	98
Загальне статистичне значення	24,1	50	42,3	89	33,6	71	8,5	17	38,0	76	53,5	107

Аналізуючи дані таблиці 2.4, домінуючим рівнем готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку за показниками компетентнісного критерію виявлено теж високий (конструктивний) в ЕГ – 53,5% (107 ос.), а в КГ – 33,6% (71 ос.); натомість середній (репродуктивний) – ЕГ – 38,0% (76 ос.) і КГ – 42,3%

(89 ос.). Найменш чисельний – низький рівень (початковий) складає в в ЕГ – 8,5% (17 ос.), в КГ – 24,1% (50 ос.).

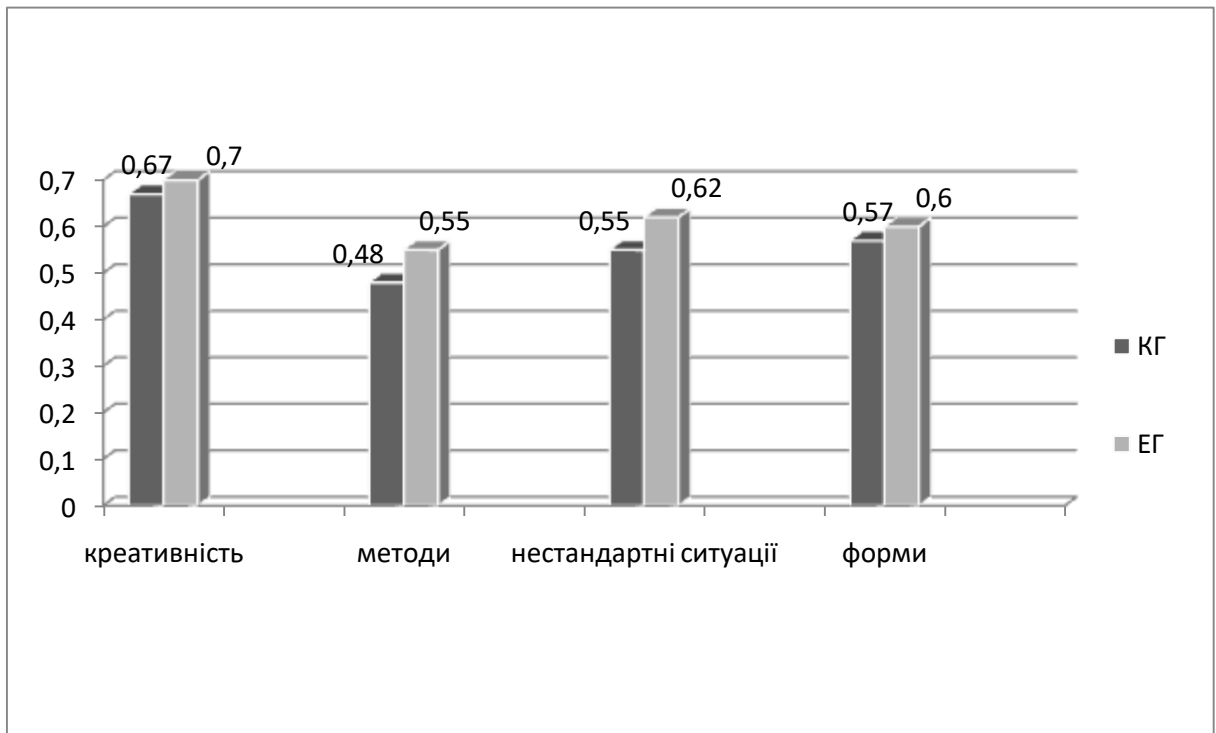
За діяльнісним критерієм опрацьовувались нами дані тесту «Виявлення рівня знань, умінь та навичок щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку» у тій же послідовності, як і описаних вище анкети і опитувальника. Статистичні характеристики показників тесту експериментальних і контрольних групах на формувальному етапі педагогічного експерименту, отримані за допомогою програми SPSS.

Як засвідчують результати математичної обробки даних анкети, значення відповідей на запитання тесту в експериментальних і контрольних групах на формувальному етапі відрізняються на 0,17.

За допомогою цих середніх значень ми можемо обрахувати значення кожного з показників діялісного критерію і загальне значення самого критерію, які представлені у Додатку Ж.12 та графічно відображені на рис. 2.6.

Зазначимо, що при математичній обробці даних педагогічного експерименту ми базувалися на критеріях, що забезпечують достовірність результатів: об'єктивність вихідних даних для перевірки статистичних гіпотез, надійність вимірювання (тобто відтворюваність результатів, які повторюються за ідентичних умов), валідність (адекватність і дієвість вимірювального інструментарію), аналіз різниці між даними двох вибірок на констатувальному та формувальному етапах педагогічного експерименту.

Рис. 2.6. Оцінка готовності за середніми значеннями майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за діяльнісним критерієм на формувальному етапі

Для виявлення рівнів готовності студентів експериментальної та контрольної груп до патронажної роботи з людьми похилого віку за допомогою програми SPSS було обраховано частотність і діапазон відповідей студентів за кожним питанням тесту.

Отримані в результаті математичного обчислення дані дозволили нам визначити рівні готовності студентів контрольної та експериментальної груп до патронажної роботи з людьми похилого віку за показниками діяльнісного критерію на формувальному етапі (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Розподіл респондентів за рівнями готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку за діяльнісним критерієм (в абсолютному значенні та у %) на формувальному етапі

Критерій	Показники	Контрольна група	Експериментальна група
----------	-----------	------------------	------------------------

Діяльніс- ний	Абсолютна к-сть і %	(210 ос.)						(200 ос.)					
		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
		%	к- сть	%	к- сть	%	к-сть	%	к- сть	%	к- сть	%	к- сть
	Здатність до креативності та її прояв у патронажній роботі з людьми похилого віку	20,4	43	46,3	97	33,3	70	-	-	54,5	109	45,5	91
	Здатність до оволодіння різними видами патронажної роботи з людьми похилого віку (соціально-педагогічний, соціально-медичний, соціально-психологічний, соціально-економічний, соціально-правовий)	11,0	23	46,2	97	42,8	90	-	-	51,5	103	48,5	97

Продовж. табл. 2.5

Здатність до вирішення проблем при виникненні нестандартної ситуації у процесі	10,0	22	58,2	12	31,8	66	-	-	37,5	75	62,5	125
--	------	----	------	----	------	----	---	---	------	----	------	-----

здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку													
Здатність до оволодіння різними формами патронажної роботи з людьми похилого віку	29,0	61	71,0	149	-	-	-	-	61,5	123	38,5	77	
Загальне статистичне значення	17,6	37	55,4	116	27,0	57	-	-	51,0	102	49,0	98	

Як свідчать дані таблиці 2.5, домінуючим рівнем готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку за діяльнісним критерієм виявився середній – репродуктивний (ЕГ – 51,0% (102 ос.), КГ – 55,4 % (116 ос.), натомість високий – конструктивний складає в в ЕГ – 49,0% (98 ос.) і КГ – 27,0% (57 ос.). Відсутній низький – початковий рівень в ЕГ, а в КГ він складає 17,6% (37 ос.).

Проаналізуємо отримані результати, які фіксують рівні готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за кожним критерієм у студентів ЕГ і КГ. Аналіз результатів експериментального навчання за ціннісним критерієм (табл. 2.2), дозволив виявити, що високий рівень готовності після проведення формувального експерименту, на жаль, відображають не всі показники. На етапі констатувального експерименту показник «Наполегливість та ініціативність» мав 6,5% (ЕГ), натомість на високому рівні цей показник в експериментальній групі складає 40,5% (81 ос.).

Проте в експериментальній групі як і в контрольній групі після формувального експерименту спостерігаються значні зміни саме на високому рівні готовності за ціннісним критерієм. Показник «Зацікавленість у пошуках інноваційних форм роботи з людьми похилого віку» фіксує найбільші результати готовності на середньому рівні для ЕГ – 72,5% (145 ос.), для КГ – 63,3% (133 ос.). За результатами формувального етапу за даним критерієм достатньо високими є значення показників в експериментальній групі. Так, на констатувальному етапі на високому рівні були сформовані показники ціннісного критерію для ЕГ на рівні

10%, а після формувального етапу це значення сягає 19,0%. Тобто, готовність на високому рівні зафіксована для експериментальної групи, що на 9,0% (з 10,0% до 19,0%) більше, ніж на констатувальному етапі експерименту (табл. 2.2, рис. 2.3).

Таким чином, можна стверджувати, що запропонований комплекс соціально-педагогічних умов та науково-методичного забезпечення є ефективними і доцільними, а це значною мірою підтверджується позитивною динамікою показників за ціннісним критерієм: кількість студентів, які перейшли на середній рівень готовності як в експериментальній, так і контрольній групі значно зросли, причому позитивна тенденція спостерігається і на високому рівні.

Розглянемо рівень готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку показників за інформаційним критерієм (табл. 2.3, рис. 2.4).

Результати наявних показників інформаційного критерію готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку на констатувальному етапі експерименту були переважно на низькому і середньому рівнях: лише 29,1% (58 ос.) студентів експериментальної групи виявили професійні якості на високому рівні і 29,5% (62 ос.) – для контрольної групи. Для переважної більшості майбутніх соціальних працівників в ЕГ – 51,1% (104 ос.), КГ – 51,6% (108 ос.) був характерний середній рівень відповідних якостей до патронажної роботи з людьми похилого віку і на низькому в ЕГ – 19,8% (38 ос.) і КГ – 18,9% (40 ос.).

Після впровадження нами модулю «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку» в структурі навчального курсу «Технології соціальної роботи», експериментальної студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку» та проходження практичного навчання за розробленими нами методичними рекомендаціями ми виявили суттєві позитивні зрушення: для експериментальної групи показники даного критерію високого рівня зросли з 29,1% до 62,5%. В контрольній групі спостерігається його незначне збільшення: з 29,5% до 29,8%.

Можна стверджувати, що система професійної підготовки майбутніх соціальних працівників як щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку, так і в підготовці до здійснення професійної діяльності в цілому дійсно формує

конкурентноспроможного фахівця соціальної роботи з розвинуеною системою професійних якостей. Разом з тим, слід відзначити, що після експериментальної роботи, результати значно зросли в експериментальній групі за інформаційним критерієм.

Якщо проаналізувати більш детально отримані результати, то можна побачити, що показник «Знання про організацію міждисциплінарної роботи з людьми похилого віку» на високому рівні в ЕГ складає 78,5% (157 ос.), а в КГ – 32,6% (68 ос.) майже наполовину менший. Хоча в експериментальній групі на низькому рівні залишилось лише 3,0% (6 ос.) майбутніх соціальних працівників, а в контрольній групі цей показник сягає 24,2% (51 ос.). Показник «Знання про нормативно-правове забезпечення щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку» в експериментальній групі показав середній розподіл високого рівня – 52,5% (105 ос.) на відміну від контрольної групи – 31,3 % (66 ос.).

Отже, відбулись якісні та кількісні позитивні зрушення після впровадження запропонованих нами модулю «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку» в структурі навчального курсу «Технології соціальної роботи» та експериментальної студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку».

Для аналізу розподілу даних за показниками компетентнісного критерію розглянемо результати, що представлені у табл. 2.4 та графічно відображених на рис. 2.5.

На основі узагальненого аналізу даних експериментальної та контрольної груп студентів після проведення формувального експерименту можна зробити висновок, що на низькому рівні готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку залишилися майже всі студенти контрольної групи.

Проте в експериментальній групі співвідношення відсотків за низьким рівнем суттєво змінилося таким чином: показник «Знання механізмів організації патронажної роботи з людьми похилого віку» – з 25,5% (51 ос.) до 15,5% (31 ос.); показник «Знання змісту та особливостей патронажної роботи з людьми похилого віку» – з 16,5% (33 ос.) до 6,5% (13 ос.); показник «Знання про проблеми людей

похилого віку» –з 33,5% (67 ос.) до 8,5% (17 ос.). При цьому слід зауважити, що в контрольній групі ці показники майже не змінилось і тому наявний суттєвий відсоток студентів залишилися на низькому рівні за всіма показниками – 24,1% (50 ос.).

Показники, які характеризують середній рівень готовності студентів до патронажної роботи з людьми похилого віку розподілилися таким чином: в експериментальній групі спостерігається зменшення респондентів середнього рівня на користь високого рівня. Контрольна група показала достатній середній рівень готовності показника «Знання про проблеми людей похилого віку»–46,0% (97 ос.), а всі інші показники залишилися на низькому рівні. Показники, які засвідчують високий рівень, підтверджують, що зміни відбулись в експериментальній групі в межах від 26,0% (52 ос.) до 53,5% (107 ос.). Цей факт свідчить про те, що студенти експериментальних груп ефективно засвоїли нові способи і прийоми оволодіння знаннями, практичним досвідом і мають цілісне уявлення щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку. В цілому результати високого рівня готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за компетентнісним критерієм після формувального експерименту для експериментальної групи зросли на 27,5%.

Розглянемо ефективність формувального етапу експерименту за показниками діяльнісного критерію (табл. 2.5, рис. 2.6). Узагальнений аналіз результатів формувального експерименту свідчить про відсутність низького рівня готовності студентів до патронажної роботи з людьми похилого віку майже за усіма показниками даного критерію для експериментальної групи.

Порівнявши дані, які відображають середній рівень готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку на етапі формувального експерименту, можна зробити висновок, що в кількісному співвідношенні студентів експериментальної і контрольної груп спостерігається незначна відмінність рівнів за всіма показниками для контрольної групи (показники мають незначну тенденцію до зростання), а для експериментальної групи характерним є скорочення відсотків середнього рівня за

всіма показниками на користь високого рівня. В цілому сформованість показників високого рівня за даним критерієм для експериментальної групи зросли на 49% (від 0% до 49,0% (98 ос.).

Таким чином, після формувального експерименту в ЕГ спостерігається, з одного боку, тенденція до збільшення відсотків середнього та високого рівнів за рахунок відсутності низького рівня. В контрольних групах за цим критерієм на констатувальному етапі не було сформованого високого рівня, а на формувальному – незначні зміни в бік зростання (з 0 % до 27,0% (57 ос.).

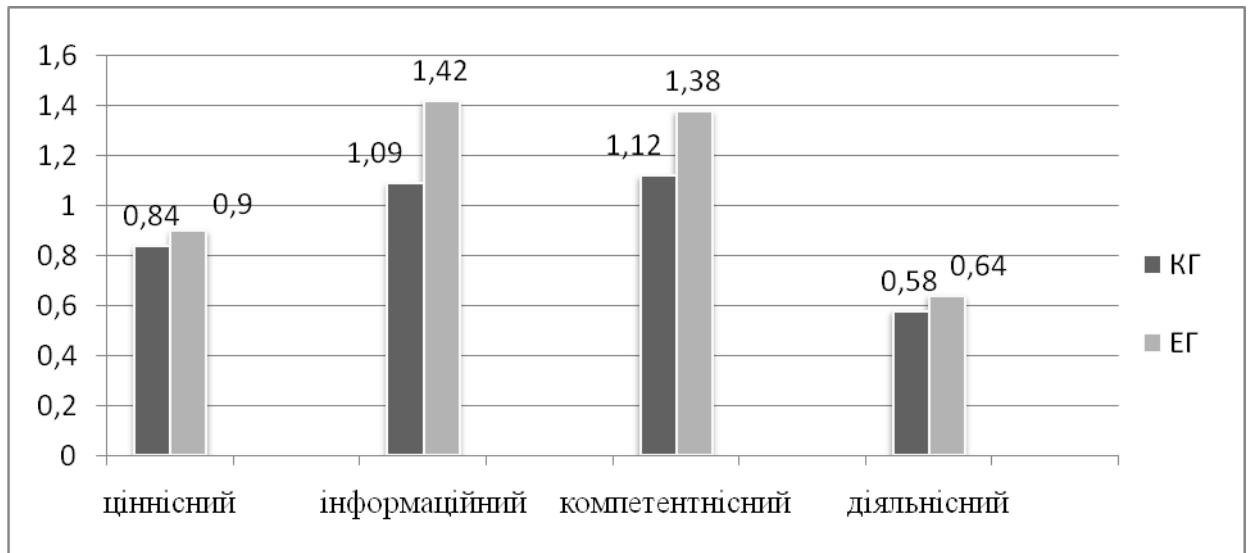
Помітну динаміку рівнів готовності можна пояснити тим, що при проходженні практики студенти усвідомлювали необхідність її вузької направленості, що проявлялось в ефективному розвитку умінь та навичок.

Завершуючи в цілому вивчення результатів за чотирма запропонованими компонентами, здійснили обрахунок середньостатистичного значення за трьома рівнями готовності та після детального аналізу показників за чотирма критеріями ми можемо узагальнити результати середніх значень (табл. 2.6) та відобразити їх графічно (рис.2.7).

Таблиця 2.6

**Узагальнення результатів за середніми значеннями готовності
майбутніх соціальних працівників
до патронажної роботи з людьми похилого віку за 4-мя критеріями
Формувальний етап**

Групи	Критерії			
	Ціннісний	Інформаційний	Компетентнісний	Діяльнісний
ЕГ (200 ос.)	0,90	1,42	1,38	0,64
КГ (210 ос.)	0,84	1,09	1,12	0,58

Рис. 2.7. Динаміка зміни рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за 4-ма критеріями експериментальній групі та в контрольній групі на формувальному етапі

Аналіз результатів формувального етапу засвідчує значне зростання показників готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за всіма 4-критеріями в експериментальній групі (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Узагальнення результатів готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за трьома рівнями на формувальному етапі

Критерії	Рівні Абсолютна к-сть і %	Низький рівень				Середній рівень				Високий рівень			
		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
		210 ос.	200 ос.	210 ос.	200 ос.	210 ос.	200 ос.	210 ос.	200 ос.				
		%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть
Ціннісний		16,5	35	11,0	22	73,2	153	70,0	140	10,3	22	19,0	38
Інформаційний		16,9	35	10,5	21	53,3	112	27,0	54	29,8	63	62,5	125
Компетентнісний		24,1	50	8,5	17	42,3	89	38,0	76	33,6	71	53,5	107
Діяльнісний		17,6	37	-	-	55,4	116	51,0	102	27,0	57	49,0	98
Середнє статистичне значення		18,8	39	7,5	15	56,1	118	46,5	93	25,1	53	46,0	92
Загалом		-11,3				-9,5				+20,9			

Отже, в експериментальній групі виявлена динаміка зміни високого рівня готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Для остаточного аналізу даних, отриманих у процесі педагогічного експерименту, ми застосовували методи математичної статистики, які зазвичай використовуються в педагогіці для обробки експериментальних даних. Зокрема, в дослідженні використано:

а) теорію планування експериментів, яка слугує для виявлення й перевірки причинних зв'язків між змінними;

б) описову статистику, яка включає групування, ранжування, графічну візуалізацію і кількісну оцінку даних;

в) методи математичної статистики: критерій нормальності Колмогорова-Смірнова для визначення ступеню відповідності емпіричного розподілу нормальному, χ^2 для порівняння двох незв'язаних вибірок, коефіцієнта рангової кореляції р-Спірмена, і t-критерій Стьюдента перевірки статистичної значущості гіпотези [63; 158, 159; 160].

В експериментальному дослідженні методи математичної статистики застосовувалися з метою отримання кількісних параметрів для порівняння тих або інших педагогічних явищ. Обробка результатів відбувалася в комп'ютерній програмі SPSS [158; 159; 160].

При математичній обробці даних педагогічного експерименту ми базувалися на критеріях, що забезпечують достовірність результатів: об'єктивність вихідних даних для перевірки статистичних гіпотез, надійність вимірювання (тобто відтворюваність результатів, які повторюються за ідентичних умов), валідність (адекватність і дієвість вимірювального інструментарію), аналіз різниці між даними двох вибірок на констатувальному та формуальному етапах педагогічного експерименту.

Для порівняння результатів двох вибірок було використано t-критерій Стьюдента, який дозволяє перевірити гіпотезу про те, що середні значення двох

генеральних сукупностей, з яких вилучені наші дві незалежні вибірки (контрольна і експериментальна групи), відрізняються одна від другої [159, с. 165-166].

Одним із найважливіших етапів проведення експерименту була перевірка достовірності результатів, отриманих за допомогою вибіркового спостереження. Кожна перевірка розпочиналася з формулювання нуль гіпотези H_0 , за якою дані вибірок отримані зі статистично ідентичних сукупностей, а отже, будь-яка відмінність між експериментальною та контрольною групами є випадковою варіацією. На другому етапі обчислювалися теоретичні частоти (оскільки лише так можна визначити розмір вибірки) на основі даних спостережень (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Визначення теоретичних частот

Група	Вибірка			
	Об'єм	Ознаки		
		Ознака 1	Ознака 2	Ознака 3
Вибірка 1	V_1	n_{11}	n_{12}	n_{13}
Вибірка 2	V_2	n_{21}	n_{22}	n_{23}
Всього:	$V=V_1+V_2=S$	S_1	S_2	S_3

Для їх обчислення використано такі формули:

$$\omega_i = S/S_i, \quad n_{i1} = \omega_i \cdot V_i. \quad (2.1)$$

Тут враховано, що відношення теоретичної частоти до об'єму відповідної вибірки дорівнює відношенню суми всіх частот стосовно певної ознаки до суми всіх об'ємів. При цьому сума всіх частот у колонці (рядку) повинна дорівнювати сумі частот спостереження у колонці (рядку):

$$\sum n_{i1} = S_i, \quad \sum n_{1i} = V_i. \quad (2.2)$$

Наступний етап обчислення полягав у визначенні різниць між відповідними спостережуваними і теоретичними частотами. При цьому будь-яка колонка (або рядок) цих різниць (відхилень) повинна давати в сумі нуль внаслідок рівності сум спостережуваних і теоретичних частот.

На четвертому етапі обчислювався комплексний показник χ^2 :

$$\chi^2 = \sum_{i,j} \frac{(n_{ij}^* - n_{ij})^2}{n_{ij}}, \quad (2.3)$$

де n_{ij}^* – спостережувана частота (експериментальна), n_{ij} – теоретична частота (обчислена).

Пізніше визначалася ймовірність, що відповідає даному значенню. Для цього при рівні значущості $\alpha = 0,05$ (за надійну ймовірність вибрано показник 0,95) обчислювалося число ступенів вільності ν , яке дорівнює різниці між числом пар емпіричних і теоретичних частот і числом лінійних співвідношень між значеннями емпіричних частот:

$$\nu = (r-1) \cdot (s-1), \quad (2.4)$$

де r – число вибірок, s – число характеристик, якими різняться вибірки.

П'ятий – останній етап – зводився до пошуку за таблицею верхньої границі χ_0^2 для χ^2 і їх порівняння. При $\chi^2 > \chi_0^2$ заперечувалася нуль-гіпотеза H_0 , а отже, доводилося, що відмінність між експериментальною та контрольною групами є систематичною, тобто зумовлена впровадженням педагогічного фактора в експериментальній групі.

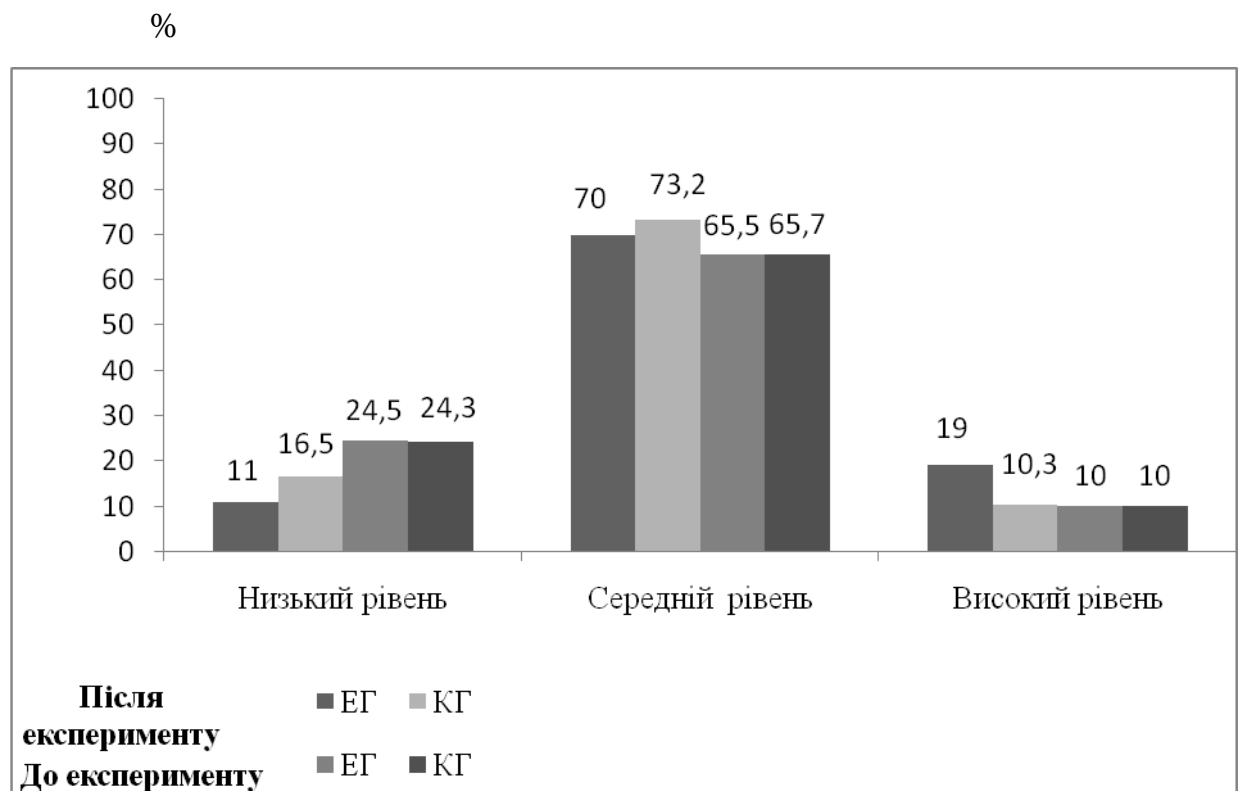
Аналіз експериментальної роботи здійснювався шляхом структурного моніторингу, результати якого були підставою для узагальнюючого рівневого моніторингу. Структурний моніторинг надав можливість детально визначити динаміку змін структурних компонентів готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Результативність оцінювалася шляхом виявлення динаміки змін кількісних і якісних показників чотирьох критеріїв готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку (ціннісного, інформаційного, компетентнісного, діяльнісного), виходячи із середніх значень в експериментальних і контрольних групах, отриманих за t-критерієм Стьюдента.

Проаналізуємо зміни у складових готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за кожним критерієм окремо.

Так, на початку формувального етапу педагогічного експерименту і після його завершення було проведено діагностування рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за кожним критерієм.

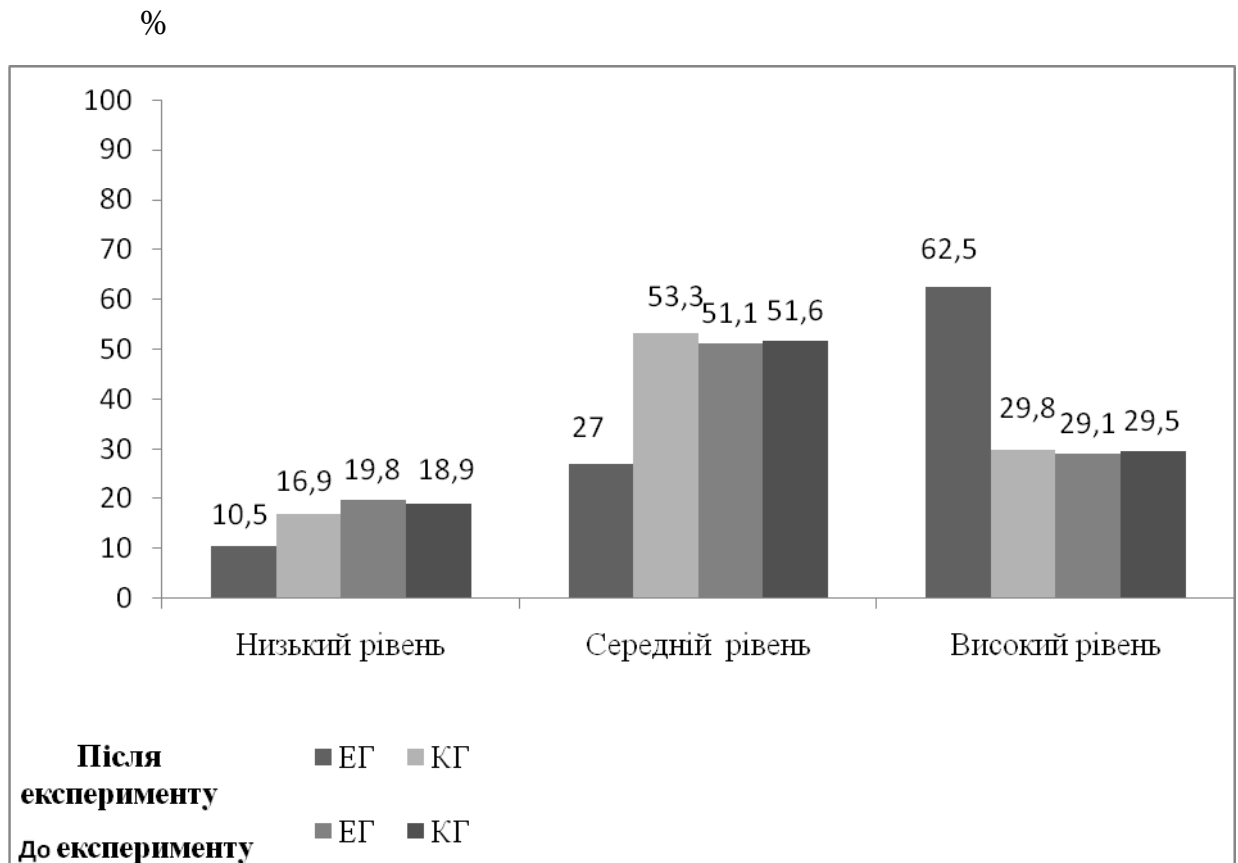
На рис. 2.8 представлені зміни рівнів готовності студентів до патронажної роботи з людьми похилого віку:

Рис. 2.8. Динаміка зміни рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за ціннісним критерієм

При здійсненні аналізу зміни рівнів за ціннісним критерієм ми бачимо зростання у експериментальній групі високого рівня – від 10,0% до 19,0%.

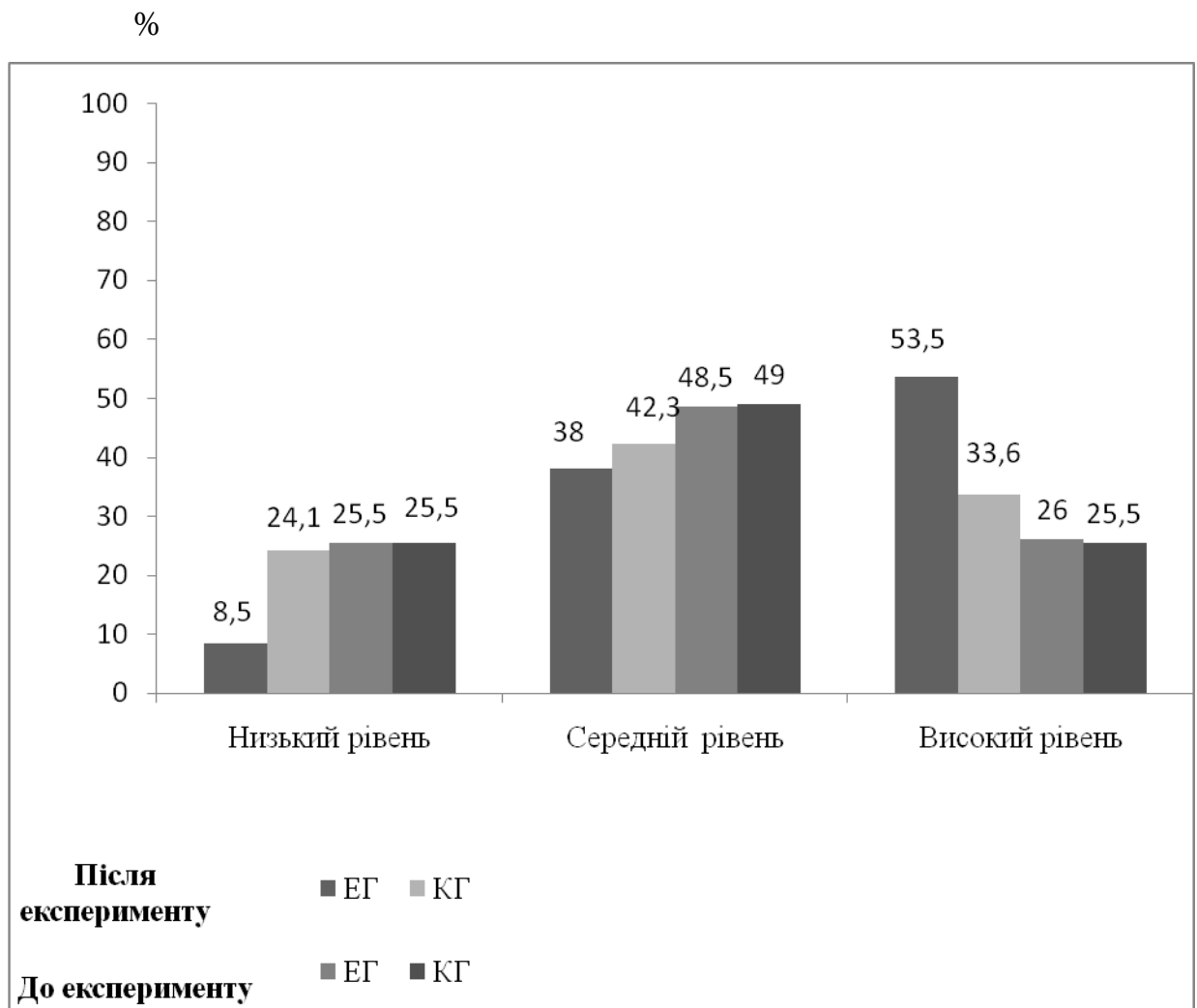
Аналізуючи зміни рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за інформаційним критерієм ми бачимо зростання високого рівня готовності (рис. 2.9).

Рис. 2.9. Динаміка зміни рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за інформаційним критерієм

Аналізуючи зміни рівнів за інформаційним критерієм ми бачимо зростання у експериментальній групі також високого рівня – від 29,1% до 62,5%.

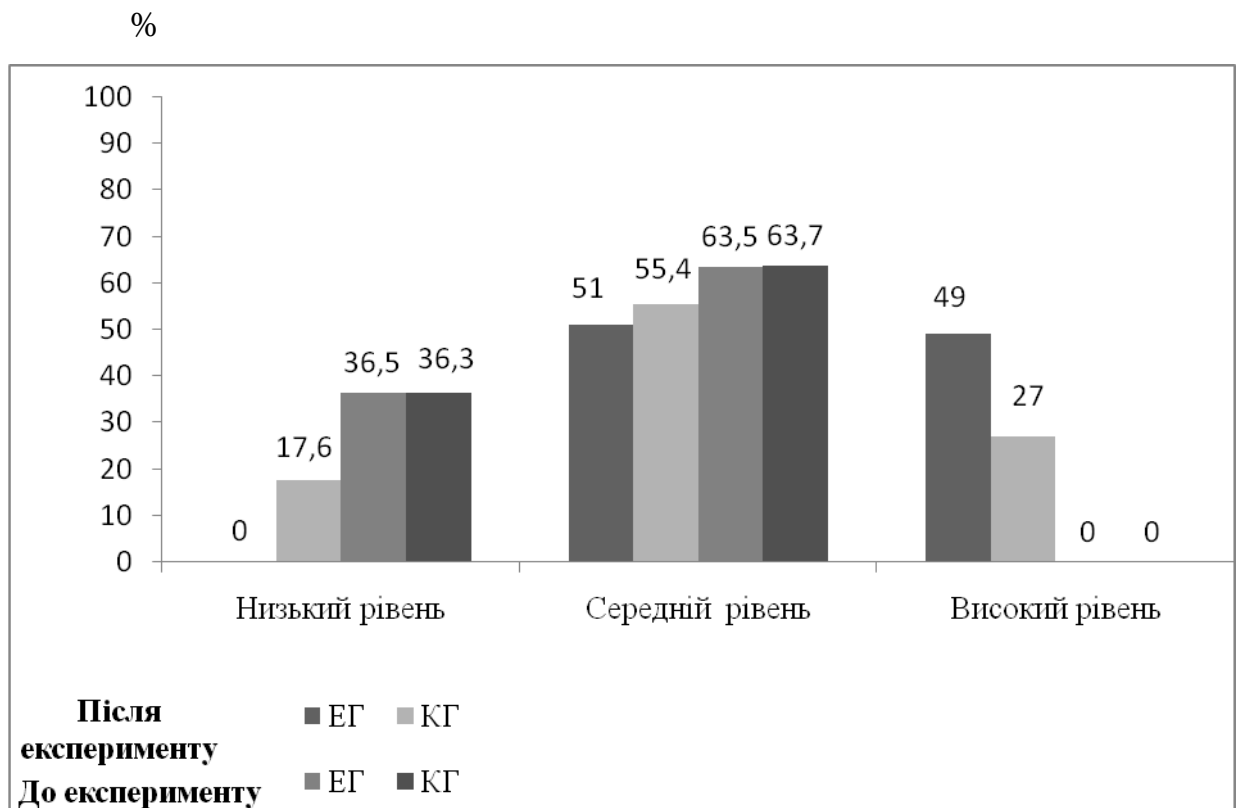
Продовжуючи аналіз зміни рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за компетентнісним критерієм ми бачимо зростання також високого рівня готовності (рис. 2.10).

Рис. 2.10. Динаміка зміни рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за компетентнісним критерієм

Здійснюючи аналіз даних рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за компетентнісним критерієм, ми бачимо зростання високого рівня у експериментальній групі – з 26,0% до 53,5% та зменшення низького рівня готовності – з 25,5% до 8,5% .

Далі був проведений аналіз за діяльнісним критерієм формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку (рис. 2.11).

Рис. 2.11. Динаміка зміни рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за діяльнісним критерієм

Аналізуючи дані рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за діяльнісним критерієм, ми бачимо зростання високого рівня у експериментальній групі – з 0% до 49,0% та відсутність низького рівня готовності. В цілому рівні готовності студентів до патронажної роботи з людьми похилого віку знаходяться на високому рівні за даним критерієм для експериментальної групи зросли на 49%.

Помітну динаміку рівнів готовності можна пояснити тим, що при проходженні практики студенти усвідомлювали необхідність її вузької направленості, що проявлялось в ефективному розвитку та набутті знань, умінь та навичок.

Завершуючи в цілому вивчення результатів за чотирма запропонованими компонентами, здійснили обрахунок середньостатистичного значення за трьома рівнями готовності та порівняли отримані дані за результатами констатувального та формульовального експерименту (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Узагальнення результатів за рівнями готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку
Формувальний етап

Група	Кількість респондентів	Рівні готовності											
		До експерименту						Після експерименту					
		Низький		Середній		Високий		Низький		Середній		Високий	
		%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть
ЕГ	200	26,5	53	57,0	114	16,5	33	7,5	15	46,5	93	46,0	92
КГ	210	26,3	56	57,5	120	16,2	34	18,8	39	56,1	118	25,1	53

Аналіз даних отриманих під час формувального експерименту за результатами зазначених діагностичних методик свідчить про значне збільшення показників готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за ціннісним, інформаційним, компетентнісним, діяльнісним критеріями в ЕГ та не суттєві зміни в КГ.

За результатами формувального етапу в експериментальній групі виявляються позитивні якісні зміни у формуванні готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку в умовах застосування дієвого педагогічного чинника – впровадження навчального посібнику «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку», методичного посібнику «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку», методичних рекомендацій «Метод практичних ситуацій у процесі роботи експериментальної студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку», навчального курсу «Соціально-медичний патронаж», авторського модуля «Технологій соціальної роботи з людьми похилого віку» в структурі навчального курсу «Технології соціальної роботи», участь у експериментальній студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку», волонтерській групі «Назустріч

людям» та проходження практичного навчання за розробленими нами методичними рекомендаціями «Організація патронажної роботи з людьми похилого віку як складова практики студентів спеціальності «Соціальна робота» (освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» для студентів I-IVкурсів).

Таким чином, на формувальному етапі експерименту високий рівень в експериментальній групі зріс на 29,5%, а в контрольній групі – лише на 8,9%.

Спираючись на отримані під час дослідно-експериментальної роботи дані, можна зробити деякі узагальнення. Якщо на констатувальному етапі в експериментальній групі було лише 16,5% (33 ос.) студентів, які перебували на високому (конструктивному) рівні готовності, то на кінець формувального етапу експерименту їх стало 46,0% (92 ос.), різниця становить 29,5%. Це означає, що студенти перейшли на високий (конструктивний) рівень готовності щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку, при цьому значно зменшилась кількість студентів експериментальної групи за низьким рівнем готовності (початковим) – порівняно з констатувальним етапом на 19,0% ((з 26,5% (53 ос.) до 7,5% (15 ос.)), а в контрольній групі – лише на 7,5% ((з 26,3% (56 ос.) до 18,8% (39)).

Загальним висновком аналізу даних щодо оцінки готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку є переваги сформованості показників готовності за чотирма критеріями, які полягають у особистісно-орієнтованій підготовці, формуванні практичного спрямування до здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.

Результати проведеної дослідно-експериментальної роботи підтвердили ефективність окреслених нами соціально-педагогічних умов та науково-методичного забезпечення процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку, що було впроваджено в експериментальній групі.

Висновки до другого розділу

Дослідно-експериментальна апробація визначених нами соціально-педагогічних умов формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку дозволили нам сформулювати наступні висновки.

По-перше, визначено, що удосконалення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників полягає у тому, що здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку слід розглядати як особливий вид професійної діяльності, який вимагає спеціальної технологічної системи підготовки.

По-друге, доведено, що формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку повинне ґрунтуватись на таких підходах, які забезпечують науково-теоретичну базу, практичне спрямування професійної підготовки. Таким підходами є: системний, особистісно-діяльнісний, особистісно-орієнтований.

По-третє, з метою удосконалення підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку ми визначили, запровадили і реалізували чотири соціально-педагогічні умови ефективного формування такої готовності: 1) структурно-змістове наповнення процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку; 2) використання міжпредметних зв'язків навчальних дисциплін у процесі підготовки студентів; 3) науково-методичне забезпечення процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку; 4) організація практичної діяльності у процесі формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

По-четверте, розроблено та впроваджено науково-методичне забезпечення для підготовки соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку, створено волонтерську групу «Назустріч людям» на базі недержавної

організації «Спорт. Єдність. Дружба» м. Київ, експериментальну студію «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку».

Результати дослідно-експериментальної роботи підтвердили ефективність виконаного дослідження: у студентів експериментальної групи спостерігається явно виражена зростаюча динаміка готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку щодо рівня її готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку, у студентів контрольної групи такої динаміки не виявлено.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено науково-теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку, що полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці структурно-функціональної моделі, визначених соціально-педагогічних умов, спроектованого змісту навчання та відповідного науково-методичного забезпечення процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Результати теоретичного й експериментального дослідження засвідчили досягнення мети та ефективність розв'язання поставлених завдань, що дозволило зробити відповідні *висновки*:

1. Розкрито та обґрунтовано теоретико-методологічні засади патронажної роботи з людьми похилого віку. Констатовано, що зазначена проблема набуває надзвичайної актуальності у зв'язку із суперечностями між вимогами, які висуваються сучасним суспільством, сучасною соціально-демографічною і соціально-економічною ситуаціями до соціального працівника та його здатністю активно діяти, приймати рішення, вміло використовувати інформацію, якісно здійснювати патронажну роботу з людьми похилого віку, тобто реальним рівнем готовності фахівців до здійснення такого виду діяльності. Виявлено, що патронажна робота базується на філософських (В. Андрущенко, В. Кремень), соціальних (А. Капська, І. Козубовська), психологічних (Л. Долинська, С. Ставицька), комунікативних (І. Зверєва, О. Карпенко), педагогічних (С. Архипова, А. Рижанова) аспектах.

Визначено наукові підходи для теоретичного обґрунтування змісту та особливостей патронажної роботи з людьми похилого віку: особистісно-орієнтований, системний, діяльнісний. Доведено необхідність перегляду напрямів соціальної роботи з людьми похилого віку, які залишились вдома та потребують

сторонньої допомоги, причому, ядром системи соціальної роботи визнано особистість, яка розглядається як певна система потреб.

Встановлено, що патронажна робота дає можливість мобілізувати людину на подолання проблем та адаптувати її до нових умов соціального середовища. З'ясовано, що адаптація людини похилого віку до нового соціального статусу відбувається відповідно від її «Я-концепції», що пов'язано з осмисленням свого життя та зануренням у внутрішній світ (М. Єрмолаєва). З'ясовано, що соціальний працівник має бути професійно підготовлений до здійснення патронажної роботи з метою соціальної адаптації людей похилого віку до нових умов життєдіяльності.

Таким чином, *патронаж* можна визначити як один із напрямів соціальної роботи, який здійснюється вдома соціальним працівником з метою відновлення та підтримання життєвого потенціалу і повернення клієнта у соціальне середовище. *Патронажну роботу з людьми похилого віку* визначено як напрям реалізації професійної діяльності соціального працівника, який спрямований на забезпечення людей похилого віку певним видом послуг та пільг і спирається на законодавчо встановлені державою соціальні гарантії із соціального обслуговування даної категорії населення.

Визначено види патронажу (соціальний, соціально-педагогічний, соціально-психологічний, соціально-економічний, соціально-медичний, соціально-правовий) та етапи патронажної роботи з людьми похилого віку: відбір клієнтів, збір початкових відомостей про клієнтів, з'ясування причин кризової ситуації, розробка міжвідомчих програм патронажної роботи з людьми похилого віку, етап реалізації їх, підведення підсумків і визначення подальших перспектив.

2. Здійснено аналіз законодавчо-нормативної бази, яка регулює специфіку патронажної роботи з людьми похилого віку в Україні: встановлено належність патронажної роботи з людьми похилого віку до соціально-реабілітаційних та соціально-адаптаційних відносин, які реалізуються у сфері соціального обслуговування. Констатовано, що в Конституції України (від 28.06.1996 р.) закріплено право на соціальний захист та соціальне забезпечення громадян у разі

настання старості, втрати здатності до самообслуговування та створення мережі соціальних установ для здійснення догляду за ними. З'ясовано, що прийняття Закону України «Про соціальні послуги» № 966-IV від 19.06.2003 р. сприяло процесу вдосконалення діючої системи соціального захисту та соціального обслуговування громадян і стало передумовою для здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку. Встановлено, що з метою наближення соціальних послуг та надання соціальної допомоги людям похилого віку вдома було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування» № 1417 від 29.12.2009 р., для організації надання соціальних послуг вдома, їх зміст, обсяг й умови затверджено Наказом Міністерства соціальної політики України «Державний стандарт догляду вдома» № 760 від 13.11.2013 р.. Виявлено недостатній рівень розробки нормативно-правових документів щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку та відсутністю поняття «патронаж людей похилого віку» на державному рівні.

3. *Готовність до патронажної роботи з людьми похилого віку* визначено як соціально-психологічний та професійний прояв студентами зв'язку професійної спрямованості з іншими важливими властивостями особистості (світоглядом, життєвими настановами і духовними цінностями, морально-вольовою та емоційною сферами), який передбачає сформованість моральних цінностей, інтелектуальних якостей, знань, умінь і навичок до здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку. З метою організації професійної підготовки студентів визначено *компоненти* готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-орієнтаційний, змістово-професійний, практично-діяльнісний); обґрунтовано *критерії* (ціннісний, інформаційний, компетентнісний, діяльнісний) і *показники* до кожного із них: *ціннісний критерій* (зацікавленість у пошуках інноваційних форм роботи з людьми похилого віку, наполегливість та ініціативність, потреба у налагодженні спілкування з людьми похилого віку); *інформаційний критерій* (знання про технології соціальної роботи з людьми похилого віку, про організацію міждисциплінарної роботи, про

нормативно-правове забезпечення здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку); *компетентнісний критерій* (знання змісту та особливостей патронажної роботи з людьми похилого віку, механізмів організації патронажної роботи з людьми похилого віку, методів і прийомів патронажної роботи з людьми похилого віку, про проблеми людей похилого віку); *діяльнісний критерій* (здатність до креативності та її прояв у патронажній роботі з людьми похилого віку, володіння різними видами та формами патронажної роботи з людьми похилого віку, уміння вирішувати проблеми в нестандартній ситуації). Окреслено *рівні* готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку (низький (початковий), середній (репродуктивний), високий (конструктивний)).

На етапі констатувального експерименту встановлено, що як в експериментальній, так і в контрольній групах у значної частки студентів готовність до патронажної роботи з людьми похилого віку знаходиться на низькому рівні (ЕГ – 53 особи (26,5%), КГ – 56 осіб (26,3%), при тому, що кількість студентів з високим рівнем готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку незначна (ЕГ – 33 особи (16,5%), КГ – 34 особи (16,2%). Це обумовлено, перш за все, відсутністю мотивації та бажання брати участь у різних видах діяльності.

4. Розроблено та впроваджено *структурно-функціональну модель* процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку, яка включає взаємопов'язані структурно-функціональні складові: мету, принципи, форми і методи роботи, критерії, показники та рівні готовності. А також виявлено й обґрунтовано *соціально-педагогічні умови* формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку: а) структурно-змістове наповнення процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку; б) використання міжпредметних зв'язків навчальних дисциплін у процесі підготовки студентів; в) науково-методичне забезпечення процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку; г) організація практичної діяльності у процесі формування

готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

5. Реалізація соціально-педагогічних умов, спроектованого змісту навчання і науково-методичного забезпечення процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку здійснювалась завдяки впровадженню навчального посібника «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку», методичного посібника «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку», методичних рекомендацій «Метод практичних ситуацій у процесі роботи експериментальної студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку» та «Організація патронажної роботи з людьми похилого віку як складова практики студентів спеціальності «Соціальна робота» (освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» для студентів I-IV курсів); авторського навчального курсу «Соціально-медичний патронаж» (IV курс), спрямованого на підготовку фахівців соціальної сфери щодо здійснення соціальної опіки та медичного догляду людей похилого віку; авторського модуля «Технології соціальної роботи з людьми похилого віку» у структурі навчального курсу «Технології соціальної роботи»(III курс); створеної волонтерської групи «Назустріч людям» і впровадження соціального проекту «Золота осінь» з метою соціальної адаптації людей похилого віку до нових умов середовища та експериментальної студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку»; підготовки та використання інтерактивних технологій навчання: ділових ігор («Уміння поставити себе на місце іншої людини»), навчально-рольових ігор («Соціальний статус людини похилого віку», «Які якості слід цінувати», «Особистісні цінності», «Як подолати стрес»), аналізу проблемних ситуацій («Причини самотності людей похилого віку»), презентацій («Державні соціальні програми як механізм соціальної політики стосовно людей похилого віку»), практичної підготовки (організація патронажної практики студентів у відповідних службах соціального забезпечення) тощо.

На основі отриманої позитивної динаміки високого рівня сформованості готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку доведено ефективність впровадження соціально-педагогічних умов, спроектованого змісту навчання і його науково-методичного забезпечення процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку. Відзначено позитивну різницю у рівнях готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку в ЕГ: частка студентів із високим рівнем збільшилась на 29,5% (з 16,5 % до 46,0%), поряд з тим частка студентів з низьким рівнем зменшилась на 19,0% (з 26,5% до 7,5%).

Результати педагогічного експерименту дозволяють стверджувати, що запропоновані нами соціально-педагогічні умови (структурно-змістове наповнення, наявність міжпредметних зв'язків, науково-методичного забезпечення, організації практики для студентів), спроектованого змісту навчання і його науково-методичного забезпечення сприяють успішній реалізації змісту, форм і методів формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Дисертаційне дослідження не вичерпує усіх аспектів вирішення проблем підготовки студентів до патронажної роботи з людьми похилого віку. *У перспективі* необхідно зосередити увагу на: формуванні професійної компетентності майбутніх соціальних працівників; розробці нових моделей навчання студентів щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку; активізації професійно-орієнтованого інтересу студентів до здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.

Додатки
Додаток А

**Методика визначення готовності до патронажної роботи
з людьми похилого віку**

Інструкція. Оцініть за 4-бальною шкалою показники, за допомогою яких забезпечується готовність соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку. На свій розсуд можете доповнити перелік показників (пусті графи) та оцінити їх: 4 – «так, належать»; 3 – скоріше «так»; 2 – і «так», і «ні»; 1 – скоріше «ні, ніж так»; 0 – «ні, не належать».

Компоненти	Показники	Оцінка
Мотиваційно-ціннісний	зацікавленість у пошуках інноваційних форм роботи з людьми похилого віку;	
	наполегливість та ініціативність;	
	потреба у налагодженні спілкування з людьми похилого віку;	
	прагнення до співпраці та допомоги.	
Когнітивно-орієнтаційний	знання про технології соціальної роботи з людьми похилого віку;	
	знання про міждисциплінарну роботу з людьми похилого віку;	
	знання про нормативно-правове забезпечення щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку;	
	знання про отримання соціальної допомоги людьми похилого віку.	
Змістово-професійний	знання змісту та особливостей патронажної роботи з людьми похилого віку;	
	знання механізмів організації патронажної роботи з людьми похилого віку;	
	знання методів і прийомів патронажної роботи з людьми похилого віку;	
	знання про проблеми людей похилого віку,	
Практично-діяльнісний	здатність до креативності та її прояв у патронажній роботі з людьми похилого віку;	
	здатність до оволодіння різними видами патронажної роботи з людьми похилого віку (соціально-педагогічний, соціально-медичний, соціально-психологічний, соціально-економічний, соціально-правовий);	
	здатність до вирішення проблем при виникненні нестандартної ситуації у процесі здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку;	
	здатність до оволодіння різними формами патронажної роботи з людьми похилого віку.	

Дякуємо за творчу співпрацю !!!

Додаток Б

Анкета

«Визначення рівня мотиваційно-ціннісної готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку»

Шановний респондент!

Звертаємось до Вас із проханням відповісти на запитання анкети. Вам пропонується перелік тверджень, що характеризують різні аспекти мотиваційно-ціннісної готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку. Оцініть вказані твердження за п'ятибальною (5, 4, 3, 2, 1) шкалою, позначаючи цифрою 5 аспект, найбільш вагомий особисто для Вас.

ВНЗ _____

Курс ____ Стать _____

н/п	Структура мотиваційно-ціннісної готовності до патронажної роботи з людьми похилого віку	Бали
I	Моральний аспект	
1.	Можливість самореалізації творчого потенціалу	
2	Задоволеність результатами співпраці з клієнтами	
3	Можливість саморозвитку та самовдосконалення	
4	Суспільна значущість патронажної роботи з людьми похилого віку	
5	Усвідомлення необхідності та бажання впливати на ситуацію, що спричиняє вибір групи клієнтів	
II	Соціально-психологічний аспект	
1	Сприятливий психологічний клімат в колективі	
2	Позитивна оцінка з боку оточуючих	
3	Готовність до захисту власної позиції	
4	Мультидисциплінарна командна робота	

Продовження Додатку Б

III	Організаційний аспект	
1	Структурована й чітко організована діяльність підрозділів служби та її спеціалізованих формувань територіального центру соціального обслуговування	
2	Належний рівень комфортабельності робочого місця	
3	Гнучкий графік роботи	
4	Високий рівень забезпечення технічними засобами	
5	Програмно-методичне забезпечення	
IV	Управлінський аспект	
1	Можливість творчого підходу у самостійному прийнятті рішень	
2	Можливість супервізії в роботі	
3	Залучення до розробки програм, практичних рекомендацій з покращення патронажної роботи з людьми похилого віку	
4	Цілісність роботи (можливість побачити результат власної роботи)	
5	Можливість взяти на себе повноваження та обов'язки керівника	
V	Інформаційно-пізнавальний аспект	
1	Бажання бути компетентним в різних галузях знань	
2	Встановлення контактів з відомими людьми	
3	Бажання отримати максимум інформації	
4	Широка сфера спілкування	
5	Можливість обмінюватися досвідом	

Дякуємо за творчу співпрацю!!!

Додаток В

Опитувальник

**«Виявлення рівня професійної компетентності»
(адаптований автором до нових умов на базі анкети О. Карпенко)**

Шановний респонденте !

Вашій увазі пропонується опитувальник, який дозволить виявити рівень розвитку професійної компетентності. Ваші відповіді допоможуть шукати найбільш ефективні шляхи і механізми вдосконалення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку.

Прохання: прочитайте питання і поставте "+" біля одного із трьох варіантів відповіді.

ВНЗ _____
Курс _____   Стаття _____

1. Чи володієте Ви знаннями про суть патронажної роботи, їх цілях, завданнях, засобах і методах?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньо;
- в) не володію.

2. Чи володієте Ви знаннями про основні принципи і закономірності патронажної роботи, її напрями?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньо;
- в) не володію.

3. Чи володієте Ви вмінням професійного спілкування?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньо;
- в) не володію.

4. Чи володієте Ви знаннями про форми, методи і засоби патронажної роботи з людьми похилого віку?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньо;
- в) не володію.

5. Чи володієте Ви знаннями про структуру соціальних служб, спеціалізованих соціальних служб, які здійснюють патронажну роботу з людьми похилого віку?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньо;
- в) не володію.

Продовження Додатку В

6. Чи володієте Ви знаннями про сутність і методи діагностики людей похилого віку?
- а) володію;
  - б) володію, але недостатньо;
  - в) не володію.
7. Чи володієте Ви знаннями з теорії і технології аналізу соціальних ситуацій?
- а) володію;
  - б) володію, але недостатньо;
  - в) не володію.
8. Чи володієте Ви знаннями про вікові та індивідуальні особливості людей похилого віку?
- а) володію;
  - б) володію, але недостатньо;
  - в) не володію.
9. Чи володієте Ви знаннями про зміст, форми і механізми управління процесом реабілітаційно-корекційними процесами в соціальній сфері?
- а) володію;
  - б) володію, але недостатньо;
  - в) не володію.
10. Чи володієте Ви уміннями спостерігати, слухати людей похилого віку з метою прийняття рішення?
- а) володію;
  - б) володію, але недостатньою мірою;
  - в) не володію.
11. Чи володієте Ви психолого-педагогічними уміннями для оцінки потреб, очікувань людей похилого віку?
- а) володію;
  - б) володію, але недостатньою мірою;
  - в) не володію.
12. Чи володієте Ви уміннями визначити оперативні і стратегічні цілі впливу на життєдіяльність людей похилого віку у конкретних ситуаціях?
- а) володію;
  - б) володію, але недостатньою мірою;
  - в) не володію.
13. Чи володієте Ви уміннями формулювати поетапність патронажної роботи?
- а) володію;
  - б) володію, але недостатньою мірою;
  - в) не володію.

Продовження Додатку В

14. Чи володієте Ви уміннями правильно визначити основні (об'єктивні і суб'єктивні) умови вирішення проблем людей похилого віку?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньою мірою;
- в) не володію.

15. Чи володієте Ви уміннями прогнозувати варіанти розвитку подій в екстремальних ситуаціях?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньою мірою;
- в) не володію.

16. Чи володієте Ви уміннями здійснювати відбір адекватних методів, форм і засобів для конкретного соціального проекту?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньою мірою;
- в) не володію.

17. Чи володієте Ви уміннями планувати і здійснювати спілкування з людьми похилого віку?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньою мірою;
- в) не володію.

18. Чи володієте Ви уміннями здійснювати планування патронажної роботи з урахуванням особливостей потреб людей похилого віку?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньою мірою;
- в) не володію.

19. Чи володієте Ви уміннями ефективно використовувати інноваційні форми і засоби патронажної роботи, які є адекватними поставленим завданням?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньою мірою;
- в) не володію.

20. Чи володієте Ви уміннями створювати в роботі з людиною похилого віку ситуацію успіху?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньою мірою;
- в) не володію.

21. Чи володієте Ви уміннями виявляти і усувати причини неуспіху впливу на людей похилого віку, а також характер допущених спеціалістом помилок з метою успішного вирішення проблем?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньою мірою;
- в) не володію.

Продовження Додатку В

22. Чи володієте Ви уміннями виявляти й активізувати у людини похилого віку нові уміння, навички, досвід соціальної поведінки?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньою мірою;
- в) не володію.

23. Чи володієте Ви уміннями використовувати наукові знання для постановки нових цілей у патронажній роботі?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньою мірою;
- в) не володію.

24. Чи володієте Ви уміннями досягати поставленої мети за допомогою різних засобів?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньою мірою;
- в) не володію.

25. Чи володієте Ви уміннями слідкувати за власною поведінкою у процесі спілкування з людьми похилого віку?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньою мірою;
- в) не володію.

26. Чи володієте Ви уміннями співставляти думки і висловлювання людей похилого віку?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньою мірою;
- в) не володію.

27. Чи використовуєте Ви нетрадиційні форми роботи з людьми похилого віку?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньою мірою;
- в) не володію.

28. Чи володієте Ви креативними формами і методами спілкування з людьми похилого віку?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньою мірою;
- в) не володію.

29. Чи володієте Ви уміннями виявляти протиріччя у свідомості людей похилого віку?

- а) володію;
- б) володію, але недостатньою мірою;
- в) не володію.

Продовження Додатку В

30. Чи володієте Ви уміннями виявляти проблеми людей похилого віку?

а) володію;

б) володію, але недостатньою мірою;

в) не володію.

Дякуємо за творчу співпрацю!!!

Додаток Д

Тест

«Виявлення рівня знань, умінь та навичок щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку»

Шановний респонденте !

Звертаємось до Вас із проханням відповісти на запитання тесту. Пропонуємо вибрати 1 із 4-х варіантів відповідей.

ВНЗ _____

Курс _____   Стаття _____

1. Вкажіть теорію, відповідно до якої люди в процесі старіння відчужуються від тих, хто є молодшим:

- а) теорія звільнення;
- б) теорія меншості;
- в) теорія "вікової стратифікації";
- г) теорія субкультури.

2. Вставте пропущений вислів у визначення: «_____ – це сукупність засобів, методів та впливу, які застосовуються соціальними службами, окремими закладами соціального обслуговування та соціальними працівниками для досягнення поставленої мети в процесі здійснення соціальної роботи, забезпечення ефективності реалізації завдань щодо соціальної допомоги людям похилого віку»:

- а) технології соціальної роботи з молоддю;
- б) технології соціальної роботи з людьми похилого віку;
- в) технології соціальної роботи з дезадаптованими дітьми;
- г) технології соціальної роботи з військовослужбовцями.

3. Оберіть правильну відповідь: _____ - система заходів з матеріального забезпечення за рахунок державного та місцевого бюджетів та інших джерел фінансування громадян, які не набули з різних причин юридичного права на пенсії та інші види допомог, але потребують соціальної допомоги і не можуть самостійно вийти із скрутного становища:

- а) соціальна підтримка;
- б) патронаж;
- в) консультування;
- г) соціальний захист.

Продовження Додатку Д

4. На основі якого принципу вирішуються проблеми забезпечення людей похилого віку з боку родини, громади, представників соціального обслуговування:

- а) "незалежність";
- б) "участь";
- в) "відхід";
- г) "гідність".

5. Вкажіть, хто запропонував класифікацію соціально-психологічних типів старіння:

- а) Д. Бромлей;
- б) І. Форд;
- в) І. Кон;
- г) З. Френкель.

6. Зазначте, коли на Другій всесвітній асамблеї з старіння населення країнами-членами ООН був прийнятий Мадридський Міжнародний план дій з проблем старіння:

- а) в липні 2001 року;
- б) в травні 2002 року;
- в) в квітні 2002 року;
- г) в квітні 2003 року.

7. Закінчити речення: «Складовою частиною соціального патронажу є _____»:

- а) соціальна діагностика;
- б) контроль і нагляд;
- в) соціальна профілактика;
- г) праця і соціальні відносини.

8. Вставте пропущене слово у визначення: «_____ - вид соціального обслуговування, переважно вдома, клієнтів групи ризику, який полягає у постійному соціальному нагляді соціальними працівниками і надання ними необхідної матеріально-побутової, економічної допомоги, проведення нескладних медичних маніпуляцій »:

- а) реабілітація;
- б) патронаж;
- в) соціалізація;
- г) адаптація.

9. Оберіть правильну відповідь:

Знання і врахування стану людини похилого віку, вибір тих методів впливу, які сприяють її трансформації через зміну предмета і змісту особистісно-змістової сфери, залучення до цікавої посильної діяльності; розширення можливостей, що сприяє соціальної адаптації та реабілітації людини похилого віку до нових умов життя, є:

- а) принципами патронажної роботи з людьми похилого віку;
- б) зонами уваги соціальних працівників;
- в) завданнями патронажу;

Продовження Додатку Д

г) специфікою власне соціального патронажу.

10. Вкажіть, залежно від чого диференціюється патронажна робота з людьми похилого віку:

- а) умов проживання;
- б) характеру проблем;
- в) соціальних потреб людини похилого віку;
- г) можливостей соціальної структури, яка надає послугу.

11. Вставте пропущений вислів у визначення: «_____ – сукупність етичних норм професійної поведінки працівників соціальних служб»:

- а) етика;
- б) емпатія;
- в) деонтологія;
- г) інтеграція.

12. Вкажіть особливий технологічний прийом, спрямований на формування у людини похилого віку мотивації для отримання допомоги і виходу зі складної життєвої ситуації, яка склалася:

- а) індивідуальна психосоціальна підтримка;
- б) денний догляд;
- в) консультування;
- г) соціальний контроль.

13. Вкажіть, у якому році в Україні були офіційно введені посади «соціальний працівник» та «фахівець із соціальної роботи»:

- а) в 1990 р. ;
- б) в 1991 р.;
- в) в 1993 р.;
- г) в 1994 р..

14. Назвіть, ким є різні групи людей, які потрапили у складні життєві обставини:

- а) суб'єктами соціальної роботи;
- б) проблемними групами;
- в) об'єктами соціальної роботи;
- г) соціально незахищеними.

15. Закінчить речення: «Професійна мораль у соціальній роботі – це _____»:

- а) сукупність особистісних якостей фахівця;
- б) сукупність цілей та результатів діяльності;
- в) сукупність етичних потреб соціальних працівників;
- г) сукупність ідеалів і цінностей, етичних принципів та норм, відображаючи сутність професії.

Продовження Додатку Д

16. Оберіть правильну відповідь: діяльність держави, яка спрямована на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості, на виявлення і нейтралізацію негативних факторів, що впливають на особистість, на створення умов для самовизначення і утвердження в житті:

- а) консультування;
- б) патронаж;
- в) соціальна підтримка;
- г) соціальний захист.

17. Виберіть, яка з функцій соціальної роботи забезпечує налагодження взаємодії між об'єктами і суб'єктами соціальної роботи:

- а) організаторська;
- б) комунікативна;
- в) діагностична;
- г) соціально-терапевтична.

18. Назвіть автора фундаментальної праці «Соціальні діагнози»:

- а) Р. Тітмус;
- б) В. Дубінський;
- в) А. Козлов;
- г) М. Річмонд.

19. Вставте пропущене слово у визначення: «_____ - це активне пристосування індивіда до умов середовища і результат цього процесу»:

- а) соціальна теорія – це ...;
- б) соціальна адаптація – це ...;
- в) ресоціалізація – це...;
- г) соціальна практика – це ....

20. Вкажіть один із принципів соціальної роботи, який вимагає виключити дискримінацію при наданні соціальної допомоги за будь-якими ознаками ідеологічного, політичного, релігійного, національного, расового, вікового характеру:

- а) соціального реагування;
- б) універсальності;
- в) охорони соціальних прав;
- г) клієнтоцентризму.

Дякуємо за творчу співпрацю !!!

Таблиця Е.1

Загальне оцінювання показників готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку

Компоненти	Показники готовності	Загальна оцінка		Експерти			
		Ранг	Бал	Викладачі 30 осіб		Практикуючі спеціалісти 60 осіб	
				Ранг	Бал	Ранг	Бал
Мотиваційно-ціннісний компонент	Зацікавленість у пошуках інноваційних форм роботи з людьми похилого віку.	4	4,3	4	4,6	4	4,7
	Наполегливість та ініціативність.	1	2,4	2	3,0	1	1,8
	Потреба у налагодженні спілкування з людьми похилого віку.	3	3,6	1	2,5	3	4,0
	Прагнення до співпраці та допомоги.	2	2,7	3	3,1	2	2,3
Когнітивно-орієнтаційний компонент	Знання про технології соціальної роботи з людьми похилого віку.	1	2,9	1	1,9	2	3,8
	Знання про організацію міждисциплінарної роботи з людьми похилого віку.	3	3,8	2	3,6	3	3,9
	Знання про нормативно-правове забезпечення щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.	4	4,3	3-4	4,7	4	3,95
	Знання про отримання соціальної допомоги людьми похилого віку.	2	3,4	3-4	4,7	1	3,0
Змістовно-професійний компонент	Знання змісту та особливостей патронажної роботи з людьми похилого віку.	4	2,3	2	2,2	2	2,05
	Знання механізмів організації патронажної роботи з людьми похилого віку.	4	3,6	4	4,8		2,4
	Знання методів і прийомів патронажної роботи з людьми похилого віку.	1	2,9	2	2,9	3	2,9
	Знання про проблеми людей похилого віку.	3	3,0	1	1,9	4	4,1
	Інше						

Продовження Додатку Е

Практично-діяльнісний компонент	Здатність до креативності та її прояв у патронажній роботі з людьми похилого віку.	3	2,9	2	2,9	3	2,9
	Здатність до оволодіння різними видами патронажної роботи з людьми похилого віку (соціально-педагогічний, соціально-медичний, соціально-психологічний, соціально-економічний, соціально-правовий).	4	3,6	4	4,8	2	2,4
	Здатність до вирішення проблем при виникненні нестандартної ситуації у процесі здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.	1	2,7	3	3,6	1	1,7
	Здатність до оволодіння різними формами патронажної роботи з людьми похилого віку.	2	2,8	1	1,8	4	4,1
	Інше						

Додаток Ж.1

Таблиця Ж.1

**Порівняльна таблиця середніх значень показників ціннісного критерію
в контрольних і експериментальних групах**

Констатувальний етап

Ціннісний критерій		
Показники	Контрольна група 210 ос.	Експериментальна група 200 ос.
1. Зацікавленість у пошуках інноваційних форм роботи з людьми похилого віку.	1,16	1,16
2. Наполегливість та ініціативність.	0,73	0,73
3. Потреба у налагодженні спілкування з людьми похилого віку.	0,71	0,71
4. Потреба у налагодженні спілкування з людьми похилого віку.	0,92	0,92
Загальне середнє значення ціннісного критерію.	0,88	0,88

Додаток Ж.2

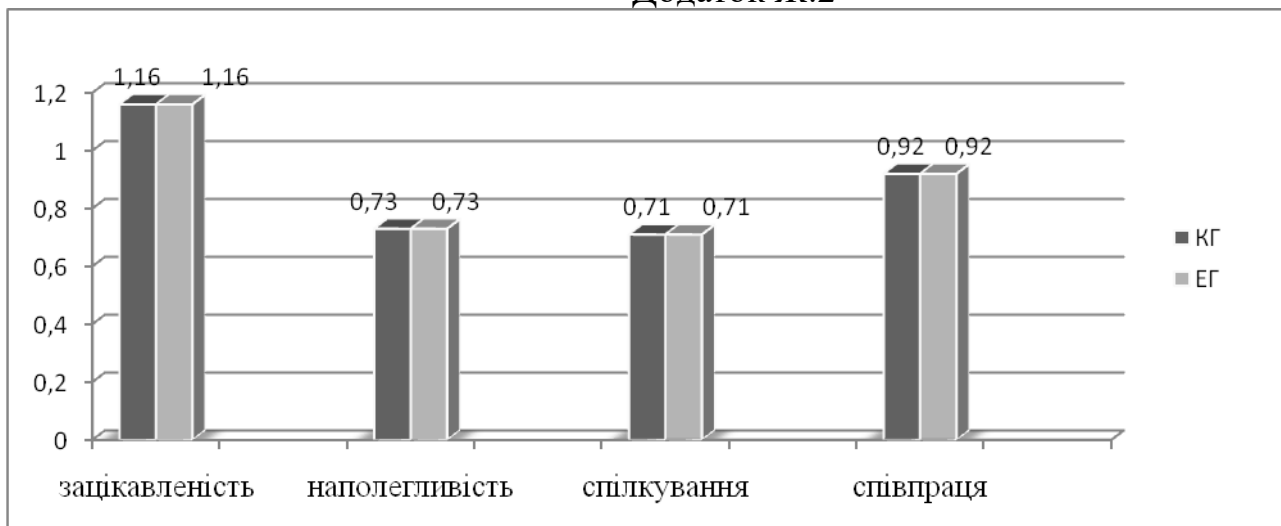

Рис. Ж.2. Оцінка готовності за середніми значеннями майбутніх соціальних працівників за ціннісним критерієм на констатувальному етапі

Продовження Додатку Ж

Додаток Ж.3

Таблиця Ж.3

**Порівняльна таблиця середніх значень показників інформаційного критерію в контрольних і експериментальних групах
Констатувальний етап**

Інформаційний критерій		
Показники відповідей на опитувальник	Контрольна група 210 ос.	Експериментальна група 200 ос.
1. Знання про технології соціальної роботи з людьми похилого віку.	1,05	1,02
2. Знання про організацію міждисциплінарної роботи з людьми похилого віку.	1,08	1,11
3. Знання про отримання соціальної допомоги людьми похилого віку.	1,02	1,01
4. Знання про нормативно-правове забезпечення щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.	0,98	0,99
Загальне середнє значення інформаційного критерію.	1,00	1,00

Додаток Ж.4

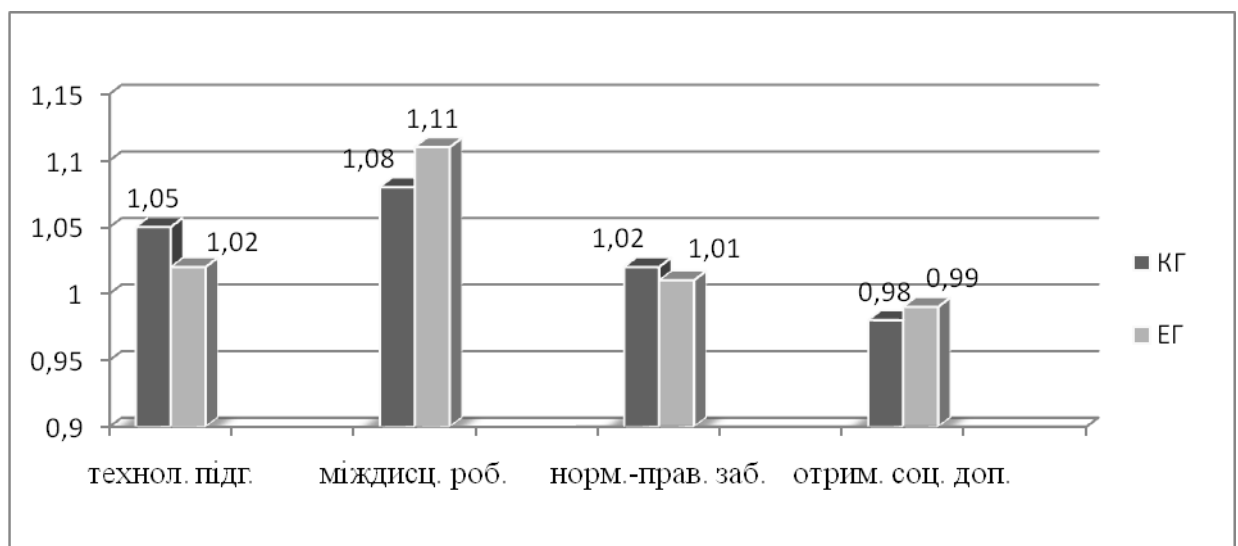

Рис. Ж.4. Оцінка готовності за середніми значеннями майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за інформаційним критерієм на констатувальному етапі

Продовження Додатку Ж

Додаток Ж.5

Таблиця Ж.5

**Порівняльна таблиця середніх значень показників компетентнісного критерію в контрольних і експериментальних групах
Констатувальний етап**

Компетентнісний критерій		
Показники відповідей на опитувальник	Контрольна група 210 ос.	Експериментальна група 200 ос.
1. Знання змісту та особливостей патронажної роботи з людьми похилого віку.	1,02	1,01
2. Знання механізмів організації патронажної роботи з людьми похилого віку.	1,08	1,11
3. Знання методів і прийомів патронажної роботи з людьми похилого віку.	1,20	1,21
4. Знання про проблеми людей похилого віку.	0,90	0,90
Загальне середнє значення компетентнісного критерію.	1,05	1,05

Додаток Ж.6

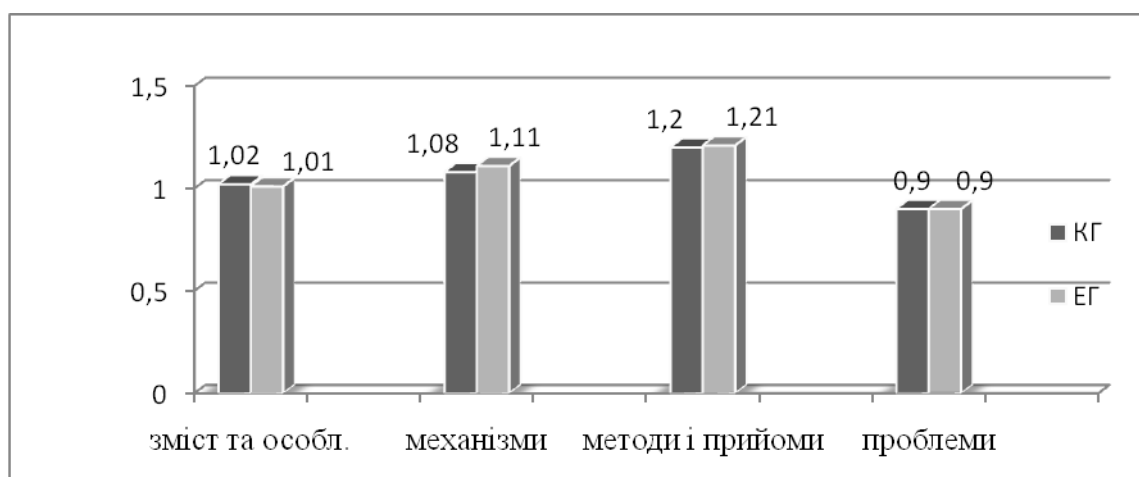

Рис. Ж.6. Оцінка готовності за середніми значеннями майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за компетентнісним критерієм на констатувальному етапі

Продовження Додатку Ж

Додаток Ж.7

Таблиця Ж.7

**Порівняльна таблиця середніх значень показників діяльнісного критерію
в контрольних і експериментальних групах
Констатувальний етап**

Діяльнісний критерій		
Показники відповідей на тест	Контрольна група 210 ос.	Експериментальна група 200 ос.
1. Здатність до креативності та її прояв у патронажній роботі з людьми похилого віку.	0,39	0,39
2. Здатність до оволодіння різними видами патронажної роботи з людьми похилого віку (соціально-педагогічний, соціально-медичний, соціально-психологічний, соціально-економічний, соціально-правовий).	0,27	0,27
3. Здатність до вирішення проблем при виникненні нестандартної ситуації у процесі здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку	0,35	0,35
4. Здатність до оволодіння різними формами патронажної роботи з людьми похилого віку.	0,43	0,43
Загальне середнє значення діяльнісного критерію.	0,36	0,36

Додаток Ж.8

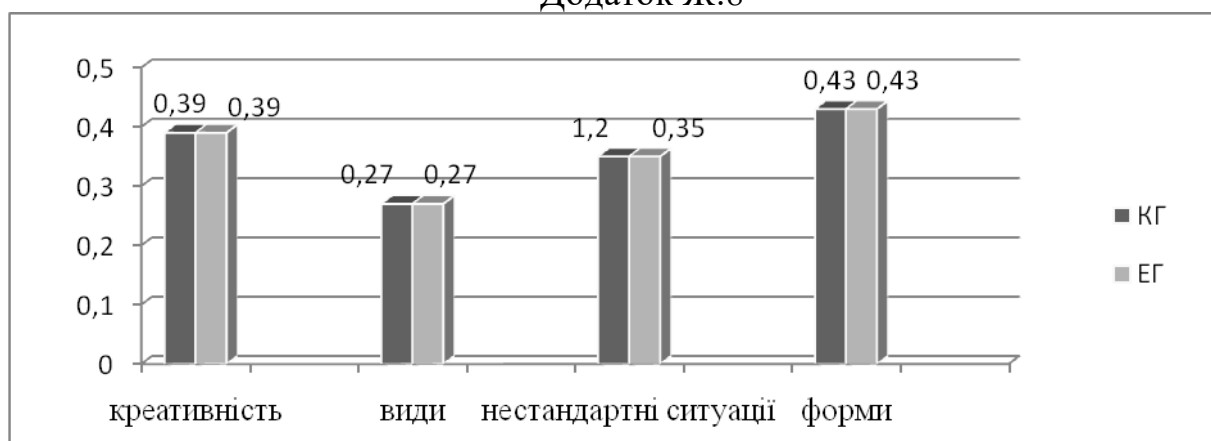

Рис. Ж.8. Оцінка готовності за середніми значеннями майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку за діяльнісним критерієм на констатувальному етапі

Продовження Додатку Ж

Додаток Ж.9

Таблиця Ж.9

**Порівняльна таблиця середніх значень показників ціннісного критерію
в контрольних і експериментальних групах
Формувальний етап**

Ціннісний критерій		
Показники	Контрольна група 210 ос.	Експериментальна група 200 ос.
1. Зацікавленість у пошуках інноваційних форм роботи з людьми похилого віку.	1,16	1,35
2. Наполегливість та ініціативність.	0,75	0,91
3. Потреба у налагодженні спілкування з людьми похилого віку.	0,72	0,80
4. Прагнення до співпраці та допомоги.	0,93	0,94
Загальне середнє значення ціннісного критерію	0,89	1,00

Додаток Ж.10

Таблиця Ж.10

**Порівняльна таблиця середніх значень показників
інформаційного критерію в контрольних і експериментальних групах
Формувальний етап**

Інформаційний критерій		
Показники відповідей на опитувальник	Контрольна група 210 ос.	Експериментальна група 200 ос.
1. Знання про технології соціальної роботи з людьми похилого віку.	1,09	1,60
2. Знання про організацію міждисциплінарної роботи з людьми похилого віку.	1,03	1,38
3. Знання про нормативно-правове забезпечення щодо здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.	1,35	1,31
4. Знання про отримання соціальної допомоги людьми похилого віку.	1,01	1,36
Загальне середнє значення інформаційного критерію	1,12	1,41

Продовження Додатку Ж

Додаток Ж.11

Таблиця Ж.11

**Порівняльна таблиця середніх значень показників
компетентнісного критерію в контрольних і експериментальних групах
Формувальний етап**

Компетентнісний критерій		
Показники відповідей на опитувальник	Контрольна група 210 ос.	Експериментальна група 200 ос.
1. Знання змісту та особливостей патронажної роботи з людьми похилого віку.	1,32	1,52
2. Знання механізмів організації патронажної роботи з людьми похилого віку.	1,34	1,22
3. Знання методів і прийомів патронажної роботи з людьми похилого віку.	1,20	1,21
4. Знання про проблеми людей похилого віку.	0,93	1,39
Середнє значення компетентнісного критерію	1,19	1,33

Додаток Ж.12

Таблиця Ж.12

**Порівняльна таблиця середніх значень показників
діяльнісного критерію в контрольних і експериментальних групах
Формувальний етап**

Діяльнісний критерій		
Показники відповідей на тест	Контрольна група 210 ос.	Експериментальна група 200 ос.
1. Здатність до креативності та її прояв у патронажній роботі з людьми похилого віку.	0,67	0,70

Продовження Додатку Ж.12

Додаток Ж.12

Таблиця Ж.12

2. Здатність до оволодіння різними видами патронажної роботи з людьми похилого віку (соціально-педагогічний, соціально-медичний, соціально-психологічний, соціально-економічний, соціально-правовий).	0,48	0,55
3. Здатність до вирішення проблем при виникненні нестандартної ситуації у процесі здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку.	0,55	0,62
4. Здатність до оволодіння різними формами патронажної роботи з людьми похилого віку.	0,57	0,60
Загальне середнє значення діяльнісного критерію.	0,56	0,62

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности /К.А. Абульханова-Славская. – М. :Наука,1980. – 336 с.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 300 с.
3. Авербух. Е. С. Расстройства психической деятельности в позднем возрасте: Психиатрический аспект геронтологии и гериатрии/ Е.С. Авербух. –Л.: Медицина, Ленингр. отд-е, 1969. – 285 с.
4. Адресный социальный патронаж семьи и детей: науч.-метод. пособ. / под. ред. Л.С. Алексеевой. – М.:Гос. НИИ семьи и воспитания, 2000. – 160 с.
5. Аксарина И.Ю. Педагогические условия адаптации выпускников школ на этапе перехода от общего к высшему профессиональному образованию : автореф. дис. ... канд. пед. наук:13.00.01/Аксарина Ирина Юрьевна; Курганский гос. ун-т. – М., 2006. – 19 с.
6. Александрова М.Д. Проблемы социальной и психологической геронтологии / М.Д. Александрова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – 136 с.
7. Алексюк А.М., Бех І.Д., Демків Т.Ф., Єрмаков І.Г., Завадський І.О. Перспективні освітні технології: Науково-метод. посібник/ Г.С. Сазоненко (заг.ред.). – К. : Гопак, 2000. – 560с.
8. Альперович В.Д. Старость. Социально-философский анализ / В.Д. Альперович. – Ростов н/Д : Феникс, 1998. – 104 с.
9. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания : избр. психолог.труды / Б.Г. Ананьев. – М.: Воронеж: ПО «МОДЭК», 1996. – 384 с.
10. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – Л.: Изд-во Ленингр.ун-та, 1968. – 340 с.
11. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития / В.И. Андреев. – Казань : КГУ, 1996. – 568 с.
12. Андрущенко В.П., Бех І.Д., Волощук І.С., Глузман О.В., Гузій Н.В., Дем'яненко Н.М.. Педагогіка вищої школи: підручник / АПН України; Інститут вищої освіти / В.Г. Кремень (ред.). – К. : Педагогічна думка, 2009. – 256с.
13. Анохин А.М. Педагогическая среда как условие формирования творческой личности студента педвуза :автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 /Анохин Андрей Михайлович. – Уфа, 1997. – 22 с.
14. Анциферова Л.И. Поздний период жизни человека: типы старения и возможности поступального развития личности/ Л.И. Анциферова // Психолог. журнал. – 1996. – Т. 17. – № 6. – С. 60-72.
15. Архангельский П.В. Проектная система организации работ в трудовой

школе / П.В. Архангельский// На путях к новой школе. – 1931. – № 2. – С. 50-56.

16. Архипова С.П. Основы андрагогіки: Навч. посібник / С.П.Архипова. – Черкаси – Ужгород: Видавництво «Мистецька лінія», 2002. – 183 с.

17. Бабанский Ю.К. Об актуальных вопросах методологии дидактики / Ю.К. Бабанский // Советская педагогика. – 1978. – № 9. – С. 45.

18. Бабанский Ю.К. Интенсификация процесса обучения / Ю.К. Бабанский. – М.: Знания, 1987. – 78 с.

19. Бабкін В.Д. Соціальна держава та захист прав людини / В.Д. Бабкін // Правова держава. – 1998. – Вип. 9. – 45 с.

20. Балл Г.О. Духовність професіонала і педагогічне сприяння її становленню: орієнтири психологічного аналізу. Перспективи/ Г.О. Балл // Професійна освіта: педагогіка і психологія: пол.-укр. щорічник / за ред. І. Зязюна, Н. Ничкало, Т. Левовицького, І. Вільш. – К.; Ченстохова: Віпол, 2000. – Вип. 11. – С. 216-231.

21. Басов Н.Ф. Социальный педагог: введение в профессию: учеб.пособ. / Н.Ф. Басов, В.М. Басова, А.Н. Кравченко. – М.:Академия, 2006. – 256 с.

22. Безпалько О.В. Соціальна робота в громаді: навч. посіб. / О.В. Безпалько. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 21 с.

23. Берецкая Е.А. Подготовка будущих специалистов социальной работы к деятельности по реабилитации граждан пожилого возраста :дис. ... канд.пед. наук : 13.00.08 / Берецкая Елена Александровна. – Казань, 2006. – 356 с.

24. Бех В.П. Соціальна робота і формування громадянського суспільства : монографія / В.П. Бех, М.П. Лукашевич, М.В. Туленков; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – 599 с.

25. Блащак Г.С. Соціальна робота в Україні: теорія та практика / Г.С. Блащак, О.В. Вадзюк, Т.В. Горбоніс, Н.І. Грицько, Б.С. Довжук. – К.: УДЦССМ, 2001. – 272 с.

26. Богомолец А.А. Продление жизни. – К.: АН УССР, 1940. – 143 с.

27. Бойко А.М. Соціальна робота / А.М. Бойко, Н.Б. Бондаренко, О.С. Брижовата, В.В. Бурлака, І.М. Грига. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. — Ч. 2. — 224 с.
28. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні / Н.Б. Болотіна. — Київ: Знання, 2005. — 381 с.
29. Большая Медицинская Энциклопедия в 35 тт. / автор-сост. Н.А. Семашко. — М. : Мосполиграф, 2006.
30. Большой Юридический словарь / под. ред. А.В. Малько. — М. : Проспек, 2009. — 623 с.
31. Бондаренко Н.В. Соціальна робота / Н.В. Бондаренко, І.М. Грига, Н.В. Кабаченко, О.М. Савчук, Т.В. Семигіна. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. — Ч. 1. — 178 с.
32. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості : навч. пос. / О.Ф. Бондаренко. — Х.: Фоліо, 1996. — 240 с.
33. Бороздина Л.В. Самооценка в возрасте пожилых. Сообщение 1. Содержание СО / Л.В. Бороздина, О.Н. Молчанова // Вестник МГУ. — Сер. 14. Психология. — 1998. — С. 29-40.
34. Борытко Н.М. В пространстве воспитательной деятельности : монография / Н.М. Борытко. — Волгоград: Перемена, 2001. — 181 с.
35. Бочарова В.Г. Профессиональная социальная работа: личностно-ориентированный подход / В.Г. Бочарова. — М. : Рос. академия образования, 1999. — 184 с.
36. Вайнола Р.Х. Педагогічні засади особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Вайнола Ренате Хейкїївна. — К., 2009. — 542 с.
37. Вайнола Р.Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика : навч. посіб. / Р. Х. Вайнола / за ред. проф. С.О. Сисоєвої. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. — 134 с.
38. Ващенко Г.Г. Загальні методи навчання : підруч. для педвузів /

Г.Г. Ващенко. – Харків: Державне вид-во України, 1929. – 232 с.

39. Введення у соціальну роботу : Навчальний посібник / Семигіна Т.В., Грига І.М. – К.: Фенікс, 2001. – 288 с.

40. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170000 / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

41. Венский Международный план действий по проблемам старения. Вена, 5-6 августа 1982 года: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 12.05.2012<http://prohistory.ru/ckeditor_assets/attachments/421/1982_venskiy_plan.pdf>. – Мова рос. – Загол. з екрану.

42. Вербець В.В. Соціологія: навч. посіб. / В.В. Вербець, О.А. Субот, Т.А. Христюк. – К.: Кондор, 2009. – 550 с.

43. Виготський Л.С. Проблема віку / Л.С. Виготський. – М.: Проблема віку, 1984. – Т. 4. – 113 с.

44. Виноградова Н.Ю. Организационно-экономический механизм медико-социального обслуживания детей с ограниченными возможностями : дис.... канд. эконом.наук : 08.00.05 / Виноградова Наталья Юрьевна. – С.-Пб., 2006. – 176 с.

45. Висьневская-Рошковская К. Новая жизнь после шестидесяти /К. Висьневская-Рошковская. – М.: ПРОГРЕСС, 1989. – 263 с.

46. Вища освіта і Болонський процес : навч. посіб. / за ред. В.Г. Кременя. – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2004. – 384 с.

47. Вітлінський В.В. Моделювання економіки / В.В. Вітлінський. – К.: КНЕУ, 2005. – 408 с.

48. Вовк Л.П. Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості). – К.: Пошуково-видавниче агентство, Видавничий центр «Просвіта», 1998. – 179 с.

49. Временное положение об отделении социальной помощи на дому одиноким нетрудоспособным гражданам. Утверждено постановлением Госкомтруда СССР и Секретариата ВЦСПС от 3 февраля 1986 г. № 28/3-43 :[Електронний ресурс]. – Режим доступу : 22.04.2012<<http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=>

doc;base=ESU;n=23352>. – Мова рос. – Загол. з екрану.

50. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в шести томах / Л.С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982. – 504 с.

51. Галкин Р.А. Организация медико-социальной помощи лицам пожилого возраста в сельской местности / Р.А. Галкин, И.А. Гехт, С.А. Суслин под ред. Р.А. Галкина. – Самара: Перспектива, 2001. – 208 с.

52. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология: учеб. пособ./М.В. Гамезо, Е.А. Петрова, Л.М. Орлова. – М.: Педагогическое общество России, 2003. – 512 с.

53. Головатий М.Ф. Соціальна політика і соціальна робота: термінол.-понятійн. слов. / М.Ф. Головатий, М.Б. Панасик. – К.: МАУП, 2005. – 560 с.

54. Голубенко Т.О. Метод практичних ситуацій в процесі роботи експериментальної студії «Основи патронажної роботи з людьми похилого віку» / Т.О. Голубенко: методичні рекомендації. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 45 с.

55. Голубенко Т.О. Організація патронажної роботи з людьми похилого віку як складова практики студентів спеціальності «Соціальна робота»: освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» / Т.О. Голубенко. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 134 с.

56. Голубенко Т.О. Основи патронажної роботи з людьми похилого віку / Т.О. Голубенко: методичний посібник. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 135 с.

57. Голубенко Т.О. Технології соціальної роботи з людьми похилого віку / Т.О. Голубенко: навчальний посібник. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 163 с.

58. Голубенко Т.О. Деякі соціально-психологічні аспекти людей похилого віку / Т.О. Голубенко// Зб. наук. пр. Київського нац. ун-ту імені Т.Г. Шевченка // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – К. : КНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2011. – С. 51-61.

59. Голубенко Т.О. Правові засади соціального захисту людей похилого віку / Т.О. Голубенко// Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Сер. 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: зб. наук. пр. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 13. – С. 23-34.
60. Голубенко Т. О. Практична підготовка майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку / О.Г. Карпенко, Т. О. Голубенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Випуск 18 : зб. наук. пр. – С.151-157.
61. Голубенко Т.О. Соціальне обслуговування людей похилого віку в умовах територіального центру на сучасному етапі // Соціальна робота і сучасність: теорія та практика [Текст]: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., 16-17 травня 2012 року.– Київ, 2012. – С. 297-299.
62. Голубенко Т. О. Формування професійної компетентності у майбутніх соціальних працівників до здійснення патронажної роботи з людьми похилого віку / Т. О. Голубенко // Новітні тенденції сучасної педагогіки та психології : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 7 березня 2014 р. – Київ, 2014. – С. 45-47.
63. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям / С.У. Гончаренко. – Київ; Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
64. Гуменюк П.В. Развитие культуры мышления будущего специалиста в процессе изучения в вузе общепрофессиональных дисциплин : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Гуменюк Павел Владимирович; Орловский гос. пед. ун-т. – Орел, 2006. – 24 с.
65. Давыдовский И.В. Геронтология / И.В. Давыдовский. – М.: Медицина, 1966. – 300 с.
66. Державний галузевий стандарт спеціальності «Соціальна робота» /кер. кол. проф. В.П. Бех, А.Й. Капська. – К.: МОН України від 10.10.2005 р. – 273 с.
67. Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів.

Затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 17 червня 2002 р., № 293 :[Електронний ресурс]. – Режим доступу: 26.06.2011<<http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1152.676.0>>. – Мова укр. – Загол. з екрану.

68. Диагностика мотивационных ориентаций в межличностных коммуникациях (И.Д. Ладанов, В.А. Уразаева) / Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М. : Изд-во ин-та психотерапии. – 2002. – С. 92-94.

69. Друга Всесвітня Асамблея з проблем старіння, Мадрид, Іспанія, 8-12 квітня 2002 року.

70. Дурай-Новакова К.М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности : дис. ... д-ра пед. наук.: 03.00.01 / Дурай-Новакова К.М. – М., 1983. – 356 с.

71. Дьяченко М. И. Педагогические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Из-во БГУ, 1976. – 175 с.

72. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-е видання / за заг. ред. проф. І.Д. Зверєвої. – К.; Симферополь: Універсум, 2013. – 536 с.

73. Європейська соціальна хартія // Офіційний вісник України. — 2006. — № 40. — С. 37. — Ст. 2660.

74. Євтух М.Б. Соціальна педагогіка: підруч. / М.Б. Євтух, О.П. Сердюк; за ред. А.Й. Капської. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: МАУП, 2002. – 232 с.

75. Ериксон Е. Детство и общество. – С-Пб., 1996. – 592 с.

76. Ермолаева М. Практическая психология старости / М. Ермолаева. – М.: ЭКСМОПресс, 2002. – 318 с.

77. Ерошина Н.А. Дидактические условия управления самостоятельной учебной деятельностью студентов педагогических вузов: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ерошина Нинэль Александровна. – Липецк : ЛГУ, 2001. – 22 с.

78. Єфімова Є.І. Суїцидна поведінка в похилому віці / Є.І. Єфімова. – Київ : Знання, 1995. – 78 с.

79. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-

словообразовательный / Т.Ф. Ефремова. – М.: Дрофа, Русский язык, 2000. – 1233 с.

80. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога : навч. посіб. для ВНЗ / Л.М. Завацька. – К. : Вид. дім «Слово», 2008. – 240 с.

81. Загальна Декларація прав людини 217А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року.

82. Загальна психологія: практикум. Навчальний посібник / Долинська Л. В., Ставицька С.О., Волошина В. В., Темрук О. В. – К.: Вид-во «Каравела», 2005. – 280 с.

83. Зайнышев И.Г. Технология социальной работы: учеб.пособ. /И.Г. Зайнышев. – М. : ВЛАДОС, 2002. – 215 с.

84. Зайнышев И.Г. Социологический портрет будущего специалиста социальной сферы / И.Г. Зайнышев, П.Е. Злобин //Российский журнал социальной работы. – 1996. – № 1. – С. 105-109.

85. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 17.06.2012.-15.07.2012. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 33. – С. 126. – Ст. 1770.

86. Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» № 3668-VI від 08.07.2011 р.// Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2012. – № 12-13. – Ст. 82.

87. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» № 875-XII від 21 березня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 21. – Ст. 252.

88. Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» № 3668-VI (3668-17) від 08.07.2011 р.// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 12-13. – Ст. 82.

89. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» № 2558-III від 21.06.2001 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 42. – Ст. 213.

90. Закон України «Про соціальні послуги» № 966-IV від 19.06.2003 р.//

Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 45 – Ст. 39.

91. Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» № 1104-IV від 10 липня 2003 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 6. – Ст. 39.

92. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551–XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 45. – Ст. 426.

93. Зверев И.Д. Межпредметные связи в современной школе / И.Д. Зверев, В.Н. Максимова. – М. : Педагогика, 1981. – 160 с.

94. Зверева І.Д. Соціальна робота в Україні: підруч. / І.Д. Зверева, Г.М. Лактіонова. – К. : 2004. – 204 с.

95. Зязюн І. А. Ничкало Нелля Григорівна [біогр. довідка]/ І. А. Зязюн // Профтехосвіта України : ХХ століття : енциклопед.вид. / [упоряд. : Н. Ничкало, І. Лікарчук, Л. Штома, Н. Падун, Л. Стременно, Н. Талалуєва ; за ред. Н. Г. Ничкало]; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. К., 2004. – С. 694-695.

96. Игнатьев Б.В. Основные вопросы метода проектов/ Б.В. Игнатьев // На путях к методу проектов. – М.; Л.: Учпедгиз, 1931. – Вып. 4. – С. 28-53.

97. История государства и права : словарь-справочник / под ред. М.И. Сизикова. – М.: Юрид. лит., 1997. – 304 с.

98. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні : наук.навч.-метод. посіб./ Марченко С.Я., Кратінов М.С., Ваховський Л.Ц., Кратінова В.О., Песоцька О.П., Караман О.Л. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 408 с.

99. Капська А.Й. Соціальна робота: технологічний аспект: підруч. / А.Й. Капська. – К. : Центр навч.л-ри, 2003. – 352 с.

100. Капська А.Й. Соціальна робота: технологічний аспект / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола, О.В. Вакуленко, О.Г. Карпенко. – К.: ДЦССМ, 2004. – 362 с.

101. Капська А.Й. Деякі аспекти професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників / А.Й. Капська // Вісн. Глухівського нац.пед. ун-

туім. О. Довженка. Сер. : Педагогічні науки. – 2010. – № 15. – С. 12-16.

102. Капська А.Й., Безпалько О.В., Вайнола Р.Х., Вакуленко О.В., Вольнова Л.М. Соціальна педагогіка: підручник для студ.вищ. навч. закладів /Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Інститут соціальної роботи та управління / А.Й. Капська (ред.). – 4-те вид., перероб. і доп. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 488с.

103. Капська А.Й. Соціальна робота : навч. посіб. / А.Й. Капська. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. – 400 с.

104. Карпенко О.Г. Вступ до спеціальності «Соціальна робота» : навч.-метод. посіб. / О.Г. Карпенко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. – 248 с.

105. Карпенко О.Г. Вступ до спеціальності : навч. посіб. / О.Г. Карпенко. – К. : Слово, 2010. – 240 с.

106. Карпенко О.Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти : дис. ...д-ра пед. наук : 13.00.04 / Карпенко Олена Георгіївна. – К., 2008. – 546 с.

107. Карпенко О.Г. Професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти: науково-методичний та організаційно-технологічний аспекти : монографія. / О.Г. Карпенко за ред. С.Я. Харченко. – Дрогобич: Коло, 2007. – 374 с.

108. Каспина В.А. О методах воспитания и их классификации /В.А. Каспина // Советская педагогика. – 1970. – № 1. – С. 84-94.

109. Клімов О.В. Формування творчої активності майбутніх викладачів практичного навчання при вивченні фахових дисциплін / О.В. Клімов //Вісн. Чернігівського держ.пед. ун-ту. –2010. – Вип. 80. – С. 95-97.

110. Ковчина І.М. Основи соціально-правового захисту особистості : навч.-метод. посіб. / І.М. Ковчина; за заг. ред. проф. А.О. Ярошенко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 297 с.

111. Козубовська І.В. Рання профілактика протиправної поведінки неповнолітніх (психолого-педагогічні аспекти): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 /

Козубовська Ірина Василівна; Ужгородський держ. ун-т. – Ужгород, 1996. – 422 с.

112. Козубовська І.В. Використання досвіду Великої Британії у практичній підготовці фахівців соціальної роботи в Україні / І.В. Козубовська, А.Р. Досін //Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку:[Електронний ресурс]. – Режим доступу: 26.06.2013<http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_emagazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n1_2008_st_29/>. – Мова укр. – Загол. з екрану.

113. Кодекс поведінки міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та неурядових організацій (НУО) при здійсненні операцій допомоги у разі стихійних лих і катастроф. // [Http://library.cjes.ru/online/](http://library.cjes.ru/online/)

114. Койнова Ю.В. Формирование профессиональной компетентности социальных работников в процессе вузовского обучения: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Койнова Юлия Васильевна. – М., 1996. – 212 с.

115. Коленіченко Т.І. Аналіз механізмів адаптації літньої людини до умов геріатричного пансіонату / Т.І. Коленіченко // Соціальна педагогіка : теорія та практика : наук.-метод. журнал / за ред. С. Я. Харченко. – Луганськ: ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – №1. – С. 19-25.

116. Коленіченко Т.І. До проблеми періодизації старості : зб. тез : І XIII Міжнародної наукової практичної конференції молодих науковців «Проблеми особистості в сучасній науці : результати та перспективи досліджень» / Т.І. Коленіченко. – 2011. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський ун-т», 2011. – С. 31-32.

117. Коленіченко Т.І. Соціальна робота з людьми похилого віку / Т.І. Коленіченко // Соціальна педагогіка : теорія та практика : наук.-метод. журнал / за ред. С.Я. Харченко. – Луганськ : ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2011. – № 4. – С. 20-26.

118. Коленіченко Т.І. Особливості адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05/ КоленіченкоТетяна Іванівна. – К., 2010. – 220 с.

119. Коломинский Я.Л. Психология взаимин у малых группах/

Я.Л. Коломинский. – Мінськ : БДУ, 1979. – 349 с.

120. Комплексний демографічний прогноз Українина період до 2050 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 06.07.2012<Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.>. – Мова укр. – Загол. з екрану.

121. Кон И.С. Социологическая психология / И.С. Кон. – М.: Москов.психол.-соц.ин-т; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1999. – 560 с.

122. Конституція України : прийнята на V сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 48 с.

123. Конюхов Н.И. Словарь-справочник практического психолога /Н.И. Конюхов. – Воронеж: Модэк, 1996. – 224 с.

124. Костюк Г.С. Избранные психологические труды/ Г.С. Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.

125. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – С-Пб.: Питер, 2001. – 992 с.

126. Краснова О. В., Лидерс А. Г. Социальная психология старения: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 288 с.

127. Кремень В.Г. Освіта і наука України : шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – 215 с.

128. Крентовська О.П. Концептуальні засади розвитку системи соціальних послуг в умовах старіння населення /О.П. Крентовська //Економіка та держава. – 2009. – № 12. – С. 86-88.

129. Кривоконь Н.І. Проблеми соціальної роботи та соціальної політики в Україні: навчальний посібник / Н.І. Кривоконь: Чернігів: Чернігівський державний технологічний університет, 2012. – 320 с.

130. Крылов Н.И. Подготовка учащихся средних школ к выбору рабочей профессии/ Н.И. Крылов // Вопросы психологии. 1985 г. – № 5. – С. 9-11.

131. Куніцина В.М. Міжособистісне спілкування / В.М. Куніцина, Н.В. Казарінова, В.М. Погольша. – С-Пб. : Питер, 2002. – 673 с.

132. Куприянов Б.В. Гипотеза кандидатской диссертации (о многообразии

педагогических условий) / Б.В. Куприянов // Наука и практика воспитания и дополнительного образования. – 2006. – № 4. – С. 100-108.

133. Кутькина О.П. Педагогические условия формирования медиакомпетентности будущих библиотечно-информационных специалистов : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Кутькина Олеся Петровна. – Барнаул, 2006. – 23 с.

134. Ларіонова Н.Б. Практика в системі професійної підготовки студентів спеціальностей «Соціальна педагогіка» і «Соціальна робота» : навч.-метод. посіб. / Н.Б. Ларіонова. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 69 с.

135. Леонтьев А.А. Педагогическое общение / А.А. Леонтьев. – М.: Нальчик: Эль-Фа, 1996. – 93 с.

136. Лук'янова Н.Л. Соціальна робота в Україні: концептуальні засади і трансформація в сучасних умовах / Н.Л. Лук'янова // Політ. менеджмент. – 2009. – № 5. – С. 150-156.

137. Лукашевич М.П. Соціальна робота (теорія і практика): підруч. / М.П. Лукашевич, Т. В. Семігіна. – К.: Каравела, 2009. – 368 с.

138. Лучшие психологические тесты/сост. М.В. Оленникова. – М.: АСТ; СПб.: Сова, 2010. – 639 с.

139. Ляшенко А.И. Профессиональное становление социального работника (Опыт системного акмеологического исследования) : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Ляшенко Антонина Ивановна. – М., 1994. – 144 с.

140. Маслов В.І. Моделювання у теоретичній і практичній діяльності в педагогіці / В.І. Маслов // Післядипломна освіта в Україні. – 2008. – № 1. – С. 3-9.

141. Мацкевич Ю.Р. Підготовка соціальних педагогів до роботи з людьми похилого віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Мацкевич Юліана Рафаїлівна; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України, 2003. – 220 с.

142. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения / Е.Е. Мачульская, Ж.А. Горбачева. – М. : Книжный мир, 1998. – 278 с.

143. Мельник К.Ю. Проблеми соціального захисту працівників органів

внутрішніх справ / К.Ю. Мельник // Право і безпека. – 2002. – № 2. – С. 97-101.

144. Мельничук І.М. Теорія і методика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ...д-ра пед. наук: 13.00.04 /Мельничук Ірина Миколаївна. – Тернопіль, 2011. – 42 с.

145. Методы системного педагогического исследования : учеб.пособ./ подред. Н.В. Кузьминой. – М.: Народное образование, 2002. – 208 с.

146. Мечников И.И. Этюды оптимизма / И.И. Мечников. М.: Наука, 1964. – 128 с.

147. Мигович І.І. Формування системи підготовки і підвищення кваліфікації соціальних працівників: досвід і проблеми / І.І. Мигович// Соціальна робота в Україні: теорія і практика. Наук.-метод. журнал. – 2004. –№ 2 (7). – С. 12-16.

148. Мигович І.І. Теоретичні засади соціальної роботи: навч. посіб. / І.І. Мигович, В.Ф. Жмир. – Ужгород: Говерла, 2007. – 410 с.

149. Мильман В.Э. Метод изучения мотивационной сферы личности /Практикум по психодиагностике. Психодиагностика мотивации и саморегуляции. – М.:МГУ, 1990. – С. 21-43.

150. Михайлова И.А. Гражданская правосубъектность физических лиц: проблемы законодательства, теории и практики : дис. ... д-ра. юрид. наук –12.00.03/ Михайлова Ирина Александровна. – М., 2007. – 32 с.

151. Міщик Л.І. Соціальна педагогіка: досвід та перспективи: монографія / Людмила Іванівна Міщик. – Запоріжжя : ЗДУ, 1999. – 248 с.

152. Міщик Л.І. Теоретико-методичні основи професійної підготовки соціального педагога у закладах вищої освіти: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05 /Міщик Людмила Іванівна. – Запоріжжя, 1997. – 359 с.

153. Мудрик А.В. Социальная педагогика: учеб.пособ./ А.В. Мудрик. – М.: Академия, 2002. – 194 с.

154. Мудрик А.К. Соціальний інтелект та соціальна компетентність / А.К. Мудрик // Практична психологія і соціальна робота. – 2006. – № 3. – С. 15–16.

155. Назарова О.Л. Новые информационные технологии в управлении качеством образовательного процесса в колледже / О.Л. Назарова // Информатика и образование. – 2003. – № 11. – С. 798.

156. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про державний стандарт догляду вдома» № 760 від 13.11.2013 р..

157. Наказ Міністерства праці та соціальної політики № 134 від 10 червня 2010 року «Про затвердження Типових штатних нормативів чисельності працівників територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг)».

158. Наследов А.Д. SPSS 19: профессиональный статистический анализ данных / А.Д. Наследов. – С-Пб.: Питер, 2011. – 400 с.

159. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных : учеб. пособ./ А.Д. Наследов. – С-Пб.: Речь, 2008. – 392 с.

160. Наследов А.Д. Компьютерный анализ данных в психологии и социальных науках / А.Д. Наследов. – С-Пб : Питер, 2005. – 416 с.

161. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: ИТИ Технологии, 2006. – 944 с.

162. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіхтенко, О.М. Любарська та ін.; за заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.

163. Осипова И.И. Установление контактов с семьей в процессе патронажа: методики и технологии / И.И. Осипова // Отечественный журнал социальной работы. – 2005. – № 3. – С. 56-65.

164. Основы психологии. Практикум / ред.-сост. Л.Д. Столяренко. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 576 с.

165. Особистісно-орієнтовані технології навчання і виховання у вищих навчальних закладах: кол. монографія / В.П. Андрущенко та ін./ Ін-т вищої освіти АПН України / Віктор Петрович Андрущенко (заг. ред.). – К. : Педагогічна думка, 2008. – 254 с.

166. Панов А.М. Деятельность служб социального патронажа семей и детей в

России и за рубежом / А.М. Панов // Социальное обслуживание. – 2005. – № 1. – С. 59-75.

167. Педагогика :учеб.пособ./ под ред. П.И. Пидкасистого. – М.: Пед. общество России, 2000. – 640 с.

168. Пелевин А.А. Гражданско-правовое регулирование патронажных отношений в Российской Федерации: дис. ... канд.юрид. наук : 12.00.03. / Пелевин Алексей Алексеевич. – М., 2008. – 176 с.

169. Петрочко Ж.В. Професійна підготовка соціальних працівників до роботи: з досвіду роботи / Ж.В. Петрочко, Т.М. Кондрашевська; Ліга соц. працівників м. Києва, соц. служба для молоді м. Києва. – К.: Нац.пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2001. – 48 с.

170. Пиняева С.Е. Личностное и профессиональное развитие в период зрелости / С.Е. Пиняева, Н.В. Андреев// Вопросы психологии. – 1998. – № 2. – С. 3-10.

171. Платонов К.К. Краткий словарь психологических понятий/ К.К. Платонов. – М.: Высш. шк., 1984. –176 с.

172. Платонов К.К. Структура и развитие личности / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1986. – 255 с.

173. Повідайчик О.С. Формування інформаційної культури майбутнього соціального працівника в процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. : 13.00.04 / Повідайчик Оксана Степанівна; Ужгородський нац. ун-т. – Тернопіль, 2007. – 20 с.

174. Поздняков А.Б. Институт патронажа в Российской Федерации, его отличие от попечительства: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Поздняков Андрей Борисович. – М., 2010. – 166 с.

175. Поліщук В.А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти : монографія / за ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль: ТНПУ, 2006. – 424 с.

176. Полтавець В. Соціальна робота в Україні: перші кроки. – К.: Вид. дім

«КМ Академія», 2000. – 233 с.

177. Полонский В.М. Словарь по образованию и педагогике/В.М. Полонский. – М. : Высш. шк., 2004. – 512 с.

178. Понікаров В.Д. Пенсійне та соціальне забезпечення: підруч. / В.Д. Понікаров, М.М. Топорокова. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 400 с.

179. Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи / уклад. І.В. Козубовська, І.І. Мигович, В.В. Сагарда та ін.; за заг. ред. І.В. Козубовської, І.І. Миговича. – Ужгород : УжНУ, Мистецька лінія, 2001. – 152 с.

180. Порсева Х.О. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій осіб похилого віку / дис. ... канд. пед. наук : 19.00.07 / Порсева Христина Олегівна; Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2005. – 220 с.

181. Право соціального забезпечення : навч. посіб. / за ред. П.Д. Пилипенка. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 496 с.

182. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учеб.пособ. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1998. – 672 с.

183. Принцип развития в психологи / под.ред. Л.И. Анциферова. – М.: Наука, 1978. – 368 с.

184. Професійно-педагогічна освіта: сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку: монографія / авт. кол. О.А. Дубасенюк, О.Є. Антонова, С.С. Вітвицька, Н.Г. Сидорчук, О.М. Спирін, Н.В. Якса та ін. / за заг. ред. проф. О.А. Дубасенюк. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 316 с.

185. Пряжников Н. С. Личностное самоопределение в преклонном возрасте // Мир психологии. – № 2, 1999. – С. 111-123.

186. Резолюция 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года «Всеобщая декларация прав человека»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 13.04.2013<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015>. – Мова рос. – Загол. з екрану.

187. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 1991 г. № 46/91 «Осуществление Международного плана действий по проблемам старения и

связанных с ним мероприятий» : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 13.04.2013<<http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1312106&subID=100142854,100142855>>. – Мова рос. – Загол. з екрану.

188. Резолюция 38/34 (XXXVIII) Генеральной Ассамблеи ООН «Возвращение или реституция культурных ценностей странам их происхождения» от 25.11.1983 № 38/34 (XXXVIII) : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 03.07.2013<http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU83316.htmlhttp://lawua.info/jurdata/dir351/dk351194.htm>. – Мова рос. – Загол. з екрану.

189. Рішення Конституційного Суду України (справа про зупинення дії або обмеження пільг, компенсацій і гарантій) № 20-рп/2004 р. від 01.12.2004 р.// Офіційний вісник України. – 2007. – № 52. – С. 138. – Ст. 2132.

190. Рішення Конституційного Суду України (справа щодо пільг, компенсацій та гарантій) від 17.03.2002 р. № 7-рп/2002 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 52. – С. 138. – Ст. 2132.

191. Рішення Конституційного Суду України (справа щодо права на пільги) № 8-рп/99 від 06.07.1999 р..

192. Рижанова А.О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : автореф. д-ра пед. наук : 13.00.05 / Рижанова Алла Олександрівна. – Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2005. – 44 с.

193. Роик В.Д. Социальная защита работника в процессе труда: проблемы теории и практики: автореф. дис. ... д-ра. эконом. наук: 08.00.07; НИИ труда М-ва труда Рос. Федерации / Роик Валентин Дементьевич. – М., 1994. – 36 с.

194. Россет Е.Л. Процесс старіння населення / Е.Л. Россет. К. : Вища шк., 1968. – 220 с.

195. Рошак Кароль. Психологические особенности личности в пожилом возрасте: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 (Академия пед. наук СССР. НИИ общей и педагогической психологии). – М., 1990. – 19 с.

196. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования / С.Л. Рубинштейн. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 148 с.

197. Савчин М.В. Вікова психологія : навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Академвидав., 2005. – 360 с.
198. Санжаева Р.Д. Психологические механизмы формирования готовности человека к деятельности : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01 / Санжаева Римма Дугаровна. – Новосибирск, 1997. – 354 с.
199. Сербский В.П. Русский союз психиатров и невропатологов и С.С. Корсаков // Труды Первого съезда Русского союза психиатров и невропатологов, Москва, 4–11.09.1911 г.: М., 1914. – С. 64–83.
200. Семигіна Т.В. Порівняльна соціальна політика : навч. посіб. / Т.В. Семигіна. – К.: МАУП, 2005. – 276 с.
201. Сидоренко А. Безмолвная революция или кризис стареющего общества // Международный общественно-политический еженедельник «Зеркало недели». – № 24 (449). – суббота, 28 июня - 4 июля 2003 года.
202. Сирота И.М. Право социального обеспечения в Украине / И.М. Сирота. – Х.: Одиссей, 2004. – 384 с.
203. Сисоева С.О. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти : навч.-метод. посіб. / С.О Сисоева, Т.Є. Кристопчук. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 460 с.
204. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. – К.: Центр громадської експертизи, 2009. – 104 с.
205. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В., Булах І.С., Зелінська Т.М., Ставицька С.О. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. для студ. ВНЗ. – Вид. 2-ге, доп. – К. : Каравела, 2008. – 399с. – (Серія «Вища освіта в Україні»).
206. Слостенин В.А. Педагогика: учеб.пособ. / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; под ред. В.А. Слостенина. – М.: Академия, 2002. – 576 с.
207. Слостенин В.А. Социальный педагог и социальный работник: личность и профессия / В.А. Слостенин// Теория и практика социальной работы: Отечественный

и зарубежный опыт. – М.; Тула, 1993. – С. 265-274.

208. Слостенин В.А. Психологические проблемы подготовки учителя к коллективной педагогической деятельности / В.А. Слостенин, Н.В. Тамарина // Вопросы психологии. – 1986. – № 3. – С. 63-70.

209. Словарь по социальной педагогике : учеб. пособ. / авт.-сост. Л.В. Мардахаев. – М.: Академия, 2002. – 368 с.

210. Словник соціального педагога і соціального працівника / за заг. ред. І.І. Калачова, Я.Л. Коломинського, А.І. Левко. – Мінськ: Тесей, 2003. – 290 с.

211. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред. А.Й Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової. – К. : УДЦССМ, 2000. – 260 с.

212. Словник української мови. / Під ред. А.В. Лагутіна, К.В. Ленець. – К.: Наукова думка, 1975. – Т. 6. – 832 с.

213. Соколов А.Н. Гражданско-правовое регулирование отношений в приемной семье для граждан пожилого возраста и инвалидов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Соколов Андрей Николаевич. – М., 2013. – 185 с.

214. Социальная геронтология : словарь-справочник / авт.-сост. Б.Ф. Басов. – М.: СТИ, 2000. – 242 с.

215. Социальная геронтология. / под общей ред. Яцемирской Р.С. – М.: МГСУ «Союз», 1998. – 275 с.

216. Социальная работа : учеб. пособ. / В.И. Курбатов. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 480 с.

217. Соціальна педагогіка : підруч. / за ред. проф. А.Й. Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.

218. Соціальна політика та менеджмент у соціальній роботі / Під заг. ред. І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. – К.: Наук, світ, 2001. – 53 с. – (Сер. «Благополуччя дітей та молоді: можливості соц. роботи»).

219. Соціальна робота / В.П. Андрущенко, В.П. Бех, М.П. Лукашевич, І.І. Мигович, І.М. Пінчук; Ін-т вищої освіти АПН України; Держ. центр соц. служб

для молоді. – К.: УДЦССМ, 2001. – Кн. 3. – 332 с.

220. Соціальна робота / В.П. Андрущенко, В.П. Бех, М.П. Лукашевич, І.І. Мигович, І.М. Пінчук; Ін-т вищої освіти АПН України; Держ. центр соц. служб для молоді. – К.: УДЦССМ, 2001. – Кн. 1. – 344 с.

221. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін.; за заг. ред. І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. – К.: Наук. світ, 2003. – 233 с.

222. Соціальна робота в Україні: теорія і практика : наук.-метод. журнал. №1/2, 2011. – С. 5-11.

223. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів : наук.навч.-метод. посіб. / авт.-уклад. С.Я. Харченко; Луганський державний пед. ун-т імені Тараса Шевченка. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 198 с.

224. Соціальна робота: в 3 ч. / за ред.: Т.В. Семигіної, І.М. Григи // Школа соціальної роботи імені В.І. Полтавця; Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – 166 с.

225. Соціальна робота у сфері зайнятості населення: навчальний посібник/ заред. В.В. Харабет, А.І. Андрущенко, В.М. Ніколаєвського. – Маріуполь: Новий світ, 2012. – 568 с.

226. Соціальна робота: діалог науки і практики : бібліогр. покажч. / уклад. Н.А. Ількевич. – Луцьк, 2010. – 36 с.

227. Соціальна робота : навч. посіб. / В.П. Андрущенко, В.П. Бех, М.П. Лукашевич та ін.. – К.: ДЦССМ, 2002. – 440 с.

228. Соціальна робота: програми навчальних дисциплін спеціальності «Соціальна робота» освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр / за ред. О.Г. Карпенко, І.Б. Савельчук. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. – 244 с.

229. Соціальна робота: технологічний аспект : навч. посіб. / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола, О.В. Вакуленко, О.Г. Карпенко; Держ. центр соц. служб для молоді М-ва України у справах сім'ї, дітей та молоді; Ін-т соц. роботи та управління Нац. пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова. – К. : ДЦССМ, 2004. – 362 с.

230. Соціальні стандарти та соціальні гарантії: теоретичні аспекти, проблеми, світовий досвід : монографія / ред. В.В. Латік, В.В. Мушчинін. – К. : ЦПСД, 2007. – 320 с.
231. Сташків Б.І. Міжнародно-правові акти як джерела права соціального забезпечення / Б.І. Сташків // Держава і право. – 2003. – Вип. 23. – С. 337–344.
232. Створення та функціонування прийомних сімей : навч. посіб. для державних службовців / О.О. Яременко (кер. авт. кол.), Н.М. Комарова, Л.С. Волинець, І.В. Пеша. – К. : Укр. ін-т соц. досліджень, 2000. – 128 с.
233. Стюарт-Гамильтон Я. Психология старения / Ян Стюарт-Гамильтон. – [4-е изд.]. – СПб. : Питер, 2010. – 320 с. – (Серия «Мастера психологии»).
234. Сургова С.Ю. Формування готовності до превентивної діяльності майбутніх соціальних працівників у вищих навчальних закладах : дис. ...канд. пед. наук: 13.00.05/ Сургова Світлана Юріївна. – Луганськ, 2012. – 248 с.
235. Сурмин Ю.П. Ситуационный анализ ситуаций // (Case Study Method). – Центр инноваций и развития, 2002. – 288 с.
236. Теория социальной работы: учеб. пособ. / М.В. Фирсов, Е.Г. Студенова. – М.: Академ. проект; Гаудеамус, 2009. – 512 с.
237. Теорія соціальної роботи / за ред. проф. О.І. Холостовой. – М.: СТИ, 1998. – 290 с.
238. Технологии социальной работы: учеб. пособ. / под ред. И.Г. Зайнышева. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2002. – 240 с.
239. Тименко В.М. Педагогічні засади соціальної роботи зі студентською молоддю у вищих навчальних закладах США: дис.. канд. пед. наук: 13.00.05 / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2005. – 19 с.
240. Типове положення (взірцеве) про територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян : затв. наказом М-ва соц. захисту населення України № 44 від 1 квіт. 1997 р. із змінами від 11 квіт. 2007 р. // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 2004. – № 10. – С. 373-382; Офіц. вісн. України. – 2007. – № 30. – Ст. 1240.

241. Типове положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) / Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2009 р. № 1417 // Офіційний вісник України. – 2010.– № 1. – С. 33. – Ст. 10.

242. Толстых А.В. Возрасты жизни / А.В. Толстых. – М.: Молодая Гвардия, 1988. – 223 с. – (Эврика).

243. Тополь О. Старість у контексті соціальної роботи: монографія / Ольга Тополь. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – 308 с.

244. Топчий Л.В. Проблемы теоретического обоснования модели развития личности социального работника в современной социокультурной реальности / Л.В. Топчий//Социальная работа. – 1992. – Вып. 1. – С. 109-122.

245. Тюття Л.Т. Соціальна робота: теорія і практика : навч. посіб. / Л.Т. Тюття, І.Б. Іванова. – К. : Знання, 2008. – 574 с.

246. Тюття Л.Т. Соціальна робота (теорія і практика) : навч. посіб. / Л.Т. Тюття, І.Б. Іванова. – К.: ВМУРОЛ «Україна», 2004. – 408 с.

247. Узнадзе Д.Н. Теория установки /Д.Н. Узнадзе. – Воронеж : НПО «МОДЭК» ; Москва : Институт практической психологии, 1997. – 448 с.

248. Указ Президента України № 1085/2010 від 09.12.2010 року «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» // Офіційний вісник України. – 2010. – № 94. – С. 15. – Ст. 3334.

249. Україна: Через десять років після Мадриду (стан реалізації Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння в Україні у 2007-2012 рр.) / Міністерство соціальної політики України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, Фонд ООН в галузі народонаселення (ЮНФПА). – Київ. – 2012.

250. Фельдштейн Г.С. Патронат. Его необходимость и принципы организации / Г.С. Фельдштейн// Вестник права. – 1900. – № 4–5. – С. 1-56.

251. Философское исследование / С.И. Подмазин. – Запорожье: Просвіта, 2000. – 250 с.

252. Фирсов М.В. Теория социальной работы : учеб. пособ. / М.В. Фирсов, Е.Г. Студенова. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 432 с.
253. Фінансове забезпечення соціальної допомоги : підруч. / Т.В. Калінеску, Т.В. Шаповалова, Г.С. Ліхоносова. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – 360 с.
254. Фіцула М.М. Педагогіка: навч. посіб. / М.М. Фіцула. – К.: Академія, 2000. – 544 с.
255. Фокин И.В. Педагогические модели в социальной работе с пожилыми людьми в США: дис. ... канд. наук: 13.00.02 / Фокин Игорь Владимирович. – 2002. – 215 с.
256. Форми і методи соціальної роботи в системі центрів соціальних служб для молоді / за ред. С.В. Толстоуховой, І.М. Пінчук. – К.: УДЦССМ, 2000. – 128 с.
257. Формування професійної компетентності фахівця сфери послуг і туризму : навч.-метод. посіб. / В.Т.Лозовецька, Л.Б.Лук'янова, Л.В.Козак та ін.; за заг. ред. Лозовецької В.Т. – К. : Вид-во Ін-ту проф.-тех. освіти АПНУ, 2010. – 382 с.
258. Фролькис В.В. Старение. Нейрогуморальные механизмы / В.В. Фролькис. – К.: Наук.думка, 1981. – 320 с.
259. Харченко С.Я. Дидактические основы подготовки студентов к социально-педагогической деятельности / С.Я. Харченко. – Луганск: Альма-матер, 1999. – 138 с.
260. Холостова Е.И. Социальная работа с пожилыми людьми : учеб. пособ. – 4-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2006. – 348 с.
261. Холостова Е.И. Пожилой человек в обществе. – ч.І / Е.И. Холостова. – М.: СТИ, 1999. – 198 с.
262. Холостова О.І. Соціальна робота з людьми похилого віку / О.І. Холостова. – М. : Наука, 1990. – 123 с.
263. Холостова О.І. Соціальна робота, теорія та практика : навч. посіб. / О.І. Холостова, А.С. Сорвіной. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 427 с.
264. Хухлаева О.В. Психология развития: молодость, зрелость, старость. –

М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 208 с.

265. Хьел Л. Теории личности / Л Хьел, Д Зиглер. – С-Пб: Питер Ком, 1999. – 608 с.

266. Чайковська В. Потреби літніх людей у медико-соціальній допомозі: проблеми, методологія, визначення / В. Чайковська // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – № 3 (7). – С. 53-61.

267. Чернуха Н.М. Інтеграція виховних соціальних впливів суспільства у формуванні громадянськості учнівської молоді: автореф. дис ... д-ра пед. наук / Надія Миколаївна Чернуха. – Луганськ : Б.в., 2007 . – 44 с.

268. Чепа М. – Л.А. Блонський Павло Петрович / Енциклопедія сучасної України. Том 3. – К.: НАН України, Наукове товариство імені Шевченка, 2004.

269. Чутчева О.Г. Правове регулювання соціального захисту громадян України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Чутчева Ольга Геннадіївна; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 19 с.

270. Шайхатдинов В.Ш. Право социального обеспечения России / В.Ш. Шайхатдинов. – Екатеринбург, 1996. – Вып. 1. – 198 с.

271. Шапиро В.Д. Социальная активность пожилых людей в СССР / В.Д. Шапиро. – М. : Наука, 1983. – 129 с.

272. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.М. Шахрай. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.

273. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности / Н.И. Шевандрин. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 512 с.

274. Шереметева Г.Б. Старость и мудрость. Радость. Здоровье. Счастье / Г. Шереметева; [3-е изд.]. – М. : Амрита, 2011. – 128 с.

275. Шмелева Н.Б. Профессионально-личностное развитие социального работника : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Шмелева Наталья Борисовна. – Ульяновск, 1997. – 289 с.

276. Шпак О. Т. Теорія та практика підготовки педагогічних кадрів до економічного виховання школярів у системі безперервної освіти: дис... д-ра пед.

наук: 13.00.04 / Шпак Олександр Тихонович. – Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова: К., 2001. – 454 с.

277. Штофф В.А. Моделирование и философия : монографія / В.А. Штофф. – М.; Л.: Наука, 1966. – 303 с.

278. Щукина Н.П. Самопомощь и взаимопомощь в системе социальной поддержки пожилых людей / Н.П. Щукина. – М.: СТИ, 1999. – 242 с.

279. Щукина Н.П. Методологические аспекты изучения самопомощи пожилых людей / Н.П. Щукина. – М.: СТИ, 1999. – 60 с.

280. Юнг К.Г. Аналитическая психология. Глоссарий / К.Г. Юнг. – С-Пб: МЦНК и ТКентавр, «Институт личности ИЧП «Палантир», 1994. – 136 с.

281. Юрків Я.І. Соціально-педагогічний патронаж сімей з розумово відсталими дітьми: дис. ... канд. наук:13.00.05 / Юрків Ярослава Ігорівна. – Луганськ: Б.в., 2009. – 318 с.

282. Яковлева Н.В. Психологическая компетентность и ее формирование в процессе обучения в вузе: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01/ Яковлева Наталья Валентиновна – Ярославль, 1994. – 277 с.

283. Яцемирская Р.С., Беленькая И.Я. Социальная геронтология / Р.С. Яцемирская, И.Я. Беленькая. – М. : Владос, 1999. – 224 с.

284. Bromley and Anson Shupe, Strange Gods: The Great American Cult Scare. Boston: Beacon Press, 1981.

285. Coulshed V. Social work practice /V. Coulshed. – Basingstoke: Macmillan / BASW, 1991. – 232 p.

286. Coyte P.C., Goodwin N., Laporte A. Senior Care Balance. Health services for the aged - organization and administration / Coyte P.C., Goodwin N., Laporte A. – WHO, Tallinn, 2008. – 38 p.

287. Encyclopedia of Psychology. H.J.Eysenck, W.Arnold, R.Meili (EDS.), Herder & Herder, N-Y, 1972, vol.1, p. 25.

288. Health the top worry as we age'. BBCNEWS :[Електронний ресурс]. – Режим доступу : 03.07.2013<http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/4043187.stm>. – Мова

англ. – Загол. з екрану.

289. L.Philips. Human adaptation and his failures. / L.Philips. Academic. Press, N-Y @ London, 1968.

290. Merton R.K. Social Theory and social structure / R.K. Merton. –Glencoe, 111 : The Free Press, 1968. – P. 185-199.

291. Neil M.W. An operational and systems approach to research tegy in educational technology / M.W. Neil // Aspects of educational technology. – L., 1970. – vol. 111.

292. Parsons T. The Structure of SocialAction. Vol. I: Marshall, Pareto,Durkheim / T. Parsons. – N.Y. : Free Press, 1968.

293. Population Ageing in Ukraine : Some Demographic, Socioeconomic, and Medicare Issues (Situational Analysis) / Prepared by Anna Blyumina. – Kyiv, 2005 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 15.10.2011 [http://www.unfpa.org.ua/files/articles/1/74/Population%20Ageing%20in%20Ukraine%20\(2005\)%20\(EN\).pdf](http://www.unfpa.org.ua/files/articles/1/74/Population%20Ageing%20in%20Ukraine%20(2005)%20(EN).pdf). – Мова англ.. – Загол. з екрану.

294. Social security in developing countries / edited by Ehtisham Ahmad, Jean Dreze, John Hill and Amartya Sen. – Oxford: Clarendon Press. – 1991. – 496 p.